

ANTONIO GRAMSCI

MODERN PRENS

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

İTALYANCA ASLINDAN ÇEVİREN: BETÜL PARLAK

Genel Yayın: 6170

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşünce- nin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüphanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüphanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamayacaktır.

23 Haziran 1941

Maarif Vekili

Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

ANTONIO GRAMSCI
MODERN PRENS

ÖZGÜN ADI
IL MODERNO PRINCIPE

İTALYANCA ASLINDAN ÇEVİREN
BETÜL PARLAK

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2016
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
DERVİŞ AYDIN AKKOÇ

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

YAYIMA HAZIRLAYAN
FIRAT MOLLAER

DÜZELTİ
MUSTAFA K. AYDIN

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM EKİM 2024, İSTANBUL

ISBN 978-625-429-886-8 (CİLTLİ)
ISBN 978-625-429-885-1 (KARTON KAPAKLI)

BASKI-CİLT

DERYA MÜCELLİT SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ

YAKUPLU MAHALLESİ GÖÇMEN SOKAK NO:1 / 151 BEYLİKDÜZÜ / İSTANBUL

TEL. (0212) 501 02 72

Sertifika No: 40514

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
e-posta: info@iskultur.com.tr
www.iskultur.com.tr

HASAN
ÂLİ
YÜCEL
KLASİKLER
DİZİSİ

CDLIX

ANTONIO GRAMSCI

MODERN PRENS

İTALYANCA ASLINDAN ÇEVİREN:
BETÜL PARLAK

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

Sunuş

Antonio Gramsci'nin Yeni Prensi

“Bu beynin işlemlerini yirmi sene durdurmalıyız.” Yıl 1928. Faşizmin savcısı, Antonio Gramsci (1891-1937) için böyle demişti. Gramsci, 1920'lerin faşist İtalya'sındaki siyasi kovuşturmalarla neredeyse ölümüne kadar kalacağı hapishaneye girdiğinde savcı amacına ulaşmış gibi görünüyordu. Ancak hapishane koşullarında kaleme almaya başladığı *Hapishane Defterleri* adlı büyük yapıt aksini gösterecektir. Elinizdeki metin, 20. yüzyılın en özgün ve etkili siyaset kuramcılarından biri olan Gramsci'nin büyük yapıtının temel parçalarından biridir.

Modern prens ya da Gramsci'nin bazen “yeni prens” olarak andığı siyasi kişilik, tamlamadan anlaşılabileceği gibi, eski bir prene gönderme yapar. Bu, modern siyasetbiliminin tartışmalı kurucusu Niccolò Machiavelli'nin (1469-1527) *Prens*'idir. *Modern Prens*, Machiavelli'nin 16. yüzyıl Floransa'sında kaleme aldığı *Prens*'inin İtalyan faşizminin hapishanelerinde siyaset ile ekonomi arasındaki ilişkiler üzerine kafa yoran, siyasetin iktisada indirgenip onun bir yansıması gibi açıklanmasına ikna olmayan bir Marksist tarafından yeniden yorumlanmasının ürünüdür. Gramsci, hapishane koşullarında, tıpkı kendisi gibi etkin siyasi-kamusal yaşamdan sürgün edildiği dönemde *Prens*'i yazan Machiavelli'yle özdeşleşir. *Modern Prens*, yeni bir siyasetbilimi

geliştirmek amacıyla *Prens*'ten esinlendiğinde, siyasetin özgül konumunu belirleyen ve “siyasi-iktisadi olgunun önceliği”ni öne süren özgün bir çalışma olarak ortaya çıkar.

Modern Prens'i okumak büyük Marksist kuramcılardan birinin ve bir siyaset kuramı dâhisinin düşüncesine giriş yapmanın en hızlı ve etkili yoludur. Gerçekten *Modern Prens*'in bütün anahtar kavramları (“hegemonya”dan “büyük siyaset”e, “sivil toplum”dan “siyasal toplum”a, “pasif devrim”den “organik kriz”e, “Sezarizm”den faşizmin düşünsel kaynaklarının çözümlemesine, hegemonyanın üretilmesinde seçkinlerin veya aydınların rolüne kadar) bizi Gramsci düşüncesinin merkezine götürür. Çözölmeye çalışılan tarihsel sorun iki yönlüdür. İtalya’da bir sosyalist devrimin imkânlarının araştırılması ve amansızca yükselen faşizmin alt edilmesi. Dikkatle okunduğunda, kitabın kendi döneminin bir panoramasını sunduğu kolaylıkla fark edilecektir. *Modern Prens*, bir Avrupa ülkesinde faşizmin koşullarının adım adım yerleşmesine tanıklık eden eleştirel bir düşünürün tarihsel açıklama çabasının ürünüdür aynı zamanda. Hatta hegemonyanın en önemli öğelerinden biri olan “aydınlar” (ya da “entelektüeller”) açısından bakıldığında, *Modern Prens*'in farklı ideolojik kanatlardan faşizme yönelen, faşizmi destekleyen ve faşizmin kuruluşunda ideolojik işlev gören İtalyan aydınlarının bir çetelesini tuttuğu da söylenebilir.

Modern Prens'te bütün kuramsal enerji “hegemonya” kavramına doğru akar, onunla bütünleşir, onu açıklar. Gramsci'nin siyaset kuramı tek bir soruya indirgenecek olsaydı şu şekilde özetlenebilirdi: Bir (siyasi-iktisadi) hegemonya nasıl kazanılır, üretilir, işlenir ve sürdürülür? Hegemonya kavramını Gramsci icat etmemiştir, bu sözcüğün ilk kullanımları Antik Yunan’a kadar gerilere gider ve modern dönemde Lenin’in düşüncesinde de görülür. Bununla birlikte, hegemonyaya yönelik en gelişmiş kavrayış Gramsci'nin siyaset kuramındadır. Gramsci'ye göre, kapitalizmin beklenmedik “başarısı” salt iktisadi-mekanik terimlerle açıklanamaz; kapitalizm burjuvazinin “sivil toplum”daki ahlaki-entelektüel önderliğine, yani hegemonyaya da dayan-

maktadır. Üstesinden gelinmesi gereken burjuva hegemonyası sivil toplumun özüne işlemiş bir yapı olarak ortada durmaktadır. İşçi sınıfı, kapitalizmin ortadan kalkacağı yeni düzene, bir karşı-hegemonya oluşturarak ve sivil toplumda bir hegemonya mücadelesi sürdürerek ulaşabilir. Dolayısıyla kapitalizmin nesnel, iktisadi ve mekanik işleyişiyle kendiliğinden ulaşılacak bir devrim yoktur. Burada Gramsci'nin Modern Prensi yürütülecek siyasal mücadelenin motor gücü olarak devreye girer. Modern Prens, tarihte ilk örneği Machiavelli'de görülen "demokratik filozof"un örgütlenip devrimci parti kimliğine kavuşmuş biçimi, siyasi önderliğin simgesidir.

Machiavelli *Prens*'te feodal bölünmüşlüğe karşı İtalya'yı birleştirecek bir siyasal güce atıf yapar. *Prens*'te sıklıkla geçen sıfatlardan biri –siyasi “devrim”i çağrıştıracak bir biçimde– “yeni”dir: Yeni düzen, yeni prenslikler, yeni yönetimler vs. Bu yeni siyasi güç, yeni yöntemleri gerektirdiğinden, Machiavelli esasta Platon'dan Aristoteles'e, Cicero'ya ve Aquinolu Thomas'a kadar geliştirilmiş klasik siyaset kuramından ayrılır. Machiavelli, bir siyasal kuruluş için soyut düşüncelere (*ide*'lere), aklın eylemde sınanmaya ihtiyaç duymayan önsel (*a priori*) ilkelerine, siyasetten kopuk ahlaki ideallere değil, fiilî gerçeklikten çıkarılacak derslere bakılmasını öneren yeni yöntemiyle bir skandal yaratmıştır. *Prens* ile *Modern Prens* arasındaki bağlantı noktalarından biri de yöntemdir. Gramsci, siyasetin somut bir açıklamasına yönelir. Bir hegemonya, tarihüstü *ide*'ler, *a priori* ilkeler ve soyut ahlaki ideallerden çok “ulusal-popüler” siyasetin somut koşulları tarafından belirlenir. Yeni bir “ortak duyu” ve yeni bir hegemonya oluşturmaya çalışan bir sınıf, siyasetin somut koşullarını veya Machiavelli gibi söylenirse fiili gerçekliği hesaba katmalıdır. “Somut durumlar somut bir biçimde” tahlil edilmelidir. *Prens*'te siyasal özne olarak “yeni prenslikler” varken, *Modern Prens*'in ana fikri, Gramsci'nin bir dönem yazdığı gazetelerden birinin de adı olan *L'Ordine Nuovo*, yani *Yeni Düzen*'dir. Machiavelli İtalyan siyasal bütünlüşmesi ülküsünün düşünürüyse, Sardunyalı Gramsci, İtalya'da

(kırsal) Güney ile (sanayileşmiş) Kuzey arasındaki bölünmenin nasıl aşılabileceği üzerine hararetle kafa yoran ve yeni düzenin inşasının sosyalizmle mümkün olduğunu ileri süren bir modern düşündürdür. Machiavelli'nin İtalya'yı birleştirecek siyasal gücü, Gramsci'de yeni bir hegemonyanın üretilmesinde dağınık güçleri toplayıp bir araya getirecek öncü bir siyasal güç olarak karşımıza çıkar. Gramsci'yi "Marksist Machiavelli" olarak adlandıran yorumcuları haklıdır. Floransalı diplomat, 20. yüzyılda Sardunyalı Marksist'in kılığında yeniden canlanmıştır. Fakat *Modern Prens*'in *Prens*'le ilişkisi, basit bir tekrar değil, etkin bir yeniden yorumlamadır.

Machiavelli'nin prensi bir siyasi kişi gibi görünür ya da çoğunlukla öyle anlaşılmıştır. Oysa Gramsci bunun tekil bir kişi değil, bir kişilik olarak anlaşılması gerektiğini söyler bize. Bu bir siyasal partinin tüzel kişiliğidir. Gramsci'nin *Modern Prens*'inin arka planındaki kurucu düşüncülerden diğeri bu noktada karşımıza çıkarır: Lenin. Bu teorik-pratik katkıyı, Marksizm içindeki hâkim iktisadi-mekanist yaklaşıma karşı işçi sınıfının bir siyasal parti yordamıyla tarihe müdahalesini öngören ve başaran devrimci siyasal figür olarak Lenin portresi bağlamında düşünmeliyiz. İşçi sınıfı, devrimi mekanik bir biçimde anlaşılan "nesnel koşulların olgunlaşması"yla elde edemez. Devrim, işçi sınıfının bir siyasal parti çerçevesinde örgütlenmesiyle hazırlanır. İşte *Modern Prens*'in tarihsel ve kuramsal zemini: Modern prens, burjuva hegemonyasına karşı yeni hegemonyanın yaratılmasında başrol oynayacak siyasal kişiliktir; modern prens siyasal partinin adıdır. Bu nedenle, *Modern Prens*'te siyasal önderliği yadsıyan düşünceler baştan sona eleştirel biçimde ele alınıp tartışılır. Gramsci, siyasetin doğasını kavrayamayan iktisadi belirlenimcilik ile Henri Bergson'un "yaşam atılımı"ndan Georges Sorel'in devrimci sendikalizmine ve Rosa Luxemburg'a, kendiliğindencilik (doğrudan ve aracısız eylem yanlılığı) akımını siyaset karşıtı yanlısamlar olarak eleştirir.

Gramsci'nin *Modern Prens*'i *Prens*'in yayımlanmasının ardından gelen Machiavelli yorumları içinde de bir konum alır.

Prens, yayımlandıktan kısa bir süre sonra Katolik Kilisesi'nin yasaklı kitaplar listesine alınmış ve Machiavelli bir Deccal olarak anılır olmuştur. Buna karşılık, Spinoza'dan Diderot ve Rousseau'ya, *Prens*'in siyasal bildiriminde olumlu bir içerik keşfeden başka bir yorum hattı gelişmekte gecikmez. Machiavelli gaddar bir yöneticiden çok yüzü halka dönük bir özgürlük ve cumhuriyet filozofuydu. 20. yüzyıl İtalyan düşünce tarihinin en önemli isimlerinden biri olan Benedetto Croce, Machiavelli'nin siyaset ile ahlak arasındaki ayrımı gerçekleştiren, siyaseti özerk bir alan olarak ortaya koyan öncü bir düşünür olduğunu iddia etti. Alman filozof Ernst Cassirer'e göre, Machiavelli, Galileo Galilei'nin astronomide ve fizikte yaptığı gibi, siyasetin yasalarını keşfeden bir bilim öncüsüydü. Gramsci'nin önünde, "Makyavelizm"den cumhuriyetçi ve bilimci-pozitivist Machiavelli'ye pek çok yorum bulunuyordu ama faşizmin kurmaya başladığı egemenliğin bir sonucu olarak "faşist Machiavelli" yorumların en muktedir olanıydı. Machiavelli bir faşizm filozofuna dönüştürülmüştü. Başta Mussolini olmak üzere faşistler *Prens*'i sahipleniyorlardı.

Gramsci Machiavelli'yi bir kötülük meleşine indirgeyen "Makyavelizm" yorumlarını hızlıca geçer. *Modern Prens*'in hedeflediği siyasette kuramsal devrim için bu gereklidir. Siyasi-iktisadi olgunun önceliğine ve yeni bir siyasetbilimine yer açmak isteniyorsa, siyasi alanın iktisadi belirlenimcilikten olduğu gibi katı ahlakçı buyruklardan da arındırılması kaçınılmazdır. Hiçbir karşı-hegemonya girişimi siyasi çözümlemeyi somut koşullardan uzaklaştıran idealizmden kurtarmaksızın gerçekleşemez. Diğer yandan, bilimci Machiavelli imgesi de Machiavelli'de bilimsel saptama ruhuna eşlik eden ütopyacı ve tutku dolu boyutu gözden geçirir. Bir yeni düzen kurucusunu nesnel yasaların açıklayıcısına indirgemek onun devrimci potansiyelini budamak demektir. Cumhuriyetçi yorumlar ise Machiavelli'yi sadece tiranlığa karşı bir düşünür olarak anlamak suretiyle bunu farklı bir biçimde yaparlar. Gramsci'nin yorumu, Machiavelli yorum geleneğinin bütünü açısından düşünüldüğünde devrimci bir yarık

oluşturur. Bu, Marksizm içi tartışmalarda Gramsci'den itibaren geliştirilecek olan “siyasete ya da siyasal olana dönüş” atmosferinin ayırt edici bir parçasıdır ki, 20. yüzyılda Machiavelli'yi bu açıdan yorumlama geleneği başta Louis Althusser olmak üzere çok sayıda siyaset kuramcısı tarafından takip edilecektir.

Gelelim “Gramsci ve Biz” konusuna. Gramsci'nin siyaseti pratik bir sorun olarak kavrayışı şu soruyu kaçınılmaz biçimde gündeme getirir: *Modern Prens*, içinde yaşadığımız geç kapitalist çağda ne anlama gelir? Gramsci, felsefe tarihi müzesinde kalacak bir siyaset filozofu değildir, böyle bir şeyi kendisi de hedeflememiştir. Bir devrimci olarak, uzun ve yorucu bir süreç gerektiren dönüşümün koşulları kendini dayattığında, organik kriz belirdiğinde, devrimin yeni düzenin kurulmasının tek yolu olduğunu anlatır. İşte *Modern Prens* bu hümanist ve devrimci çağrının gerçekleştirilmesi (siyasi-iktisadi) uğrağında belirir.

Gramsci'nin doğrudan eylemi savunan kendiliğindenci akımlara karşı siyasal parti örgütlenmesini öne çıkarması, toplumsal hareketlerin uçucu siyasal karakterinin tartışıldığı bir dönemde yeniden düşünölmeye değerdir. Kapitalizme alternatif olarak sunulan alt-politika ve toplumsal hareketler ile geniş kitlelerin taleplerini siyasi yaşama eklemleyecek bir siyasal parti biçimlenmesi arasındaki gerilim çağımızda hararetle düşünölmesi gereken siyasal sorunlardan biri olarak duruyor.

Gramsci'nin düşünceleri sağ popölizmden neofaşizme yeni siyasal biçimleri çözümlemek açısından gayet elverişli bir kavramlar dizisi sunar. Biz geç modern insanların maruz kaldığı tehditlere karşı kuramsal bir kaynak olmaya devam eder. Dolayısıyla Gramsci'nin bazı yorumcuları tarafından etkin bir siyasi düşünme için ileri sürölen soru aciliyetini sürdürmektedir: “Gramsci ve Biz?” Gramsci, kendi deyişiiyle, eskinin ölmeye yüz tuttuğı, yeninin belirrmekte geciktiğı ve marazi belirtilerin türediğı bir bunalım zamanında yazmıştı. Çağımız bu tür işaretlerle âdeta boğulmuş gibi görünmüyor mu?

Modern Prens için temel aldığımız İtalyanca edisyon, Carmine Donzelli'nin *Hapishane Defterleri* (13. Defter) "Machiavelli'nin Siyasetine Dair Notlar" alt başlığını taşıyan eleştirel edisyonudur. Yer yer değişkenlik gösteren kimi sözcüklerin ve kavramların (devlet, prens, kilise, liberizm vb.) yazımları hususunda esas metne, daha doğrusu Gramsci'nin notlarındaki yazım tarzına büyük ölçüde riayet edilmiştir. Elinizdeki metinde yazara ait herhangi bir dipnot bulunmamakta, yazarın notları ana metindeki parantezlerde yer almaktadır. Metne yönelik kavramsal, kuramsal ve tarihsel bilgiler içeren açıklayıcı dipnotlar ise yayıma hazırlayanın notlarıdır, bunların hepsi bölüm sonlarına alınmıştır. Gerek zor koşullarda elyazmaları biçiminde kaydedilmiş olmaları gerekse tarihsel ve kuramsal atıflarının genişliği, Gramsci'nin metinlerinin çevirisine açıklayıcı notlar düşmeyi zorunlu kılıyor. *Modern Prens*'in bu yeni Türkçe baskısındaki notlar metni olabildiğince açmayı ve Gramsci düşüncesinin hem bizzat kendisinin hem de bu düşüncenin bağlamlarının daha iyi anlaşılmasında yardımcı olmayı amaçlıyor.

Hapishane Defterleri'ni okumak Gramsci düşüncesine giriş yapmak için kuşkusuz en iyi tercihtir. Fakat siyaset kuramı okurları topluluğundan edindiğim izlenim, *Defterler*'in hem çok sayıda ciltten oluşması hem de parçalı yapısı nedeniyle göz korkutucu olduğu yönündedir. Bu nedenle Gramsci, popülerleşen – ve bazen medyada bile kullanılan, elbette bazen çarpıtılan– “hegemonya”, “organik aydın” ve buna benzer kavramları çokça dillendirildiğinden görünüşte iyi bilinen fakat belki de görüldüğünden daha az okunan bir siyasi düşünürüne dönüşmüştür.

Modern Prens'in bu baskısının, ülkemizde hayli eski tarihlere giden Gramsci ilgisini diri tutma konusunda aracılık etmesi, çağımızın yakıcı siyasal sorunlarına çözüm arayışlarında Gramsci'den hareketle yeni düşüncelere ve çalışmalara esin kaynağı olması dileğiyle...

1

Prens'in temel özelliği, sistematik bir tez olmaktan ziyade siyasi ideoloji ve siyaset biliminin dramatik bir “mitos” formunda birleştiği “yaşayan” bir kitap olmasıdır. Siyaset bilimi Machiavelli'ye kadar ütopya ve skolastik irdeleme biçimlerini almışken, Machiavelli siyaset bilimine fantastik ve sanatsal bir form vermiş, kuramsal ve rasyonel unsuru ise “kolektif iradenin” şekillenmeye açık, “insan biçimli” bir temsili olan *condottiero*¹ ile ete kemiğe büründürmüştür. Belli bir siyasi amaç güden belli bir kolektif iradenin oluşum süreci, bir eylem yönteminin ölçüt ve ilkelerine dair kitabı sınıflandırma ve araştırmalarla değil, ikna edilmek istenen kişinin sanatsal hayal gücünü harekete geçirecek ve siyasi tutkulara daha somut bir biçim verecek, yani elle tutulur, gözle görülür bir şahsiyetin gerekliliği ve ödevleri gibi belirgin nitelikleriyle temsil edilir. [Machiavelli'den önceki siyaset yazarlarında *Prens* gibi kişiselleştirme içeren yazılar olup olmadığını araştırmak gerek. *Prens*'in kapanışı da eserin “mitsel” niteliğiyle bağlantılıdır: Machiavelli, ideal *condottiero* temsilini sunduktan sonra müthiş bir sanatsal etkiye sahip bir pasajda *condottiero*'yu tarihsel açıdan cisimleştirecek gerçek bir öndere seslenir ve bu tutkulu çağrı esere dramatik karakterini de kazandırarak kitabın tamamına yansır. L. Russo'nun² *Prolegomeni a Machiavelli* (Machiavelli'ye Giriş) adlı çalışmasında Machiavelli siyaset sanatçısı olarak anılır ve “mit” ifadesi de bir

kez geçer ama bu ifade tam olarak yukarıda belirtilen anlamda kullanılmaz.]

Machiavelli'nin *Prens*'i Sorelci "mit" kavramının³ tarihsel bir emsali, yani soğuk bir ütopya ya da öğretiyi sıkı sıkıya ve sağduyuyla takip eden bir siyasi ideoloji olarak değil, darma-
dağın ve paramparça olmuş bir halkta kolektif irade arzusu uyandırmak ve onu örgütlemek üzere iş gören somut bir hayal gücü yaratısı olarak incelenebilir. *Prens*'in ütöpik karakteri, "Prensin" tarihsel gerçeklikte var olmayışından kaynaklanır; Prens İtalyan halkına onun tanıdığı nesnel bir figür olarak sunulmaz, salt teorik bir soyutlamadır Prens, önderin, yani ideal *condottiero*'nun sembolüdür, fakat kitabın tamamında yer alan mitsel, tutku uyandırıcı unsurlar, son bölümde hayli etkili dramatik bir hamleyle "gerçekten var olan" bir Prense seslenişte yoğunlaşır ve kanlı canlı hale gelir.⁴ Machiavelli bütün bir kitap boyunca bir halkı yeni Devletin⁵ kuruluşuna götürecektir Prens nasıl olması gerektiğini katı bir mantık ve bilimsel bir mesafeyle tartışır. Sonuç bölümünde Machiavelli'nin bizzat kendisi halk olur, halka karışır, gelelelim arasına karıştığı bu halk "alelade" bir kitle değildir, Machiavelli'nin önceki savıyla ikna ettiğini, vicdanına ve sesine dönüştüğünü, onunla özdeşleştiğini hissettiği bir halktır: Öyle ki tüm bu "mantık" çalışması, halkın kendi vicdanında gerçekleşen ve sonuçta da tutkulu, yakıcı bir çılgılığa varan bir özdeşleşimden, bir iç muhakemeden başka bir şey değilmiş gibi görünür. Tutku kendine bir gerekçe bulur, yeniden "duygusal yakınlık" ve ihtiras da eylem fanatizmine dönüşür. İşte bu yüzden *Prens*'in sonsözünün haricî ve dışarıdan "yapıştırılmış" retorik bir şey değil, eserin vazgeçilmez, hatta gerçek ışığını tüm esere yansıtan ve onu bir "siyasi manifestoya" dönüştüren bir bölüm olduğunun anlaşılması gerekir.⁶

Sorel'in nasıl olup da ideoloji-mit kavrayışından siyasi parti anlayışına varamayıp profesyonel sendika kavrayışında kaldığı da ele alınabilir.⁷ Sorel'in, "mitin" en büyük ifadesini bir kolektif irade örgütlenmesi olarak sendikada değil, sendikanın ve zaten işbaşında olan bir kolektif iradenin pratik eyleminde bulduğu

doğrudur; bu eylemin varabileceği en üst nokta ise genel grevdir, yani başlangıç evresinde ve olumsuz karakterde olan (olumlu karaktere sahip olması ancak ortaklaşan iradelerde varılan anlaşmayla sağlanır), kendine özgü “aktif ve yapıcı” bir aşama öngörmeyen, deyim yerindeyse pasif bir faaliyet olarak genel grev. O halde Sorel’de iki gereklilik çatışır: Mitin gerekliliği ile “önceden belirlenmiş her plan ütöpik ve yenilik karşıtı olacağından” mit eleştirisinin gerekliliği. Çözüm (Bergson’un “yaşam atılımı”ndaki anlamıyla) “keyfi”, akıldışı atılıma, yani kendiliğindenliğe bırakılmıştır.⁸ [Bu noktada, Croce’nin kendi tarih ve karşı-tarih problemini ortaya koyuş biçimiyle diğer düşünme biçimleri arasında beliren örtük bir çelişkiye de dikkat çekmek gerekir:⁹ Çelişki, onun “siyasi partilere” düşmanlığıyla toplumsal olayların “öngörülebilirliği” sorununu ortaya koyma biçimi arasındadır [Krş. *Conversazioni Critiche* (Eleştirel Sohbetler, s. 150-52); Ludovico Limentani’nin *La previsione dei fatti sociali* (Toplumsal Olayların Öngörülebilirliği, Torino, Bocca, 1907) adlı kitabının tanıtımı]. Eğer toplumsal olaylar öngörülemezse ve öngörü kavramının ta kendisi salt bir sedadan ibaretse, burada akıldışının egemenliğinden başka bir şey söz konusu olmaz ve her insan örgütlenmesi karşı-tarihtir, bir “önyargıdır”: Bu durumda, tarihsel gelişmenin ortaya çıkardığı tekil sorunlara anlık ölçütlerle sırası geldikçe çözüm bulmaktan başka bir şey kalmaz ve olası tek siyasi hat da oportünizmdir [Krş. Croce’nin “Il partito come giudizio e come pregiudizio” (“Yargı ve Önyargı Olarak Siyasal Parti”) başlıklı makalesi, *Cultura e vita morale* (Kültür ve Ahlaki Yaşam) içinde]. Ancak, bir mitin “yapıcı olmaması” mümkün müdür? Sorel’in sezgileri uyarınca, şiddet kullanarak, yani mevcut yasal ve ahlaki ilişkileri yok ederek de olsa, ayırma (“bölünme”) yoluyla kolektif iradeyi daha oluşturmaktayken acemi ve ilkel aşamasında bırakan bir aracın etkin bir üretkenliği olabileceği tahayyül edilebilir mi? Böylesine basitçe oluşmuş bir kolektif irade, olumlu aşama için farklı ve birbirinden zıt yönlerle giden sayılamayacak kadar çok tekil iradeye ayrılarak darmadağın olup mevcudiyetine hemen son vermeye-

cek midir? Dahası, “metafizik”ten ziyade pratik anlamda, yani siyasi açıdan bakarsak parti programı olarak yadsıma ve yıkım ancak örtük bir yapıcılık, olumlama ve onaylamanın varlığıyla mümkündür.¹⁰ Bu durumda, kendiliğindenliğin gerisinde salt bir mekanizma, özgürlüğün (sınır tanımaz “yaşamsal atılım”ın) gerisinde bir belirlenimcilik ilkesi, idealizmin gerisinde de bir mutlak materyalizm varsayımı bulunduğu görülür.

Modern Prens, mit-prens, gerçek bir şahsiyet ve somut bir birey olamaz, ancak bir organizma olabilir; eylem yoluyla kısmen tanınmış ve kabul görmüş bir kolektif iradeyi kendi içinde somutlaştırmaya başlayan toplumun karmaşık bir unsurudur o. Tarihsel gelişmede zaten verili olan bu organizma siyasal partidir; siyasal parti kolektif iradenin evrensel ve bütüncül hale gelmeye eğilimli tohumlarını içeren ilk hücredir. Modern dünyada ancak şimşek hızında gelişen bir sürecin gereği olarak ortaya çıkacaktır; dolaysız ve acil içkin bir tarihsel-siyasal eylem ise mit-sel olarak somut bir bireyde ete kemiğe bürünebilir: Böyle bir hızı gerektirecek tek şey kapıya dayanmış büyük bir tehlikedir; söz konusu tehlike, tutkuları ve fanatizmi aniden parlatır, kumandanın “karizmatik” karakterini tahrip edebilecek eleştirel yaklaşımı ve ironik yıpratıcılığı bastırır (Boulanger’ın karizmatik macerasında böyle olmuştur).¹¹ Ne var ki, bu türden acil bir eylem tam da doğası gereği geniş soluklu ve organik karakterli olamaz.¹² Hemen her zaman restorasyon ve yeniden örgütlenme türünde bir eylem olacaktır bu ama yeni Devletlerin, yeni ulusal ve toplumsal yapıların kurulması türünde bir eylem olmayacaktır (tıpkı Machiavelli’nin *Prens*’indeki gibi; orada da restorasyon boyutu sadece retorik bir unsurdur, yani Roma’nın takipçisi ve mirasçısı olup bu nedenle de Roma’nın gücünü ve düzenini restore etmek zorunda olan İtalya mefhumuyla bağlantılıydı).¹³ Söz konusu eylem, özgün yaratıcı türden değil de “savunmacı” türdendir ve halihazırda mevcut olan, gücünü kaybetmiş, dar-madağın olmuş, tehditkâr ve tehlikeli sayılabilecek ama kesin ve bitirici olmayan bir çöküşe uğramış, yeniden merkezde toplanması ve güçlendirilmesi gereken bir kolektif irade varsayar;

sıfırdan ve özgün biçimde yeniden yaratılacak, somut ve akılcı hedeflere yönlendirilecek bir kolektif irade değildir bu; üstelik somutluğu ve akılcılığı da henüz evrensel olarak tanınmış ve fiilî tarihsel bir deneyimin eleştirisinden geçmemiştir.

Sorel'in "mit" kavrayışının "soyut" karakteri Machiaveli'nin *Prens*'inin "kategorik bir cisimleşmesi" olan Jakobenlere yönelik (tutkulu bir etik tiksinti biçimine bürünmüş) nefretinden bellidir. *Modern Prens* (kavramın tarihsel olarak sahip olduğu, kavramsal olarak da sahip olması gereken anlamda) *Jakobenlik*'e bir bölüm ayırmalı, en azından bazı yönleriyle özgün ve yepyeni bir kolektif iradenin somut olarak nasıl oluştuğunu ve nasıl işlediğini *Jakobenlik* üzerinden örneklemelidir.¹⁴ Dahası modern anlamda kolektif iradenin ve genel olarak siyasi iradenin, tarihsel gerekliliğin etkin bilinci, gerçek ve fiilî bir tarihsel dramın başkahramanı olarak iradenin tanımlanması gerekir *Modern Prens*'te.

İlk bölümlerden biri "kolektif iradeye" ayrılmalı ve soru şu şekilde konmalı: Ulusal-popüler¹⁵ bir kolektif iradenin geliştirilebilmesi ve uyandırılabilmesine olanak sağlayacak koşulların varlığından ne zaman söz edebiliriz? Bu durumda, belli bir ülkenin toplumsal yapısının tarihsel (ekonomik) bir analizi ve bu iradeyi uyandırmak için yüzyıllar boyunca yapılmış girişimlerin "dramatik" bir temsili ve birbiri ardına gelen başarısızlıkların nedenleri [araştırılmalıdır]. Neden Machiavelli zamanında İtalya'da mutlak monarşi yoktu? Roma İmparatorluğu'na (dil meselesine, entelektüeller meselesine vb.) kadar geri gitmek, ortaçağ komünlerinin¹⁶ işlevini, Katolikliğin anlamını vb. kavramak gerekiyor: Kısacası, bütün İtalya tarihinin bir taslağını – sentez halinde ama yerli yerinde bir taslağını– çıkarmak lazım.¹⁷

Ulusal-popüler kolektif irade yaratma girişimlerinde birbiri ardına gelen başarısızlıkların nedeni, komün burjuvazisinin çözümlmesiyle ortaya çıkan belli toplumsal grupların mevcudiyetinde, İtalya'nın uluslararası işlevinin, Kilise'nin merkezî işlevinin ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun emanetçisi olduğunu düşünen diğer grupların kendilerine özgü karakterinde aranmalıdır. Söz

konusu uluslararası işlev ve ona bağlı konum, “ekonomik-korporatif”¹⁸ olarak adlandırılabilir bir iç durumu belirlemiştir ki bu da siyasi açıdan feodal toplum biçimlerinin en kötüsü, en az ilerletici ve en durağan olanıdır: Başka uluslarda ulusal-popüler kolektif iradeyi uyandıran ve modern Devleti kuran etkin *Jakoben* güç İtalya’da hep eksik kalmıştı, böyle bir gücün oluşması mümkün değildi. Peki, böyle bir iradeyi oluşturacak koşullar esas itibarıyla nihayet mevcut mudur, günümüzde bu koşullarla muhalif güçler arasındaki ilişki nasıldır? Geleneksel olarak, muhalif güçler toprak aristokrasisi ve daha genel anlamda toprak mülkiyetine sahip kişiler olmuştur; bu tür bir mülkiyetin İtalya’ya özgü belirgin özelliği bir tür “kırsal burjuvazidir”, komün burjuvazisinin (yüz kentin, sessizlik kentlerinin)¹⁹ sınıf olarak köhneliğinden modern zamanlara kalmış asalak bir beleşçilik mirasıdır bu. Olumlu koşullar ise, sanai üretim alanında uygun biçimde gelişmiş ve belli bir tarihsel-siyasi kültür seviyesine ulaşmış kentli toplumsal grupların mevcudiyetinde aranmalıdır. Ulusal-popüler kolektif iradeyle ilgili her türlü oluşum, tarımla uğraşan köylüler siyasal yaşamın kapılarını zorlayıp *eşzamanlı olarak* siyasete dâhil olmadıkça mümkün değildir. Machiavelli’nin milis reformuyla kastettiği buydu,²⁰ Fransız Devrimi’nde Jakobenlerin yaptıkları da buydu; konuya böyle yaklaşırsak, Machiavelli’de vaktinden önce gelişen bir jakobenlik, ulusal devrim kavrayışının (öyle ya da böyle verimli) tohumunu bulabiliriz. 1815’ten itibaren tarih bize geleneksel sınıfların bu türden bir kolektif iradenin oluşmasını engelleme ve “ekonomik-korporatif” gücü pasif bir uluslararası sistem dengesinde tutma çabalarını gösterir.

Modern Prens’in önemli bir kısmının, entelektüel ve ahlaki reform meselesine ayrılması gerekecek, yani din ya da bir dünya görüşü meselesine.²¹ Gelenekte bu alanda da bulduğumuz şey jakobenlik yokluğu ve jakobenlik korkusudur (bu korkunun en uç felsefi ifadesi ise B. Croce’nin dine yönelik Malthusçu tutumudur).²² Modern Prens, ahlaki ve entelektüel bir reformun örgütleyicisi ve bayraktarı olmalıdır, bundan kaçınılamaz; bu reformun anlamı, daha sonra, modern uygarlığın bütününe kap-

sayacak ve daha üstün bir biçimini elde etmeye çabalayacak ulusal-popüler kolektif iradenin gelişmesi için zemin yaratmaktır.

Bu iki temel nokta, yani Modern Prens'in hem örgütleyicisi hem de etkin ve faal sözcüsü olduğu bir ulusal-popüler kolektif iradenin oluşumu ile entelektüel ve ahlaki reform meselesi çalışmanın iskeletini oluşturmalıdır. Programın somut noktaları ilk bölümde yer almalı, yani söylemden “dramatik biçimde” ortaya çıkmalı, ruhsuz ve kılı kırk yaran akıl yürütmelere dayanmamalıdır.²³

Ekonomik dünyada ve sosyal konumda bir değişim olmaksızın ya da önceden ekonomik bir reform gerçekleşmeksizin kültürel bir reformun gerçekleşmesi, yani toplumun bastırılmış katmanlarının uygarlık düzeyinde basamak atlaması mümkün müdür? Entelektüel ve ahlaki reformun olmazsa olmazı ekonomik reform programına bağlı oluşudur, hatta ekonomik reform programı, bütünüyle her entelektüel ve ahlaki reform programının sunulduğu somut tarzdan ibarettir.²⁴

Modern Prens, kendini geliştirirken tüm entelektüel ve ahlaki ilişkiler sistemini de altüst edecektir, zira Modern Prens her eylemin referans noktası olarak sadece kendini alacağından, her eylemi kendisinin güçlenmesine mi yaradığına yoksa zayıflamasına mı neden olduğuna bakarak değerlendireceğinden, onun gelişmesi her eylemin yararlı ya da zararlı, erdemli ya da erdemsiz olarak kavranması anlamına gelecektir. Prens, insanların bilincinde ve vicdanında, ilahiliğin ya da kategorik buyruğun²⁵ yerini alacak, modern bir laikliği,²⁶ yaşamın ve tüm töresel ilişkilerin her yönüyle tümenden laikleşmesini sağlayacak temel haline gelecektir.

Dipnotlar

- 1 “Condottiero”: Niccolò Machiavelli'nin (1469-1527) yazdığı dönemde askerî önder, paralı ordu komutanı ya da paralı asker. *Prens*'te paralı ordu kurumu feodal İtalya'nın siyasi parçalanmışlığının ve merkezî otorite yoksunluğunun nedenlerinden biri olarak ele alınır. Hem Machiavelli'de hem de Gramsci'de

askerî ve siyasi söz dağarcığının iç içe geçtiği düşünülürse bu kelimenin kullanımının siyasi önderliği içerdiği söylenebilir.

- 2 Luigi Russo (1892-1961): Benedetto Croce (1866-1952) ile birlikte Gramsci'nin ele aldığı başlıca Machiavelli yorumcularından biri. Gramsci, Russo'nun *Prolegomeni a Machiavelli* (1931) çalışmasını metin boyunca tartışır.
- 3 Georges Sorel (1847-1922): Kolektif eylemde mitin gücünü vurgulamasıyla tanınan, sosyalizm ve anarşizmin yanı sıra faşizme etkileriyle de "Sorelcilik" olarak bilinen akıma ilham veren Fransız düşünür. Genel grev, anarşist sendikalizm ve şiddet konusu Sorelci düşüncenin temel ideolojik bileşenleridir (Georges Sorel, *Şiddet Üzerine Düşünceler*, çev. Anahid Hazaryan, İstanbul: Epos Yayınları, 2013). Sorelcilik, sendikalizm ve kendiliğinden (ya da doğrudan) eylem Gramsci'nin düşüncesinde siyasi önderlik tasavvuruyla karşılaştırmalı olarak varlığını sürekli hissettirir. *Hapishane Defterleri*'nde konu "kendiliğindenlik" ve "bilinçli önderlik" ya da "disiplin birliği" olarak formülleştirilir. Gramsci "skolastik ve akademik" olarak tanımladığı, tek sahici hareketin bütünüyle bilinçli, tepeden tırnağa hesaplanmış bir planla yönetilen ve soyut bir teoriye bağlanmış hareket olduğunu öne süren "tarihsel-politik konsept"i eleştirirken kendi yönteminin de ipuçlarını verir: "(G)erçeklik en tuhaf tesadüfleri de beraberinde getirir ve bu tuhafıklar içinde, teorisi için yeni kanıtlar bulmak teorisyenin görevidir. Onun görevi tarihsel yaşamın teorik öğelerini teorik dile 'tercüme etmektir', yoksa gerçekliği soyut bir şemaya sıkıştırmak değil. Gerçeklik asla soyut bir şemaya sığmaz ve bu nedenle bu konsept bir pasiflik iddiasından başka bir şey değildir" (Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, çev. Barış Baysal-Ekrem Ekici, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011, Defter 3, Madde 48; buradan sonra *Hapishane Defterleri*'ne yapılacak atıflar "HD" kısaltmasıyla ve defter-madde numaralarıyla belirtilecektir). Öte yandan, saf kendiliğindencilik de siyasal partinin ("Modern Prens"in) gerekliliğini gözden kaçırarak apolitik bir konuma düşer. Gramsci'ye göre, Sorel "ideoloji-mit kavrayışından siyasi parti anlayışına varamayıp profesyonel sendika kavrayışında kal(mıştır)." Gramsci'nin Sorel hakkında daha ayrıntılı çözümlemesi için bkz. HD, 4, 31, 44. Dolayısıyla kendiliğindenlik ve bilinçli önderlik tartışması "hegemonya"nın koşullarıyla doğrudan ilgilidir (HD, 3, 48). Gramsci'nin alıntılanan ifadelerindeki "pasiflik"i hegemonik kapasitenin iki yönlü zayıflığı olarak düşünebiliriz. Hegemonya, kitlelerin kendiliğinden eylemini teorilerin soyut şemalarına sıkıştırmadan ve fakat bilinçli önderlik olarak siyasal partinin ahlaki ve entelektüel yönlendiriciliğini de seferber ederek başarılabilir. Söz konusu iki kutba karşılık gelen ekonomizm ve ideolojizm arasında "diyalektik bir bağlantı noktası" kurabilmek bir (karşı) hegemonya tasarısının kuramsal kalkış noktasıdır. Burada ekonomizm mekanik sebepleri, ideolojizm ise gönüllü ve bireysel öğeyi abartan "aşırılık"lardır (HD, 4, 38). Bu nedenle metnin sonraki kısımlarında ele alınacak "gönüllülük" temasının da kendiliğindencilikğin görünümlerinden biri olduğunu belirtelim. Gramsci'nin meşgul olduğu bir diğer sorun, yani tabi (madun) sınıfların kendiliğinden hareketlerinin gerici ve faşist bir doğrultuya savrulması ise konunun ideolojik önemini politik bir aciliyetle ortaya koymaktadır.
- 4 Machiavelli'nin "yeni bilim"in müjdecisi olduğu varsayımı siyaset kuramında nadiren sorgulanan bir genel kabule dönüşmüştür (bu varsayımın ünlü bir ör-

- neği için bkz. Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, çev. Necla Arat, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984, s. 135). *Prens* –olgusal analize dayanan– ilk modern siyaset bilimi eseri olarak değerlendirilir. Gramsci'nin *Prens*'i tanımlarken kullandığı “mit”, “tutku”, “kolektif irade arzusu” ve “sanatsal karakter” gibi sözcükler yerleşik Machiavelli yorumlarından bilinçli bir tercihle ayrıldığına işaret eder. Gramsci'nin Machiavelli'nin siyasi düşüncesini pozitivist anlamda siyaset “bilimi”nin ötesinde kavrama gayreti yeni bir politik ufuk aralama çabasıdır. Gramsci'nin bu metinde eleştirel bir biçimde ele alacağı faşist dönem figürlerinden Vilfredo Pareto'nun (1848-1923) üniversitelerde *Prens*'in “bilimsel değeri”ni açıklayan dersler verdiğini hatırlarsak söz konusu ufkun özelliği daha iyi anlaşılır (konuyla ilgili bkz. Benvenuto Griziotti, “At the School of Vilfredo Pareto and Maffeo Pantaleoni”, *The Paretian School and Italian Fiscal Sociology*, haz. M. McLure, New York: Palgrave Macmillan, 2007, s. 259).
- 5 “Nuovo Stato:” Yeni Devlet. Gramsci –büyük harfli ve politikanın öncülüğüne işaret eden– “Devlet” sözcüğünü *Prens*'in metinsel bağlamına sadık bir biçimde kullanıyor. *Prens* “devlet” teriminin modern anlamda kullanıldığı ilk siyasi düşünce metinlerinden biridir. Machiavelli *Prens*'in ilk bölümünden başlayarak metin boyunca “yeni” bir siyasi örgütlenme olarak Devlettten kararlı bir biçimde söz eder (bkz. Jean-Pierre Brancourt, “Estat'lardan Devlete Bir Sözcüğün Evrimi”, *Devlet Kuramı*, haz. Cemal Bâli Akal, çev. Beki Haleva-Pınar Güzelyürek, Ankara: Dost Kitabevi, 2005). *Prens*'in temel meselesi feodal bölünmüşlüğe karşı merkezî siyasi örgütlenme olarak Devletin kuruluşunun ve sürekliliğinin nasıl sağlanacağıdır. Dolayısıyla Gramsci'nin *Prens*'te Devletin kuruluşuna yönelik saptamaları birbiriyle ilişkili iki açıdan düşünülebilir: i) “Makyavelizm” geleneğindeki “ahlaksız Machiavelli” yargısını askıya alarak siyasi Machiavelli'yi öne çıkarmak; ii) Machiavelli'nin siyasal katkısıyla devrim sorununu yeni Devletin yaratılması tasarısıyla ilişkilendirmek.
- 6 *Prens*'in sonsözünde İtalya'nın “barbarların elinden kurtarılmasına” çağrı vardır. Kitap hümanist Petrarca'nın (1304-1374) klasik cumhuriyetçi özlemleri cisimleştiren, yitlik (politik) erdemin (virtù) İtalya'da yeniden kazanılmasına adanmış dizeleriyle biter. Machiavelli anti-feodal bir siyasal sadakat kaynağı olarak gördüğü vatanın (patria) yüceltilmesinden söz eder. Bu, mektuplarında arkadaşı Vettori'ye “vatanımı (patria) ruhumdan çok seviyorum” diye yazan Machiavelli'dir (*Orta Elçilikler – Mektuplar*, çev. Alev Tolga, İstanbul: Say Yayıncılık, 2011). Değerlerle değil, sadece olgularla veya “devlet aklı”yla ilgilenen “şeytani” (“kötülüğün öğretmeni”) Machiavelli'den farklı bir düşünür söz konusudur burada (bu iki ünlü Machiavelli yorumu için bkz. Friedrich Meinecke, “Machiavelli”, *Devlet Akli: Modern Çağda Devlet Akli Düşüncesi*, çev. M. Sami Türk, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021; Leo Strauss, *Thoughts on Machiavelli*, Chicago: The University of Chicago Press, 1978). Bu nedenle son bölüm bazı Machiavelli uzmanları tarafından kitabın soğukkanlı ve bilimsel karakteriyle uyumsuz, retorik bir eklenti olarak yorumlanmıştır. Gramsci ise “İtalya'yı barbarların elinden kurtarmaya çağrı”yı dağınık halk kuvvetlerinden bağımsız bir “devlet” ve “yeni düzen” kurma amacı taşıyan, siyaseten devrimci bir tasarı olarak yorumlar. Gramsci, Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'nden kısa bir süre sonra, 1 Mayıs 1919'da Torino'da yayımlan-

maya başlayan haftalık *L'Ordine Nuovo* ("Yeni Düzen") gazetesinin kadrosunda yer almıştı ("L'Ordine Nuovo: paper of the Italian revolution", *Socialist Worker*, 1 Kasım 2003). *Prens*'in anahtar sözcükleri olan "yeni" (nuovo) ve "düzen" (ordine), Gramsci'nin Machiavelli düşüncesine yönelişini tek başına açıklar niteliktedir.

- 7 "Concezione del sindacato professionale." Profesyonel sendika kavrayışı *Modern Prens*'in kritik kuramsal ayrımlarından birine işaret eder: Siyasal parti *versus* sendikalizm. 20. yüzyılın ilk yarısında Fransa, İspanya ve İtalya'da güçlü bir siyasal akım olan sendikalizm kimi anarko-komünist yorumlarında yerel sendikalar çerçevesinde kendi kendini yöneten bir topluluklar federasyonu fikriyle birleşiyor, devlet ve parti gibi merkeziyetçi örgütlenmelere karşıtlıkla tanımlanıyordu. Gramsci açısından sendikalizm siyasal bir örgütlenmeye dayanan bilinçli eylemin yerine doğrudan eylemi geçirmek ve yeni toplumun yaratılmasında sendikayı öne çıkararak siyasal partinin rolünü azımsamak anlamına gelir. Gramsci bu konuda hayli keskindir: "(T)eorik sendikalizm, tarihsel materyalizmden alıntı bazı bakış açılarıyla meşrulaştırılmış bir 'bırakınız yapsınlar' liberalizminin tezahürüdür" (*HD*, 4, 38). Liberalizm ve sendikalizm ekonomizmin başat iki biçimidir. Gramsci siyasal kavrayış eksikliği ve hegemonya zaafı olarak gördüğü sendikalizmin uzantılarını metin boyunca ele alır: Kendiliğindencilik, gönüllülük, seçimlerde oylamaya katılmama biçimleri, uzlaşmazlık vs. *Modern Prens* bu noktada –Engels'in mektuplarına referansla– "iktisadın 'son kertede' tarihin başlıca kaynağı olduğu" düşüncesine dayanır (*HD*, 4, 38). Böylece ekonominin nesnel koşullarının kendiliğinden gelişimi fikrine karşı "Modern Prens" in (partinin) siyasal alanı açılır ve hegemonyada ideolojik mücadelenin rolünün altı çizilir. Lenin'in (1870-1924) yazılarının ve Ekim Devrimi'nin Marksist kuramda yarattığı dönüşüm bu düşünce geçişinde son derece etkili olmuştur. *Ne Yapmalı?*'nin "Kitlelerin Kendiliğindenliği, Sosyal Demokrasinin Bilinçliliği" bölümü, "kendiliğindenliğe kölece bağlılık" ile ekonomizmin eleştirisi açısından belirleyicidir. Lenin "politikanın her zaman ekonomiyi itaatle izlediği" türünden sözlerin moda olmasından hayıflanarak bahseder, işçi sınıfının kendiliğindenlikle politik (devrimci) bir bilince ulaşamayıp sendika bilincinde takılıp kalacağını, kendiliğindencilğin dayandığı ekonomizmin esasında burjuva ideolojisi olduğunu, "gelişmenin kendiliğinden unsurları" gibi ifadelerin ekonomizm ve revizyonizmin örnekleri olarak görülmesi gerektiğini, ekonomistler ile bir siyasal programa sahip olmayan anarşist terör yanlılarının ortak bir kuramsal zemine yaslandıklarını iddia eder. Keza Gramsci *Hapishane Öncesi Yazılar*'ından "Sendikalizm ve Konseyler"de (1919) proletarya devriminin somut tecrübesinin sendikalist teorinin başarısızlığını kanıtladığını yazar (*Hapishane Öncesi Yazılar*, çev. İdem Erman, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2021, s. 137-140). Proletarya devriminin kanıtladıkları ve Leninizmin mirası bununla sınırlı değildir: Lenin, *Ne Yapmalı?*'da kendi dönemine kadar Marksist bir kalıp haline gelmiş "yanlış bilinç" olarak ideoloji yaklaşımını terk eder. Bunu yaparken ideolojik mücadeleye ve politikaya ekonomik indirgemecilikten kurtarılmış meşru ve yeni bir alan açar. Gramsci'nin Leninist izleği açısından özellikle şu iki bağlam tayin edicidir: "Ya burjuva ideolojisi ya sosyalist ideoloji" (sosya-

lizm “yanlış bilinç” karşısında doğru bilinci yansıtacak bir bilim olmaktan çok ideolojik mücadelede temellenir); “Politik faaliyetin kendine özgü bir mantığı vardır” (politika doğa yasalarına benzediği iddia edilen ekonominin bir yansıması değil, kendine özgü bir alandır) (V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*, çev. Barış Zeren, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2018, s. 48, 83). Dolayısıyla Lenin, Gramsci nazarında sadece başarılı bir devrim yapmış bir siyasetçi değil, aynı zamanda ideolojik mücadelenin ve siyasetin “mantığı”nı kavramış, “hegemonya” kavramının ipuçlarını vermiş büyük bir siyaset kuramcısı ya da filozofudur. Gramsci’nin düşüncesi Lenin düşüncesinin asit bir tekrarı olmasa bile hegemonya kavramının Lenin düşüncesindeki öncülleri konusunda Gramsci açıktır: “İlyich’e [Lenin’e] atfedilebilecek hegemonya konseptinin ve olgusunun felsefi önemi...” (HD, 7, 33).

- 8 Henri Bergson (1859-1941): Pozitivizme, mekanizme ve soyut rasyonalizme karşı düşünceleriyle tanınan Fransız filozof. Özellikle *Yaratıcı Evrim* adlı eseri (1907) felsefe ve edebiyattan siyasal ideolojilere geniş bir yankı uyandırmıştır (Arthur O. Lovejoy, “The Practical Tendencies of Bergsonism”, *International Journal of Ethics*, Temmuz 1913, Cilt 23, Sayı 4). Gramsci’nin Bergson felsefesine ilgisi iki yönlüdür. Bir yandan, Bergson’un “yaşam atılımı” kavramı, modern prens ve siyasal parti karşıtı kendiliğindencililiğin felsefi temellerinden biri olarak görünür. Gramsci, Sorel’in düşüncelerinin dikkatle incelenmesi gerektiğini fakat daha ziyade Bergson felsefesini ve pragmatizmi ele almak gerektiğini söyler (HD, 4, 3). Diğer yandansa, Bergson, anti-pozitivizmin en büyük filozoflarından biri olarak, Gramsci’nin mekanist ve ekonomist anlayışlara yönelik eleştirisi açısından ilgi odağı olmayı sürdürür. Hatta Gramsci ve *Ordine Nuovo* grubu İtalyan Sosyalist Partisi’nde Bergsonculuk ve iradecilik suçlamasıyla karşılaşmıştı (Antonio Gramsci, “Marinetti the Revolutionary?”, *The Gramsci Reader: Selected Readings, 1916-1935* içinde, haz. David Forgacs, New York: New York University Press, 2000).
- 9 Benedetto Croce (1866-1952): İtalyan idealist filozof ve siyasetçi. İlk modern İtalyan filozoflar kuşağındandır. Felsefe, tarih ve estetik başta olmak üzere pek çok konuda yazmış, İtalyan entelektüelleri üzerinde –Marksist Gramsci’den faşist Gentile’ye kadar– kayda değer bir etkiye bulunmuştur. Croce, *Modern Prens*’in, Machiavelli, Marx (1818-1883) ve Lenin’le birlikte en önemli kaynaklarından: Machiavelli, ekonomizme ve ideolojizme karşı siyasal bir kavrayış getirir; Marx, siyasal partinin sosyoekonomik koşullarla organik ilişkisini sağlayan temel kaynaklardandır; Lenin öncü parti kuramıyla metnin siyasal zeminini hazırlar; Croce ise hem İtalya’da idealist felsefenin kurumsallaşmasındaki rolüyle hem de Machiavelli yorumuyla Gramsci’nin polemige girdiği temel figürlerden biridir. Gramsci’nin Croce felsefesiyle girdiği eleştirel diyalog Marx’ın Hegel felsefesiyle girdiği eleştirel diyalogla karşılaştırılabilir: Gramsci, –tıpkı *Kapital*’ın “Almanca İkinci Basıma Sonsöz”ünde Marx’ın Hegel felsefesi için ileri sürdüğü gibi– Croce’nin idealist “gerçeklik” kavramını “alıp ayakları üzerine oturtmak”tan söz eder (HD, 8, 61). Marx’ın meşhur sözü: “Hegel’de diyalektik baş aşağı durur. Gizemsel kabuğun içindeki rasyonel özü bulmak için, tersine çevrilmesi gerekir” (*Kapital*, I. Cilt, çev. Mehmet Selik-Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 29).

- 10 Gramsci'nin Sorel-Bergson hattındaki yıkıcı kendiliğindencilğe yönelik eleştirisi de böyle düşünülebilir. Bu, olumlama anının (momentinin) eksikliğine işaret eden Hegelci-Marksist (diyalektik) bir eleştiridir. Gramsci'nin altını çizdiği “siyasi açıdan” bakılırsa, örtük yapıcılık, olumlama ve onaylama anının yokluğunda siyasi eylem–Hegelci felsefede içeriksizlik olarak tanımlanan– saf hiçlik ya da yokluk düzeyine düşer. Alman filozof Hegel (1770-1831), Spaventa'dan Labriola ve Croce'ye, Gramsci'nin dönemine uzanan İtalyan entelektüeller kuşağı üzerinde etkili olmuştur. Gramsci bu yeni Hegelci iklimde “felsefi soruşturmanın dünya-tarihsel uğraşı” olarak andığı Hegel'in felsefesinden özellikle iki açıdan yararlanmıştı: i) Marksizmde yuvalanmış ekonomizm, belirlenimcilik (determinizm) ve nesnelciliğe (objektivizm) karşı düşünsel mücadele; ii) devleti sınıf egemenliğinin bir aracına ve baskıya indirgeyen ortodoks Marksist yaklaşımdan “sivil toplumun en üst düzeyde ifadesi olarak gören” Hegelci anlayışa doğru yöneliş (Paul Thomas, *Yabancı Politik: Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 201). Gramsci özellikle birinci bağlam açısından Hegelci Marksizmin kurucu isimlerinden György Lukács ile karşılaştırılabilir. Bir örnek için bkz. Michael Löwy, “Gramsci ve Lukács”, *Dünyayı Değiştirmek Üzerine* içinde, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- 11 Georges Boulanger (1837-1891): Fransız general ve politikacı. Gramsci burada iki dünya savaşı arasında ve faşizm koşullarında yazan pek çok eleştirel düşününün yaptığı gibi çağdaş faşist “tehlike”ye işaret ediyor. 1930'lar Avrupa'sında Walter Benjamin de aynı tehlikeye dikkat çekiyordu. Gramsci, kendine özgü politikliğiyle, tehlikenin önlenmesini “modern prens”in kuruluşuyla ilişkilendirir. Gramsci'nin tasarısı, çağdaş Max Weber'in kavramlarıyla düşünülürse, karizmatik otoritenin yıkıcılığına karşı kurumsal bir örgütlenme biçimi olarak “modern prens”in kuruluşudur. (Walter Benjamin, “Tarih Kavramı Üzerine”, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 40; Max Weber, “Karizmatik Otoritenin Sosyolojisi”, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1993.)
- 12 Gramsci'nin düşüncesinde “organik” özel bir siyasal söz dağarcığını tanımlayan merkezî bir sözcük konumundadır. Aslına bakılırsa, *organik* terimi *mekanik* uygarlığa karşı kültürel bir yaşam biçimini anlatmak üzere Alman romantiklerinden muhafazakârlara sıklıkla kullanılmıştır. Gramsci bu terimi öncelikle tarihsel-toplumsal çözümlemede yapısal etkenleri konjonktürel unsurlardan ayırt etmek amacıyla kullanır: “(B)ir yapıyı araştırma ve inceleme konusu yaparken (görelî olarak kalıcı olan) organik hareketleri, konjonktüre bağlı (rastlantısal ve doğrudan) diyebileceğimiz hareketlerden ayırt etmek gerekir” (*Modern Prens*). “Organik”, Gramsci'nin tarihselciliğiyle, kapitalizmin tarihle açıklanabilir, canlı ve organik insanın kolektif hale gelmiş iradesi ve siyasal mücadelelerle dönüştürülebilir yapısına yönelik çözümlemesiyle yakından ilgilidir. Marx'ın değişmezliği simgeleyen “kristal”e karşı organik dönüşüm süreçlerinden söz ettiğini hatırlatmalıyız. Marx *Kapital*'in “Almanca Birinci Basıma Önsöz”ünde şöyle yazar: “Elbette, bu sözler, yarın bir mucize gerçekleşeceği anlamına gelmiyor. Bugünkü toplumun sağlam bir *kristal* değil, dönüşme yeteneğine sahip ve sürekli olarak dönüşüm süreci içinde bulunan bir *organizma*

olduğu sezgisinin bizzat egemen sınıflarda doğmaya başladığını gösteriyor” *Kapital*, I. Cilt, s. 20-21). Gramsci, organik terimini bu tür bir dönüşümün yanı sıra, bir ilişki açısından da kullanır. Siyasal parti olarak “Modern Prens”in temel işlevlerinden biri, işçi sınıfı ile organik entelektüeller arasındaki ilişkiyi güçlendirmektir. “Organik entelektüel”, toplumun sınıfsal yapısıyla ilgili “geniş soluklu” sosyoekonomik ve sosyopolitik ilişkilere atıf yapar.

- 13 Machiavelli, “yeni” devletten ve “eski düzenleri yeni usullerle yenilemek”ten söz eder (*Prens*, VII, çev. Betül Parlak Cengiz, İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2024). *Söylevler*’de “devletteki her şeyi yenileme” ilkesi çok daha devrimci bir sosyopolitik biçim alır: “(Yeni bir prens) yeni adlarla, yeni güçlerle, yeni insanlarla, yeni yönetim birimleri kurmalı; zengini yoksul, yoksulu zengin yapmalıdır. Tıpkı Davut’un kral olduğunda yaptığı gibi: *Yoksulu iyi şeylerle doldurdu, zengini eli boş gönderdi...* kısacası o eyalette dokunulmadık hiçbir şey bırakmamalıdır” (*Söylevler*, I, 26, çev. Alev Tolga, İstanbul: Say Yayıncılık, 2017). Konuyu *Devrim Üzerine ve Geçmişle Gelecek Arasında* kitaplarında ele alan Hannah Arendt de Gramsci’yle benzer sonuçlara varır: Machiavelli modern devrim kavramının öncülerinden biridir. Bununla birlikte Arendt hatalı bir biçimde Machiavelli’nin devrim kavramını hiç kullanmamış olduğunu yazar (*Geçmişle Gelecek Arasında*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 187). Oysa Floransalı düşünür bu kavramı (revoluzioni) kullanır. Dahası, burada devrim kavramının döngüsel harekete gönderme yapan ve eski ideal düzene dönüş anlamını taşıyan eski anlamından yeni bir düzenin kurulması anlamına gelen yeni anlamına doğru bir geçiş söz konusudur (bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Fırat Mollaer, “Notlar ve Yorumlar”, *Prens*, çev. Betül Parlak, İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2024, s. 188.)
- 14 Gramsci açısından Machiavelli “vaktinden önce gelmiş” bir “Jakoben”dir. Gramsci Fransız Devrimi’nde etkili olan tarihsel Jakobenizmden daha geniş bir anlamda kullanır bu terimi. Bu konudaki düşünceleri *Hapishane Öncesi Yazılar*’dan *Hapishane Defterleri*’ne bir değişim geçirmiş olsa bile, burada Jakobenliğin yeni bir kolektif irade ve siyasal alanın yaratılmasındaki yapıcı rolüne dikkat çeker. Jakobenlik kentsel ve kırsal alanı bağlantılandıran, işçi ve köylü sınıflarını ulusal-popüler düzeyde bir araya getiren hegemonik önderlik anlamını taşır. Jakobenlik benzer bir anlamla Lenin tarafından da kullanılmıştır. Lenin Marksizmi ekonomizm çerçevesinde bir kendiliğindencilige sürükleyen yaklaşımlara karşı siyasi parti örgütlenmesini vurgulayan Bolşevikleri “çağdaş sosyal demokrasinin Jakobenleri” olarak tanımlar; bunun Fransız Devrimi’nde burjuvazinin çıkarlarının temsilcisi olan “1793 Jakobenlerine öykünmek” yerine yeni bir siyaset ortaya koyan Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisi’nin “asgari programı” olduğunu ileri sürer. Bu programın amacı, “proletaryanın ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü”dür (V. İ. Lenin, *Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği*, çev. Muzaffer Ardos, Ankara: Sol Yayınları, s. 62-63). Dolayısıyla Gramsci için Jakobenlik, Machiavelli’de kuramsal kökleri olan, Lenin’in yazılarından Bolşeviklik uygulamasına teori-pratik birliğine kavuşan, kolektif irade yaratmaya yönelik bir siyasal ilkedir.
- 15 “Nazionale-popolare”: Gramsci düşüncesinde siyasetin politik mekânı (topos’u) ya da bağlamını ifade eder. Bu kavramın Gramsci’nin çok yönlü kul-

lanımında bir düzey ve *momenti* ifade eden iki önemli boyutu ayırt edilebilir: Bir siyasi düzeye işaret ettiğinde “ulusal-halksal”; eklemleyici (hegemonik) bir ideolojik konuma işaret ettiğindeyse “ulusal-halkçı” (an ya da “moment”) anlamını taşır. Gramsci bu kavramı, nesnellikten kopuk salt “öznel” bir hissiyat olan “ulusal hissiyat”tan ayırır. Ulusal-popüler, eğer bir hissiyatsa bile kendi tarihleri ve kategorilerinin bilincinde olan aydınların “hissiyatı”dır. İtalya’da popüler unsurlardan biri olan kilise, kilise-devlet çatışması sonucunda ulusal-popüler düzeyde birleştirici işlev görmek yerine “bölücü bir unsura dönüşmüştür” (HD, 6, 94). Gramsci ulusal-popüler’in nesnel unsurları olan dil, kültür, aydınlar, siyasal partiler ve gazetelerin de etkinlik ve yaygınlık açısından eksik kaldığını düşünür. İtalyanca halk dilinden fazla etkilenmediğinden bölgesel lehçelerin etkililiği devam etmiş, kültür kast karakterinde sıkışmış, aydın kategorileri küçük ve sınırlı kalmış, siyasal partiler organik varlıklar olmaktan çok seçim kampanyalarında ortaya çıkan ve tutarlı bir yaşamsallığa sahip olmayan yapılar sergilemiş, gazeteler ise az insan tarafından okunan ve siyasi partilerle bağları zayıf zihinsel varlıklar olagelmıştır (HD, 6, 94). Gramsci “ulusal-popüler” kavramını edebiyat açısından da inceler. Buna göre, İtalyan edebiyatının genel “negatif ulusal-popüler karakteri”ne karşı bir yazarın ulusal-popüler karakter kazanması, onun “geniş anlamıyla ‘toplumsallığı’” anlamına gelmektedir (HD, 3, 154). Başka bir deyişle, ulusal-popüler bir çeşit toplumsallık düzeyidir. Ayrıca ana metinde ulusal-popüler kavramının yer aldığı cümle Gramsci’nin siyaset teorisinin temel kavramı olan “hegemonya”nın tanımlarından birini de vermektedir: “Ulusal-popüler bir kolektif iradenin geliştirilebilmesi.” Ulusal-popüler, hegemonyanın gerçekleştirileceği siyasi-coğrafi düzeye işaret etmektedir. Gramsci’ye göre siyaset, en yalın ifadesiyle, yeni bağlar ve bağlantı noktaları kurarak eklemleme ve eklemleyerek dönüştürme etkinliğidir. “Modern Prens” imgesinde cisimleşen siyasi önderliğin zorunluluğu da buradan türer. Bir sınıf, tikel sınıf çıkarlarını aşıp farklı toplumsal sınıf ve grupları ulusal-popüler düzeyde dönüştürerek hegemonik sınıf haline gelir. Bu, belirli bir siyasi coğrafyada tikel çıkarların aşıldığı evrensellik düzeyini ve devrimci öznenin yüksek bir siyasal bilinçlilik anını ifade eder. Hoare ve Smith, *Hapishane Defterleri*’nin eski İngilizce edisyonuna düşükleri notlardan birinde Gramsci’nin bu kavramının popülizm ve nasyonal sosyalizme karşı niteliğini vurgularlar (Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, haz. ve çev. Q. Hoare-G. Nowell Smith, New York: International Publishers, 1971, s. 421.; *Hapishane Defterleri*’nin İngilizce baskısı bundan sonraki atıflarda “PN” kısaltmasıyla belirtilecektir). Gramsci’nin halk kavramı, özsel olmayan, tarihsel ve çelişkili özellikleriyle, sağ popülizm ve faşizmin otantik, efsanevi ve edilgen halk anlayışından radikal olarak farklılaşır. Burada söz konusu olan, bir karşı-hegemonya tasarısı içinde inşa edilecek (yeni) bir halk ve burjuva hegemonyasına karşı koyacak demokratik, örgütlenmiş bir toplumdur. Bu bağlam siyaset kuramında Gramsci’ye dönüşün ya da Gramsci’nin düşüncelerini çağdaş siyasal gerçeklik bağlamında yeniden yorumlama etkinliğinin nedenlerinden birini oluşturur. Örneğin, çağdaş Gramsci yorumcularından Chantal Mouffe “sol popülizm” olarak tanımladığı anlayış içinde, neoliberalizmin iktisadi ve siyasi hegemonyasına karşı direnişlerin ifadesi olan bir “popülist moment”ten söz eder (“Popülist Moment”, *Sol*

Popülizm içinde, çev. Aybars Yanık, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 24). Gramsci'nin öngörüsü sol popülizmden çok daha radikal bir siyaset imkânına işaret etse bile Mouffe'un "sol popülizm"i belli bir açıdan "ulusal-popüler"in arkasında yer alan siyasi niyetleri yankılar: "(Sol popülist strateji) sömürü, tahakküm ve ayrıcalık meselelerine dair farklı tabiiyet biçimlerinin üzerine giden bir proje etrafında 'bir halk' inşasını gerektirir" (Mouffe, *a.g.e.*, s. 71).

- 16 Komün, Latince toplumsal-siyasal ortaklık, birliktelik ve müşterekliği ifade eden bir kök sözcükten gelir, aynı zamanda özyönetimle ilişkilidir. Kendi kendini yöneten birim olarak komün, İtalya'nın belli bölgelerini Kuzey Avrupa'dan ve ortaçağın feodalizminden ayıran en önemli toplumsal-siyasal unsurlardan biri olmuştur: "Bu, iktidarın ağırlıklı olarak bir kralın altındaki toprak sahibi aristokrasinin elinde olduğu Kuzey Avrupa'nın ekseriyetinden çok farklı bir dünyaydı. 13. yüzyılda, bir önceki yüzyılın sonunda sembolik siyasi otorite Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan siyasi bağımsızlık kazanan Kuzey İtalya şehirlerinin çoğu kendilerini Antik Yunan ya da Roma modelinde bağımsız şehir devletleri olarak yönetiyordu. Bu cumhuriyetler ya da 'komünler' (comuni) önce konsüller tarafından yönetiliyordu, sonradan ticaretin ve ortaçağ sonu İtalyan şehir yaşamı içindeki mesleklerin önemini yansıtacak şekilde giderek loncalara dayanan yönetimlerle idare edildiler" (Virginia Cox, *İtalyan Rönesansı'nın Kısa Tarihi*, çev. Cumhur Atay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s. 29-30). Fakat Gramsci'nin çözümlemesinin, cumhuriyet düşüncesinin köklerini ortaçağ komünlerinde ya da Rönesans'ta arayan cumhuriyetçi akımdan farklı olduğunu belirtmeliyiz. Komünlerin siyasi işlevi, Gramsci tarafından "halk sınıfının siyasi gelişimi"nin çözülmesi olarak ortaya konulur. Bu nedenle yeni bir hegemonya tasarısı açısından incelenmelidir. Ortaçağ komünleri, halkın kendini politik bir varlığa dönüştürdüğü, siyasi özgürleşmenin belli bir anında "eylemlerinin etkinliğini ve tutarlılığını güçlendirmek için" kendine bir önder ("halkın önderi") seçtiği siyasi deneyimlerdir (HD, 3, 16). Öte yandan, Gramsci, *Modern Prens*'in sonraki satırlarında "ulusal-popüler halkçı kolektif iradeyi uyandıran ve modern Devleti kuran etkin Jakoben gücün İtalya'da hep eksik kalmış" olduğunu yazar. Böyle bakıldığında, konu *Modern Prens*'in temel Machiavellici sorusuna dönüşür: Tarihsel olarak, İtalya'nın bölgecilği aşarak modern bir devlete dönüşmesine engel olan unsurlar nelerdir? Konu "komünler" açısından ele alındığında, Gramsci'ye göre, ortaçağ komünü "kendine özgü" yapısı nedeniyle devlete dönüşememiş ya da modern devlete giden süreçlere engel olmuştur (HD, 6, 43).
- 17 Gramsci hakikatin tarihte ortaya çıkacağını düşünen bir tarihselci olduğundan tarihsel bir yöntemle sahiptir. İtalya tarihinin incelenmesi Gramsci'nin kuramının merkezinde yer alır. *Gramsci ve İtalya'nın Pasif Devrimi* kitabının yazarı John Davis'in belirttiği gibi, "tarihçi Gramsci, siyasal kuramcı Gramsci'den ya da devrimci Gramsci'den ayrılamaz" (akt. Tom Nairn, "Kambur Antonu", *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, der. Anne Showstack Sassoon, çev. Mustafa Kemal Coşkun vd., Ankara: Dipnot Yayınları, 2012, s. 185). "İtalya tarihinin taslağı"nın çıkarılması, çağdaş İtalya'daki sosyoekonomik ve sosyopolitik gelişmelerin çözülmesinin anahtarıdır. Bu nedenle Gramsci İtalya tarihini ortaçağ kurumlarından ulus devletin kuruluşuna ve faşizme dek çözümler. (Düşün-

cesinin tarihsel-kuramsal temelleriyle anlaşılması açısından kritik önem taşıyan ulusal tarihe ilişkin düşünceleri *Hapishane Defterleri*'nin "Geçmiş ve Bugün" başlıklı bölümlerinde düzenlenmiştir, bkz. *HD*, 2, 95. *Hapishane Defterleri*'nin İngilizce baskılarında ise "İtalya Tarihi Üzerine Notlar" biçiminde bir araya getirilmiştir, bkz. *PN*, s. 44-120. Gramsci'nin Marksist devlet kuramında açtığı çığırdan hareket eden Louis Althusser gibi filozofların eleştirisi de tarihselciliğin sorunlarını gündeme getirmek olacaktır. Althusser Gramsci'nin "Marksizmi bir tarihselcilik olarak sunması"na itiraz eder: "Marksizm tarihselcilik değildir," bkz. "Kapital'in Nesnesi", *Kapital'i Okumak*, Louis Althusser vd., çev. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki Yayınları, 2007, s. 372.)

- 18 Gramsci siyasetin temelindeki güçler ilişkisini farklı sosyopolitik öz bilinçlilik düzeylerini ayırt ederek açıklar. Burada temel olarak üç düzey söz konusudur: i) "İlkel iktisadi seviye", "ilk ve en güdük seviye" ya da siyasal bilincin gelişimi içinde "en basit uğrak"tır (*HD*, 4, 38); devlet ve siyasal bilinçten önceki aşama olan komüne karşılık gelir: "Devletin iktisadi-korporatif bir evresi olarak komün" (*HD*, 6, 43). Bu evre basit olduğu gibi temeldir, her devletin dayandığı "devletin iktisadi korporatif evresi"dir (*HD*, 8, 185): "Hiçbir devlet türü iktisadi-korporatif bir illellik evresinden kaçınmayacağı" için "yeni tip devleti kuran yeni toplumsal grubun siyasal hegemonya içeriğinin ağırlıklı olarak iktisadi bir düzene dayanması gerektiği sonucuna varılabilir." Yine de iktisadi-korporatif, hegemonya sorunsalı açısından aşılması gereken bir uğraktır. ii) İkinci uğrakta ("iktisadi-siyasi evre"de) toplumsal grupların tüm üyeleri çıkar dayanışmasının bilincine varırlar ve devlet sorunu belirir. Fakat dayanışma ve birlik hâlâ iktisadi düzeydedir. iii) Ancak üçüncü uğrakta ortak çıkarların ve sınırların ötesine geçilip dar iktisadi grubun sınırları aşılar: "Bu, yapıdan kompleks üstyapılara keskin geçişin görüldüğü en aşikâr 'siyasi' evredir" (*HD*, 4, 38). Siyasi evre aynı zamanda daha önce ortaya çıkan ideolojilerden biri ya da -Gramsci'nin metnin sonraki bölümlerinde "hegemonya"yı açıklamak için kullanacağı bir terimle- onların bir "bireşimi"nin evrensel bir düzlemde iktisadi birliğin yanına siyasi birliği ve entelektüel-ahlaki önderliği koyarak üstünlük kurmaya çalıştığı ekonomik-siyasal aşamadır. "Temel bir grubun başka tabi gruplar üzerindeki hegemonyası" bu aşamada ortaya çıkar. Dolayısıyla tabi sınıf ve grupların bir karşı-hegemonya geliştirmeleri iktisadi-korporatif uğrağın aşılmasıyla mümkündür. İktisadi-korporatif aşama ulusal-popüler kolektif iradenin gerisinde yer alır ve İtalya'da olduğu gibi onun gelişimini baltalayabilir. Gramsci 1815'ten sonra Avrupa'daki düzen güçlerinin ve geleneksel sınıfların "bu türden bir kolektif iradenin oluşmasını engelleme ve 'iktisadi-korporatif' gücü pasif dengeli bir uluslararası sistemde tutma çabaları"ndan söz eder.
- 19 Gramsci "yüz kent, sessizlik kentleri" ("le cento città, le città del silenzio") dizelerine *Hapishane Defterleri*'nin İtalya tarihine ilişkin bölümlerinde de başvurur. Gabriele D'Annunzio'nun (1863-1938) ünlü şiirindeki bu dize, İtalya'nın ulusal yapısı içinde kent-kır ve Kuzey-Güney ilişkilerini açıklayan bir imgeye dönüşmüştür: Geçmişte görkemli bir tarihi olan, sonradan sanayileşmenin gerisine düşen "sessizlik kentleri". Bu süreç, faşizmin toplumsal tabanı açısından da yorumlanmıştır: Kapitalizm öncesi ya da kapitalist modernleşmenin dışında kalmış "Sessizlik Kentleri"nin kentli, Kuzeyli, burjuva güçler karşısında tarihsel

- intikamını alması (Nairn, “Kambur Antonu”, s. 185-186). Gramsci’nin düşüncesinde kır ile kent arasındaki karmaşık ilişkilerin çözümlenmesi hem faşizmin toplumsal tabanının anlaşılması hem de devrim sürecinde kentsel işçiler ve kırsal köylüler, sanayileşmiş Kuzey ile yarı feodal Güney arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından belirleyicidir. “Ulusal gelenek”in taşıyıcısı iki toplumsal güç vardır: Proletarya ve köylülük (Gramsci, “İtalyan Komünist Partisi’nin Kuruluşu”, *Hapishane Öncesi Yazılar*, s. 313). Gramsci’nin bu konuyu ele aldığı en önemli çalışmalardan biri, 1926’da tutuklandığı sıra üzerinde çalıştığı “Güney Sorunu’nun Bazı Yönleri” başlıklı yazısıdır: “Kuzeyli burjuvazi İtalya’nın güneyini ve adaları boyunduruk altına almış ve buraları sömürülecek köleler konumuna indirgemiştir. Kuzeyli proletarya, kendisini kapitalist kölelikten kurtarıırken bankaların ve Kuzey’in asalak sanayicilerinin köleleştirdiği Güneyli köylüleri de kurtaracaktır” (*Hapishane Öncesi Yazılar*, s. 292-293).
- 20 Machiavelli *Prens*’in “Silahlı Kuvvet Türleri ve Paralı Askerler” bölümüyle *Savaş Sanatı*’nın “Yurttaş Asker” bölümü başta olmak üzere pek çok kitabında paralı orduları tasfiye edip yerine öz milis güçlerinden oluşacak yeni bir ordu kurulmasını amaçlayan askerî reform tasarısını dile getirmiş ve Floransa Cumhuriyeti’nin hizmetinde bulunduğu zaman dilimi içinde bunu uygulamaya koymaya çalışmıştır (*Prens*, s. 80-86; *Savaş Sanatı*, çev. Alev Tolga, İstanbul: Say Yayıncılık, 2018, s. 17-54). Gramsci’nin bakış açısından, Machiavelli’nin askerî reformunun siyasal anlamı, yeni orduyu oluşturacak köylülerin siyasal-askerî yaşama katılmasıyla gerçekleşecek kır-kent eklemlenmesi, ulusal-popüler irade ve bir ulusal devrim imkânıdır.
- 21 Gramsci *Hapishane Defterleri*’nde hegemonyayı pek çok açıdan ele alır ama kavramı tanımlarken özellikle bir boyutunu vurgular: “‘Hegemonya’ sınırları belirli bir *ahlaki yaşam sistemi* [hayat görüşü vs.] anlamına gelir” (*HD*, 8, 227). Hegemonyanın inşa edilmesi süreci entelektüellerin işlevleriyle gerçekleşir: “Aydınlar, bir grubun toplumsal hegemonyasını ve o grubun devlet tahakkümünü örgütleme işlevine sahiptir” (*HD*, 4, 49). Hegemonya sürecinde “entelektüeller” sorunu iki açıdan belirleyicidir. İlk olarak, entelektüeller bir toplumsal grup olarak hegemonyanın temelindeki rızayı tedarik ederler. Yeni bir hegemonyanın yaratılması entelektüeller-halk ya da entelektüeller-işçi sınıfı ayrımlarının aşılması ve kitlelerle organik entelektüeller arasında (organik) ilişki kurulmasına bağlıdır. İkincisi, hegemonya yeni bir dünya görüşü yaratmaya yönelik entelektüel reform girişimidir. Gramsci “entelektüel”i terimin çağrıştırdığı sınırlı toplumsal gruptan çok daha geniş bir anlamda kullanır. “Organik” ve “geleneksel” olmak üzere başlıca iki entelektüel tipi vardır. Entelektüel, sosyolojik ve ideolojik-kültürel bir işlev gören, akademisyenlerden yazarlara, gazetecilere, öğretmenlere, fabrikadaki teknisyen ve yöneticilerinden kamu çalışanlarına kadar birbirinden farklı ama ortak işlevlere sahip meslek ve grupları kapsar. Gramsci’nin hegemonya, kültür ve entelektüeller üzerine bu düşünceye varmasında veya hegemonyayı “entelektüel ve ahlaki reform” olarak kavramasında, erken yazılarında seçkin kültür anlayışlarına yönelttiği eleştiri ve sosyalizmi yeni bir kültür devrimi olarak anlamasının payı azımsanamaz. Söz konusu erken dönem yazılarına bir örnek olarak bkz. “Sosyalizm ve Kültür”, *Hapishane Öncesi Yazılar* içinde, 35-38.

- 22 Thomas Malthus (1766-1834): *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* (1798) çalışması ve “nüfus ilkesi” ile tanınan İngiliz nüfus bilimci ve politik iktisat teorisyeni. Malthusçuluğun bilinen ilk anlamı, işçi sınıfının veya kitlelerin yoksulluğunun kapitalist sömürüye değil, nüfusun hızlı artışına atfedilmesidir. Bu kök anlam, kapitalizmin suçlarını nüfus ilkesiyle doğallaştırdığı ve kapitalizmin yarattığı sonuçları kaçınılmaz bir doğal olgu gibi sunduğu için Marx’tan Lenin’e varıncaya kadar kıyasıya eleştirilmiştir. Gramsci ise Malthusçu tutumla, işçi sınıfının ve kitlelerin siyasal özne olarak bilinçlenmelerine yönelik korkunun en uç ifadelerinden birine işaret eder. Böylece Malthusçuluğu açıklamak için kullanılan “ilerlemeye yönelik karamsarlık” çerçevesinin de ötesine geçer. Marx, Fransız Devrimi’nin Britanya Krallığı’nda ateşli savunucular bulduğu bir ortamda Malthus’un “nüfus ilkesi”nin “İngiliz oligarşisi tarafından insanlığın ilerleme yönündeki arzularının büyük tahripçisi” olarak sevinçle karşılandığını söyler (*Kapital*, I. Cilt, çev. Mehmet Selik-Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 596 vd.). Ana metinde “Croce’nin dine yönelik Malthusçu tutumu”yla kastedilen şey işçi sınıfına veya kitlelere yönelik karamsar ve tutucu bir yaklaşımdır: “Geniş halk kesimleri için dinsel inanç-azınlığı oluşturan entelektüeller için felsefe” türünden, Gentile düşüncesinde de teşhis edilebilecek ve faşist seçkinciliğe (elitizm) dek izleri takip edilebilecek karşıdevrimci bir tutum. Bu “kitlelerin dini-entelektüellerin felsefesi” anlayışı, halk kültürü-seçkin kültür ayrımını derinleştirerek halkın siyasal yaşamın dışında tutulmasına yol açar. Malthusçu tutum, halk ile organik entelektüeller arasında bağlantının koparılması ve ulusal-popüler düzeyde örgütlenecek yeni bir hegemonyanın yolunun kapanması gibi ideolojik işlevlere sahiptir. Böylelikle bilim-hayat, teori-pratik, entelektüeller-halk, yüksek kültür-halk kültürü, seçkinler-avam ikilikleri pekiştirilir; devrimci güçler felsefe ve siyasetten uzak tutulur (*HD*, 8, 111; *Hapishane Öncesi Yazılar*, s. 310). Machiavelli’nin paralı askerlik kurumunu ortadan kaldırarak ulusal kuvvetler oluşturma tasarısı, köylülerin siyasal yaşama etkin bir biçimde katılmasının yolunun açılmasıyla Malthusçuluğa meydan okur ve bu da Machiavelli’nin devrimciliğini pekiştiren boyutlardan birini oluşturur.
- 23 İtalyan sinemacı Pier Paolo Pasolini (1922-1975), “Gramsci’nin Dili Üzerine” başlıklı denemesinde Gramsci’nin son dönem çalışmasında “başarılı bir şekilde usdışılığı ve usun icrasını birleştirdiği”ni yazar (*Gramsci’ye Farklı Yaklaşımlar*, s. 192). Gramsci, bir siyasi programın söylemden dramatik biçimde ortaya çıkmasını ve soyut akıl yürütmelere başvurmamasını söylerken tam da bu us ile usdışı birlikteliğini kastediyor olmalı. Us-usdışı “bireşimi” hegemonyanın retorik düzeyini ifade eder ve Gramsci’nin bir hegemonya sürecinde aşmaya çalıştığı ayrımları yankılar: Kır-kent, halk-entelektüeller vb. Us ve usdışını eklemlen siyasi tarz Cicero’dan itibaren retorikğin başat özelliği olarak görülmüştür. Hümanist retorik bilimi, us ile usdışı, düşünmek ile hissetmek, kavrayış ile imgelem gücü, akıl ile duygu gibi ikilikleri aşp bunlar arasında bağlantılar kurmaya çalıştığı ölçüde hegemonya tasarısının bir parçası haline gelir. Gramsci bütün bu anlamlarıyla hümanist geleneğin bir takipçisidir. Gramsci’ye göre hegemonya temelde “eğitsel bir ilişki”dir (*PN*, s. 350) ve söz konusu ikilikler arasında bir dengenin kurulmasını şart koşar: “(H)egemonya olgusu, hegemonyanın uygulandığı o grupların çıkarlarının ve eğilimlerinin dikkate alın-

masını ve belli bir dengenin kurulmasını gerektirir” (HD, 4, 38). Hegemonya bir eğitsel ilişki olarak kavrandığında demokrasi sorunuyla doğrudan ilgili hale gelir (HD, 8, 191). Keza güç ilişkilerinin çözülmesinde siyasi *praksis* açısından “hangi dil düzeyinin kitlelerce daha iyi anlaşılabilceği”nin saptanması temel önem taşır. Dolayısıyla hegemonya çözümlemesi dilin retorik kullanımının incelenmesidir; hegemonya süreci ise kitlelerce daha iyi anlaşılabilcek bir dil düzeyinde gerçekleşir. Hegemonya kavramını toplumsal demokrasi, retorik, eğitim ve pedagojiyle ilişkili olarak çözümleyen faydalı bir kitap için bkz. Carmel Borg, Joseph Buttigieg, Peter Mayo (der.), *Gramsci ve Eğitim*, çev. Selim Sezer, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.

- 24 “Hegemonya fabrikada doğar” (HD, 1, 61). Siyasal hegemonya “örgütlü bir iktisadi payanda”yı gerektirir (HD, 1, 125).
- 25 Alman filozof Immanuel Kant’ın (1724-1804) “kategorik buyruk” terimi, ahlaki buyrukların tarih-aşırı biçimde evrenselleştirilmesini ifade eder: “(K)esin buyruk bir tanedir. Ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun... Eylemin maksimi senin istemenle genel bir doğa yasası olacaktı gibi eylemde bulun” (Immanuel Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, 2009, s. 38). Gramsci, Hegel’in Kant eleştirisinin ve somut evrensellik çağrısının mirasçısıdır. Gramsci’nin Machiavelli’ye yönelişinin nedeni her şeyden önce siyasetin görece özerkliği ya da siyasetin belirleyiciliği sorunsalıdır. Modern Prens, siyasetin cisimleşmiş figürü olarak, ilahiliğin olduğu gibi kategorik ahlaki buyrukların (koşulsuzluğunun) da öncesinde konumlanır. Gramsci *Hapishane Defterleri*’nin “Machiavelli ve siyaset fenomeninin otonomisi” bölümünde şöyle yazar: “Sanat, ahlak, felsefe, siyasete ‘hizmet eder’, yani siyasete ‘içkin’dirler, onun bir unsuruna indirgenebilirler ama tersi olamaz; siyaset sanatı, felsefeyi, ahlaki tahrip eder. Buna göre, siyasi-iktisadi olgunun önceliğini –yani ‘yapı’yı– bir referans noktası, üstyapıların mekanik olmayan bir diyalektik ‘nedenselliği’ olarak görmek mümkündür” (HD, 4, 56). “Fiili gerçeklik” (realtà effettuale) ilkesini bu noktada yeniden düşünebiliriz. Gramsci’nin soyut evrenselciliğe eleştirisi –Marx aracılığıyla– Hegel’in Kant eleştirisine bağlandığı gibi doğrudan Machiavelli’nin siyasi düşüncesinden de kaynaklanır. Gramsci’nin Machiavelli’si, nesnel koşullardan yalıtılmış (soyut) kategorik buyruğun değil, somut durumlarda somut tahliller yapmanın düşünürüdür. Dolayısıyla bu bağlamda Machiavelli’nin “fiili gerçeklik”i ile Marksist “koşullar”ın somutluğu ya da Leninci “somut durumların somut tahlili” örtüşür. (Bu konuyla ilgili bkz. Louis Althusser, *Marx İçin*, çev. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, 2015, s. 154-155.)
- 26 Gramsci “modern laiklik” ifadesiyle burjuva egemenlik ilkesi olarak laiklikten daha radikal bir yaklaşımı kasteder. Laiklik “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması”na indirgenemez. Bir kişinin ya da sınıfın tarihsel mücadeleler içinde açık bir sosyopolitik bilince varması anlamında, tarihselcilik, materyalizm, sol dünyevilik ve hümanist bir açıklık ilkesiyle bağlantılıdır. Laiklik “mutlak tarihselcilik” anlamına gelen “praksis felsefesi”nin sonucudur. Gramsci *Hapishane Defterleri*’nin son cildinde şöyle yazar: “Praksis felsefesi ‘mutlak tarihselciliktir’, düşüncenin mutlak sekülerleşmesi ve dünyeviliğidir, tarihin mutlak bir hümanizmidir. Yeni dünya kavrayışının izi bu hat boyunca sürülmelidir” (akt. Peter

D. Thomas, *Gramsci Çağı: Felsefe, Hegemonya, Marksizm*, çev. İlker Akçay-Ekrem Ekici, Ankara: Dipnot Yayınları, 2013, s. 338). Gramsci'nin "laiklik"ini, *Yeni Bilim*'de gerçekliğin insan tarafından yaratılıp üretildiğini, insanın sadece kendi yaptığı tarihi bilebileceğini ileri süren Napolili filozof Giambattista Vico'dan (1668-1744) Marx'ın *Feuerbach Üzerine Tezleri*'ndeki "devrimci, pratik-eleştirel faaliyet"e doğru bir kavramsal hat üzerinde düşünmek gerekir: "Croce'nin de idealist manada geliştirdiği Vico sözü: '*verum ipsum factum*.' Bilmek eylemektir ve kişi eylediğini bilir. Tarihsel materyalizmin bu konsepte borçlu olduğu doğrudur" (HD, 8, 199). Ayrıca *Hapishane Defterleri*'ndeki laiklik kaygısının arkasında İtalya'nın özel durumuyla ilgili bir boyut da söz konusudur: "Faşizmin filozofu" Gentile, eğitim bakanlığı sırasında (1922-1924) din eğitimini ilkokullarda zorunlu hale getirmişti (Buttigieg'in notu: HD, 4. Cilt, s. 264). Bu uygulamadan hareketle "Malthusçuluk"u yeniden ele alarak şöyle tanımlayabiliriz: "Kitlelerin dini-entelektüellerin felsefesi" yaklaşımı –Malthusçu tutum– faşizmde köktenci sonuçlarına ulaşır. Malthusçuluk ve faşizm Gramsci'nin "modern laiklik"inin karşısında yer alır. Faşizmde kitleler salt dinselliğe indirgenerek siyasal yaşamda devrimci bir özne olma konumunun dışına atılırlar. Gramsci'nin "laiklik"ini bu bütünlük içinde düşünmekte fayda var.

2

Durumların incelenmesine ve “güç ilişkilerinden” ne anlamak gerektiğine ilişkin notlar. “Durumları” nasıl çözümlemek gerektiğinin incelenmesi, yani farklı güç ilişkileri derecelerini nasıl belirlemek gerektiği meselesi: Siyaset sanatı ve bilimi fiilî gerçekliğe¹ yönelik ilgi uyandıracak, daha ciddi ve sağlıklı siyasi sezgileri ortaya çıkarmak açısından yararlı olacak ayrıntılı gözlemlerin ve araştırma pratiği kanonlarının bütünü olarak anlaşılır, [bu itibarla “durumların” çözümlenmesi] siyaset sanatı ve biliminin temel düzeyde sergilenmesine katkıda bulunabilir. Siyasette strateji ve taktik, stratejik “plan”, propaganda ve ajitasyon, organik kavramı ya da siyasette örgütlenme ve yönetim bilimi deyince ne anlamak gerektiği de ortaya konmalıdır. Siyaset bilimi incelemelerinde genelde düzensiz ve karmakarışık bir şekilde sunulan görgül gözlem öğeleri –örneğin G. Mosca’nın *Elementi di scienza politica* (Siyaset biliminin Öğeleri) adlı eseri anılabilir–² soyut meseleler ya da temelsizce ortaya atılan mevzular değildir. Bu nedenle de söz konusu gözlem öğeleri uluslararası ilişkilerden (büyük bir gücün ne olduğuna, hegemonik sistemlerde Devletlerin nasıl gruplaştığına, küçük ve orta ölçekli güçlerle ilgili bağımsızlık ve egemenlik kavramlarına ait notlardan) başlayıp nesnel toplumsal ilişkilere, yani üretici güçlerin gelişme derecesine, siyasi güç ve parti ilişkilerine (Devlet içindeki hegemonik sistemlere) ve doğrudan siyasi (veya potansiyel

olarak askerî) ilişkilere kadar güç ilişkilerinin çeşitli kademelelerinde kendilerine yer bulmalıdır.

Uluslararası ilişkiler (mantıksal olarak) temel toplumsal ilişkilerden önce mi yoksa sonra mı gelir? Kuşkusuz sonra gelir. Yapıdaki her organik yenilenme uluslararası alandaki *mutlak* ve *görelî* ilişkileri teknik ve askerî göstergeleriyle organik biçimde değiştirir. Bir ulus Devletin coğrafi konumu bile yapısal yeniliklerden önce gelmez, (mantıksal olarak) onlardan sonra gelir, ancak yeniliklere belli bir ölçüde (siyasetin ekonomiye etkisi, üstyapıların yapıya etkisi ölçüsünde) uyarlanır. Öte yandan, uluslararası ilişkiler (parti hegemonyaları)³ siyasi ilişkilere pasif ve aktif şekillerde tepki verir. Bir ulusun dolaysız ekonomik yaşamı uluslararası ilişkilere ne denli bağlıysa, belli bir parti de bu durumu o denli yoğun bir şekilde temsil eder ve rakip partilerin üstünlüğünü engellemek için bu durumdan yararlanır (Nitti'nin *teknik açıdan* imkânsız İtalyan devrimine dair meşhur söylevini hatırlayın!).⁴ Bu olgulardan yola çıkarak şu sonuca varabiliriz: Genellikle “yabancıların partisi”⁵ denen, kabaca öyle adlandırılan parti değil, en milliyetçi partinin ta kendisidir ki, bu parti, aslında kendi ülkesinin yaşamsal güçlerini temsil etmek yerine, ülkesinin hegemonik uluslara ya da bir hegemonik uluslar topluluğuna tabi ve esir oluşunu temsil eder. (G. Volpe'nin⁶ 22 ve 23 Mart 1932 tarihlerinde *Corriere della Sera* gazetesinde yayımladığı makalelerde, iç enerjilere yönelik bu uluslararası “baskı” unsuruna değinilir.)

Dipnotlar

- 1 Gramsci *Prens*'in XV. bölümündeki “verità effettuale”nin (fiilî hakikat) karşılığı olarak “fiilî gerçeklik”i (realtà effettuale) kullanarak Machiavelli'nin siyasi söz dağarcığını yeniden değerlendiriyor. Machiavelli *Prens*'in anafikrinin bulunabileceği bu önemli bölümde kendi yöntemini şöyle açıklar: “Niyetim anlaşılan yararlı şeyler yazmak olduğundan meselenin hayal edilen halinin ötesine geçip fiilî gerçekliğe uzanmak bana daha faydalı geliyor” (*Prens*, çev. Betül Parlak Cengiz, İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2024, s. 96). Gramsci Machiavelli'nin düşüncesini şu şekilde onaylar: “Soyut ya da hayalî olmadıkları sürece pratik

unsurlar –siyaset yazılarında genelde gelişigüzel bir muamele gören– çeşitli güç ilişkileri çalışmasına dâhil edilmelidir” (HD, 8, 37). O halde “fiilî gerçeklik” ve “pratik unsurlar”dan hareketle Gramsci’nin “praksis felsefesi”nin kaynakları arasında Marx’ın yanı sıra Machiavelli de yer alır. (Croce –“toplumun ne olduğunu kendi gerçekliği içinde anlamayı öğrettiği” için– Marx’ı “proletaryanın Machiavelli’si” olarak tanımlar. Buttigieg’in notu: HD, 2. Cilt, s. 482.)

- 2 Gaetano Mosca (1858-1941): İtalyan siyasetbilimci, gazeteci ve bürokrat. Vilfredo Pareto ve Robert Michels ile birlikte siyaset biliminde “elit teorisi”nin geliştirilmesinde etkili olmuştur. Mosca’nın atıf yapılan kitabının başlığı için İngilizce çevirilerde genellikle *Yönetici Sınıf* (The Ruling Class) adı tercih edilmiştir. Yönetici sınıf Mosca’nın siyaset biliminin temel ögesidir. Gramsci’nin Mosca’ya yönelik tartışması, faşizm koşullarında elit teorilerinin rolü ve hegemonyanın inşa edilmesinde yönetici sınıf, fikir ya da entelektüellerin konumu bağlamlarında düşünülebilir. Gramsci metnin geri kalan bölümlerinde de elit teorisyenlerine atıf yapmayı sürdürür.
- 3 “Hegemonya” Gramsci’nin siyaset kuramının anahtar kavramıdır. Gramsci bunu (güç ya da zorla) “tahakküm”den ayırarak rıza, siyasal önderlik ve “sivil toplum”un derinden işlenmesi anlamında kullanır. Hegemonya, Gramsci’nin ulusal geleneğin özü olarak düşündüğü köylü ve işçi sınıflarının rızaları aracılığıyla bir ulusal-popüler kolektif iradenin yaratılması ve sosyalist devrim öncesinde –iktidar yolunda– sivil toplumun kazanılması anlamlarına gelir.
- 4 Francesco Saverio Nitti (1868-1953): İtalyan ekonomist ve siyasetçi. Savaş sonrası İtalya’da başbakanlık yapan Nitti, Malthus’un nüfus bilimini eleştiren çalışmalara imza atmıştı, aynı zamanda Gramsci’nin temel sorunlarından biri olan ve *Meridionalismo* olarak adlandırılan, Kuzey ve Güney İtalya arasındaki sosyal, ekonomik ve kültürel bölünmüşlük üzerine çözüm arayan önde gelen siyasi kişiliklerden biriydi. Nitti, İtalyan birliği (Risorgimento) sonrası Güney İtalya (Mezzogiorno) sorununun yükselmesinin kaynakları üzerine çalışan bir *Meridionalist*’ti. Gramsci’nin ana metindeki tepkisinin Güney sorununun çözümünün “teknik açıdan İtalyan devriminin imkânsızlığı” ile açıklanmasına yönelik olduğu söylenebilir. “Güney Sorunu’nun Bazı Yönleri” yazısından hatırlayacağımız üzere Gramsci, İtalya’nın yapısal sorunlarından biri olan Güney sorununun çözümünü tam da teknik olarak devrimin imkânında bulur.
- 5 Büyük olasılıkla faşizmin enternasyonalist komünist partilere ve Fransız Devrimi sonrasındaki devrimci liberal partilere yönelik nefretine gönderme yapıyor (PN, s. 176, dipnot 78). Gramsci İtalyan milliyetçiliği için şöyle yazar: “İtalyan şovenizmi karakteristiktir ve bütünüyle kendine özgü türlere sahiptir; buna aynı ölçüde karakteristik, popülist bir yabancı düşmanlığı eşlik etmiştir” (HD, 2, 25).
- 6 Gioacchino Volpe (1876-1971): İtalyan tarihçi ve siyasetçi. 1906’da Milano Akademisi’nde tarih profesörü oldu. İtalyan Kraliyet Akademisi genel sekreterliği yaptı. 1924’te milliyetçi ve faşist partilerin koalisyonuna dayanan, faşizmin yükselişinde hızlandırıcı bir etkide bulunan meşhur listeden milletvekili seçildi. Roma Üniversitesi’nde modern tarih profesörlüğüne devam etti. İtalya tarihini faşizmde doruğuna çıkan bir süreç olarak yorumlayan tarihçi okulun temsilcilerinden biriydi.

3

Machiavelli, birleşik bir İtalyan Devletinin *zorunluluğuna* dair siyasi kavrayışında, Fransa ve İspanya'daki büyük mutlak monarşi örneklerinin yanı sıra, Roma'nın geçmiş hatırasından da etkilenmişti. Ancak bu etkilenmeden ötürü Machiavelli'nin edebî retorik gelenekle¹ karıştırılmaması gerektiğinin de açıkça belirtilmesi lazım. Çünkü her şeyden önce bu unsur ne özgün ne de baskındır; bu unsurdan hareketle büyük ulusal bir Devlet zorunluluğu çıkarımı yapılamaz; çünkü Roma'ya yapılan gönderme Hümanizm ve Rönesans iklimine doğru biçimde yerleştirildiğinde, söz konusu gönderme görüldüğü kadar soyut olmaktan çıkar. *Savaş Sanatı*'nın VII. kitabında şu satırlar yer alır: “Bu ülke (İtalya) ölmüş şeyleri diriltmek için doğmuş sanki; tıpkı şiirde, resimde ve heykelde gördüğümüz gibi.” O halde neden askerî erdemi (meziyeti)² de yeniden bulamasın ki?³ Taşıdıkları ortak özelliği tam anlamıyla saptayabilmek için bu türden diğer anıştırmaları gruplandırmak gerekecek.

Dipnotlar

- 1 “Edebî retorik gelenek”: Cicero'dan Rönesans hümanistlerine kadar retoriğin ünlü yazarlarını akla getiriyor. “Retorik” açıdan bakıldığında Machiavelli düşüncesi hem skolastik gelenekten hem de Antik Roma'ya dönüşü savunan klasik hümanizmden farklılaşır (Quentin Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin*

Temelleri, Cilt 1, çev. Barış Yıldırım-Eren Buğlalılar, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2014). Bununla birlikte, Gramsci “edebî retorik gelenek” derken özel olarak Ugo Foscolo’yu da kastediyor olabilir. Foscolo, Gramsci’ye göre, “heykellerde ulusun zaferlerini güçlendiren bir motif gören retorik kültürel geleneğin ana ‘kaynağı’ olarak bilinmelidir” (HD, 5, 32). Zaten dikkat edilirse ana metindeki “edebî retorik gelenek” ifadesinden sonra 4. bölüm Foscolo’ya atıfla başlıyor. Dolayısıyla Gramsci’nin anlatmaya çalıştığı şey, Machiavelli’nin Antik Roma geçmişine yönelişinin Foscolo’nun büyük İtalyan tarihsel kişiliklerin mezarları göndermesinden hareketle İtalyan uyanışını sağlamayı amaçlayan tutumundan farkıdır. Machiavelli’nin Roma geçmişinden etkilenmesi *virtù*’nun (erdem/meziyet) siyasal yorumuyla ilgilidir. Gramsci’nin Machiavelli’si kültürelci ya da romantik bir düşünür değil, siyasal olgunun kâşifidir. Söz konusu retorik geleneğin özelliği ise kültürel birlik ile siyasal ve bölgesel birliğin birbirine karıştırılmasıdır (HD, 1, 44). Gramsci benzer bir karşılaştırmayı Dante (1265-1321) ile Machiavelli arasında yapar: “Geçmiş ona (Dante’ye) Augustus Roma’sını ve onun ortaçağ yansımasını... vaat eder. Machiavelli de gözlerini geçmişe dikmiştir fakat Dante’den çok farklı bir şekilde” (HD, 6, 85). 19. yüzyılda İtalyan milliyetçiliği tarafından övgüyle anılmış olsa bile, Machiavelli, ulus (nazione) kavramını çok az kullanır. (Bu konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Mollaer, “Notlar ve Yorumlar”, *Prens*, İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2024 s. 190.)

- 2 “*Virtù militare*”: Askerî erdem (meziyet). Gramsci burada Machiavelli’nin *virtù*’sundan söz ediyor. Politik erdem ya da meziyet anlamına gelen *virtù*, Machiavelli düşüncesinin anahtar kavramlarından biridir. Latince *virtus* sözcüğünden türetilmiş olan bu kavram, *virtus*’un kökünde yer aldığı ve erillikle (vir) bağlantılı olduğu düşünülen, erkeksilik, yiğitlik, cesaret, karakter üstünlüğü, mükemmellik gibi anlamları içerir. *Virtù*, Machiavelli düşüncesinde, insan iradesinin dışındaki güçleri temsil eden *fortuna*’ya (talihe) karşı insani gücün özüdür. Machiavelli düşüncesinin ayırt edici özelliği –Platon’dan Aristoteles, Cicero ve Hristiyan siyasal düşüncesine kadar uzanan– geleneksel ahlaki *virtù*’yu sarsan yeni (politik) *virtù* anlayışında düğümlenmektedir: İnsanın rasyonel öz gücü, Machiavelli’ye göre, politik olduğundan *virtù* de politiktir veya politikanın temelidir. *Virtù* askerî becerileri de kapsayan, politik zekâ, politik yeterlilik, politik beceri, politik etkinlik ve etkililik anlamlarını içeren, kişisel ahlaki erdem kavramından farklılaşan politik erdemdir. Aslına bakılırsa “Makyavelizm” literatüründeki ahlaksız Machiavelli imajı, politik erdem kavramına verilen genel bir tepki olarak görülebilir (Mollaer, “Notlar ve Yorumlar”, *Prens*, s. 149-150). Buna karşılık, Rousseau’dan Diderot’ya, cumhuriyetçi gelenekten Gramsci’ye Machiavelli’nin *virtù* kavramını bir erdemsizlik değil, bir politik erdem olarak yorumlayan başka bir gelenek daha vardır. Gramsci’de *virtù* şu anlama gelir: İşçi sınıfının dağınık kuvvetlerini veya birbirinden ayrılmış kitlesel güçleri bir araya getirecek yeni hegemonik enerjilerin oluşturulup sürdürülmesini sağlayan kurucu siyasal etkinlik. Dolayısıyla Gramsci de –sözünü ettiğimiz alternatif gelenekteki gibi– “Makyavelizm”le açıklanamayacak bir *virtù* anlayışına dayanır. Machiavelli’nin politik *virtù*’su Gramsci’de devrimci bir erdeme (meziyete) ya da örgütlenme gücü ve etkinliğine dönüşür. *Virtù* bundan böyle yönetici hale gelecek bir toplumsal sınıfın kolektif politik becerileridir.

- 3 Bahsedilen kitap Machiavelli'nin *Savaş Sanatı*'dır. Machiavelli'nin genellikle Rönesans düşünürü olarak değerlendirildiğini hatırlarsak Gramsci'nin düşünürün "Hümanizm ve Rönesans iklimine doğru biçimde yerleştirilmesi"nden söz etmesini bir uyarı gibi de ele alabiliriz. Bu uyarıyı dikkate alırken *Söylevler*'in I. kitabının önsöz bölümünü anımsamakta fayda var. Machiavelli burada Rönesans ve Hümanizmin egemen sanatsal iklimine karşı antik örneklerle (Roma'ya) başvuruda politik yönelişin zayıflığından söz eder (Machiavelli, *Söylevler*, s. 22). Başka bir deyişle, genel kanaatin aksine Machiavelli Rönesans ve Hümanizm eleştirisini yaparak dönemin politik eksikliğini de gösterir. Gramsci'nin Machiavelli'nin *Savaş Sanatı*'ndaki ilgili bölümü alıntıladıktan sonra ("Bu ülke ölmüş şeyleri diriltmek için doğmuş sanki; tıpkı şiirde, resimde ve heykelde gördüğümüz gibi") kendi cümleleriyle tamamlamasını ("o halde neden askerî erdem de yeniden bulamasın ki?") da böyle yorumlayabiliriz.

4

Foscolo'nun¹ *Gömütler*'deki saptaması: "Hükümlerlik sürenlerin esasını güçlendirip defneden taşların yapraklarını yolarlarken halka da hükümdarlıkların oluk oluk gözyaşı ve kanamal olduğunu gösteren o büyük insan." Bu saptamadan yola çıkarak, Machiavelli'nin yazılarında yer alan tüm "evrensel" siyasal basiret vecizelerinden oluşan bir derleme yapılabilir ve bunlar uygun bir yorumla düzenlenebilir.² (Belki de bu türden bir derleme çoktan yapılmıştır.)

Dipnotlar

- 1 Ugo Foscolo (1778-1827): Venedikli-Yunan şair ve yazar. Edebî çalışmaları ve politik yazılarıyla İtalyan romantizminin ve İtalyan ulusal birliğinin erken öncülerinden biri olarak kabul edilir. Venedik'te oligarşik rejimin yıkılması ve cumhuriyetin kurulması mücadelelerinde rol oynamıştır. Foscolo'nun 1807'de *Dei Sepolcri* adıyla yayımlanan şiirleri, Napolyon Bonapart'ın (1769-1821) başa geldiği (1804) tarihsel dönemin olaylarının ve İtalya'daki etkilerinin gölgesinde yazılmıştır. Foscolo, ulusal birliğin kurucu boyutlarından biri olarak dilin tarihsel önemini vurgularken, Dante, Boccaccio, Petrarca gibi isimlerin yanı sıra, Machiavelli'ye de yönelir. Gramsci'nin Foscolo'nun eserleriyle karşılaşması büyük ihtimalle 1911'den itibaren Torino Üniversitesi'nde yoğunlaştığı filoloji çalışması sırasında olmuştur. Foscolo aynı zamanda, *Prens*'i tiranlığa karşı cumhuriyetçi bir işaret fişegi olarak değerlendiren yorum geleneğinin halkalarından biridir. (Daha fazla bilgi için bkz. Isaiah Berlin, "The Originality of Machiavelli", *Against the Current* içinde, 1990.) Gramsci, Foscolo'nun Machiavelli'yi "tiranlık karşıtı" bir düşünür olarak ele alan yorumunu metnin sonraki bölümlerinde tartışır.

- 2 Gramsci'nin "evrensel"i tırnak içinde kullanması siyasi düşüncesiyle ilgili önemli bir noktaya işaret eder. Gramsci soyut ve koşulsuz evrenselciliğin eleştirisini yapar. "Fiilî gerçeklik" bu anlamıyla soyut evrenselciliğin yerine –Hegelci boyutlara sahip– bir somut evrensellik kavramının ikame edilmesidir. Kant'a yönelik açıklamalarımızla birlikte düşünürsek, Gramsci'ye göre, Machiavelli'nin kitaplarından çıkarılacak bir "evrensel" siyaset sözleri derlemesi, daima onu okuyan (somut) siyasi öznenin kendi tarihsel koşullarında ve pratik etkinliği çerçevesinde somut bir biçime kavuşacak ve eyleme geçecektir.

*Büyük siyaset (yüksek siyaset) – küçük siyaset (günübirlik siyaset, parlamenter siyaset, koridor siyaseti, entrika siyaseti).*¹ Büyük siyaset yeni Devletlerin kuruluşuyla, belli organik ekonomik-toplumsal yapıların savunulmasına, korunmasına ve yıkılmasına yönelik mücadeleyle ilgili meseleleri içerir. Küçük siyaset ise aynı siyasi sınıfa ait farklı fraksiyonlar arasındaki üstünlük mücadeleleri uğruna, zaten kemikleşmiş bir yapıda ortaya çıkan kısmi ve günlük meseleleri içerir. Bu yüzden, devlet yaşamının iç dünyasından büyük siyaseti dışlamak ve her şeyi küçük siyasete indirgemeye çalışmak da bir büyük siyasettir (Giolitti, iç mücadelelerin seviyesini düşürerek büyük siyaset yapıyordu; gelgelim onun iradesine tabi olanlar büyük siyasetin *nesnesiydiler* ama küçük siyaset yapıyorlardı).² Öte yandan, küçük siyasetin her ögesi zorunlu olarak bir büyük siyaset meselesiymiş gibi, yani Devletin radikal biçimde yeniden örgütlenmesine ilişkin bir meseleymiş gibi sorular ortaya atmak da yeteneksiz amatörlerin işidir. Aynı terimler uluslararası siyasette de karşımıza çıkar: 1) Büyük siyaset, tek tek Devletlerin birbirlerine göre endam ve ağırlıklarına ilişkin meseleleri içerir; 2) küçük siyaset, önceden oluşturulmuş bir denge kapsamında ortaya çıkan ve yeni ilişkiler yaratmak için söz konusu dengeyi aşmaya kalkışmayacak diplomatik meselelerle ilgilidir.

Machiavelli, büyük siyaset meselelerini özel olarak inceler: Yeni Devletlerin yaratılması, bir bütün olarak organik yapı-

ların muhafazası ve savunulması; geniş ölçekte, yani devletin tüm alanlarında hegemonya ve diktatörlük meseleleri. Russo *Machiavelli'ye Giriş*'te *Prens*'i bir diktatörlük risalesi (birey ve otorite uğrağı) olarak ele alırken, *Söylevler*'i³ bir hegemonya risalesi (özgürlük ve evrensellik uğrağı) olarak işler. Her ne kadar *Prens*'te güç veya otorite uğraklarına değinmelerin yanı sıra, hegemonya veya rıza uğrağıyla ilgili belirlemeler eksik değilse de Russo'nun gözlemi doğrudur. Prenslik ile Cumhuriyet arasında ilkesel karşıtlık olmadığı gözlemi de doğrudur ama burada daha ziyade iki uğrağın, otorite ve evrensellik uğraklarının kaynaşması söz konusudur.⁴

Dipnotlar

- 1 “Grande politica-piccola politica”. Gramsci'nin çözümlemesinde “büyük siyaset-küçük siyaset” ayrımı siyasal olgunun iki farklı düzeyine işaret eder. Bu kuramsal ayrımın toplumsal bağlamdaki karşılığı organik hareketler-konjonktürel hareketler, kategorik karşılığı ise zorunlu olan ile geçici (ya da olumsal) olan arasındaki ayrımdır. Gramsci'nin Machiavelli'ye yönelişinin nedenlerinden biri de Floransalı düşünürün İtalya'da siyasi birliği sağlamak amacıyla giriştiği “büyük siyaset” çözümlemesidir. Machiavelli güç ilişkilerine bir açıklama getirir ve bu açıklamada büyük siyaset önemli bir yer tutar (*HD*, 8, 48). Gramsci açısından yeni bir hegemonyanın yaratılması, siyaseti büyük siyaset düzeyinde düşünmeyi gerektirir. Burada Machiavelli'nin düşüncesinin özünü anlamının yolunun onun “yeni Devletlerin kuruluşu”na yönelen “büyük siyaset”ini kavramak olduğuna dair bir ima da vardır. Gramsci'ye göre, Machiavelli'yi Makavelizmden ayıran şey –küçük siyasetin oyunlarına gömülmüş Makavelist Machiavelli imgesine karşı– Floransalı düşünürün büyük siyasetidir. Dolayısıyla Gramsci kendi siyaset kuramını temellendirip organik olanı (büyük siyaset) konjonktürel olandan ayırt ederken aynı zamanda Machiavelli düşüncesini yorumlar ve onu Makavelizm cenderesinden kurtarmaya çalışır.
- 2 Giovanni Giolitti (1842-1928): İtalyan devlet adamı. 1892 ile 1921 yılları arasında beş kez İtalya başbakanı olmuştur. *Modern Prens*'te çokça atıf yapılan filozoflardan biri olan Croce aynı zamanda Giolitti hükümetinde (1920-1921) eğitim bakanlığı yapmıştı.
- 3 *Söylevler* Machiavelli'nin *Prens*'ten sonra en fazla tanınan eseridir. Ünlü Romalı tarihçi Titus Livius (yaklaşık MÖ 59-MS 17) üzerine konuşmalar şeklinde kaleme alınmış kitap cumhuriyetçi geleneğin temel metinleri arasında yer alır.
- 4 *Prens* ile *Söylevler* arasındaki ilişki Machiavelli literatürünün temel konularındandır. Bazı yorumcular, *Prens*'i iktidar düşkünü Makavelist bir düşünürün,

Söylevler'i ise özgür bir yönetimi amaçlayan bir cumhuriyetçinin kitabı olarak değerlendirir. Çoğu zaman yapılsa *Söylevler*'i dikkate almayan, *Prens* merkezli bir Machiavelli çözümlemesidir. (Bu tür yorum hatalarından uzak, uzmanca bir değerlendirme için bkz. Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Cilt 1, s. 198 vd.) *Prens*'in odağında siyasal önderlik vardır ve Machiavelli tavsiyelerini siyasal önderliği temsil eden, başat kaygısı güvenlik ve yeni siyasi düzen olan Prense yapar. *Söylevler* ise –kitabın ithaf kısmında görülebileceği gibi– “özgür düşünceli” yurttaşlara hitap eder ve cumhuriyetin kurumlarını odak alır. *Prens*'in güvenliği, *Söylevler*'in özgürlüğü öncelediği de söylenebilir. *Prens* yeni devleti kurmakla, *Söylevler* ise onun nasıl sürdürüleceğiyle ilgilidir. Bununla birlikte, yeni bir siyasi düzenin (Devletin) kuruluşunun gerekliliği, bu kuruluşta şiddetin kurucu rolü, “büyük siyaset” çözümlemesi, siyasetin kurucu ve merkezî konumu, paralı orduların yeni siyasi düzene yol açan askerî reform uğrağında ortadan kaldırılması gibi pek çok konu iki kitap arasındaki sürekliliği kuran ortak öğeleri oluşturur. Gramsci de bu kitapların Machiavelli düşüncesinin iki uğrağı olduğunu dile getiriyor. Buna göre *Prens* otorite uğrağını, *Söylevler* ise özgürlük uğrağını temsil eder. İlki diktatörlük, ikincisi hegemonyaya karşılık gelir. Fakat bu iki uğrak Machiavelli düşüncesinde kaynaşır. Başka bir deyişle, bu iki kitap kimi farklılıklarıyla birlikte “derinlikli bir birliği” yansıtır (Louis Althusser, *İki Filozof, Machiavelli-Feuerbach*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010, s. 100 vd.).

6

Gaetano Mosca'nın eserlerinde sunulduğu haliyle siyasi sınıf meselesi bir *yapboza* dönüşmüş durumdadır. Mosca'nın siyasi sınıfla tam olarak ne kastettiği, kavram her türlü şekle büründüğü ve ele avuca sığmadığı için doğru dürüst anlaşılmaz. Bazen, siyasal sınıf lafzıyla orta sınıfı kastediyor gibidir, bazen de mal mülk sahibi sınıfların tümünü; kimi kez de toplumun “kültürlü kesimi” denen bölümünü veya Devletin “siyasal personelini” (parlamenter sınıfını) kastediyor gibidir: Kimi kez de bürokrasinin –üst katmanının bile siyasal sınıfça yönlendirilmesi ve denetlenmesi gerektiği için– siyasal sınıfın dışında bırakıldığı görülür. Mosca'nın konuyla ilgili çalışmasındaki eksiklik, “siyasal parti” sorununu bütünüyle ele almamasından kaynaklanıyor gibidir. Mosca'nın kitaplarının genel karakterine ve özellikle de *Elementi di scienza politica* (Siyaset biliminin Öğeleri) kitabına bakıldığında bu kolayca anlaşılır: Aslında, Mosca'nın ilgisi “nesnel” ve kayıtsız bir bilim insanının konumu ile mevcut gelişmelerden kaygılanıp da onlara tepki vermek isteyen, düpedüz taraflı bir adamın tutkulu konumu arasında salınmaktadır. Öte yandan Mosca, hiç farkında olmadan, tarihsel materyalizmin uyandırdığı tartışmaları, başkentte gerçekleşen tartışmaların “havasını hisseden” ama temel metin ve belgeleri sağlama olanağından yoksun bir taşralı gibi yansıtır: Mosca sınıf sorunuyla ilgili belgeleri ve metinleri “sağlama olanağından yoksun”dur,

hal böyleyken bu konuları ele alıp yazması, üçüncü sınıf bir ortaçağ yazarının saçma sapan fikirlerini incelerken tarihsel yöntemin tüm tedbirlerini aldıklarını söyleyip caka satan üniversite mensuplarından biri olduğu anlamına gelir. Tarihsel materyalizm öğretilerini “yöntem bilgisine” layık görmeyen, kaynaklara gitme gereği duymayıp kulaktan dolma bilgilerle yetinen, berbat gazete makaleleri ve birkaç sayfalık popüler eserlerle eğleşen üniversite mensuplarıdır bunlar.

7

“Kolektif insan” ya da “toplumsal konformizm” meselesi. Devletin eğitici ve biçimlendirici görevi, daima yeni ve daha yüksek türden uygarlıklar yaratmak, “uygarlığı” ve geniş halk kitlelerinin ahlakını, ekonomik üretim aygıtının sürekli gelişmesinden kaynaklanan gereksinimlere uygun hale getirmek, yani yeni insanlık türlerini fiziksel olarak da özenle işleyip oluşturmaktır. Ama her tekil birey, kolektif insana nasıl dâhil olabilecektir? Tek tek bireylerin rıza ve işbirliğini sağlayarak, “özgürlüğü” zorunluluk ve zorlama haline getirerek bireyler üzerinde eğitsel baskı nasıl kurulacaktır?¹ Hak/hukuk meselesinin kavramsal içeriği günümüzde “tüzel tarafsızlık” formülü dâhilinde yer alan faaliyetleri de kapsayacak biçimde genişletilmelidir;² söz konusu faaliyetler “yaptırım” ve emredici “yükümlülükler” olmaksızın işleyen sivil toplumda egemendir ama sivil toplum uzun süreliğine kolektif bir baskı uygulamaz ve geleneklerin, düşünme ya da iş görme biçimlerinin, ahlakın vb. örülmesinde nesnel sonuçlar elde eder.

“Sürekli devrim” denen siyasi kavram, 1848 yılından önce doğmuş ve Jakobenlerin 1789’dan Termidor’a kadarki deneyimlerinden bilimsel olarak süzölmüştür.³ Formül henüz büyük kitlesel siyasal partilerin ve büyük iktisadi sendikaların bulunmadığı bir tarihsel döneme özgü olduğundan toplum hâlâ, deyim yerindeyse, pek çok açıdan akışkanlık içindedir: Kırsal kesimde

büyük bir gerikalmışlık görülür; siyasi-devlet etkinliğinin tekelleşmesi pek az şehirde ya da doğrudan bir tek şehirde (örneğin Fransa için Paris'te) neredeyse tamamlanmıştır, devlet aygıtı görece az gelişmiştir ve sivil toplumun devlet faaliyetlerinden bağımsız büyük bir özerkliği vardır; ulusal silahlanma ve silahlı kuvvetler sistemi belirgindir; ulusal ekonomiler dünya pazarının ekonomik ilişkilerinden bağımsız ve özerk işliyordur. 1870'ten sonraki dönemde, Avrupa'nın kolonyal yayılmasıyla bütün bu unsurlar değişir, Devletin içsel ve uluslararası plandaki örgütlenme ilişkileri daha karmaşık ve yoğun bir hale gelir ve nihayet 1848'deki "sürekli devrim" ifadesi inceltilerek siyaset biliminde "sivil hegemonya" formülüyle aşılır. Askerlik sanatında meydana gelen şeyin aynısı siyaset sanatında da gerçekleşir: Manevra savaşı giderek daha fazla mevzi savaşına⁴ dönüşür; öyle ki bir Devletin bir savaşı, barış dönemlerinde ona en ince ayrıntısına kadar ve teknik olarak hazırlandığında kazandığını söyleyebiliriz. Modern demokrasilerin gerek devlet örgütlenmeleri olarak gerekse sivil yaşamdaki kurumlar, kuruluşlar bütünü olarak muazzam yapısı, siyaset sanatı için mevzi savaşında cephedeki "siperler" ve kalıcı istihkâmlardır. Bunlar daha önce savaşın "tamamını" oluşturan hareket (manevra) unsurunu "kısmi" hale getirirler.

Bu sorun, gerikalmış ülkeler ve sömürgeler için değil, modern Devletler için geçerlidir, çünkü başka yerlerde aşılmış ve çağdışı olmuş biçimler öncekilerde hâlâ yürürlüktedir. İdeolojilerin değeri meselesi ise (Malagodi-Croce polemikinden anlaşılabilir gibi)⁵ –Sorel'de "mit" kavramına dair Croce'nin "tutku" argümanına karşı kullanılabilecek gözlemleriyle– bir siyaset bilimi çalışmasında ele alınıp incelenmelidir.

Dipnotlar

- 1 Gramsci siyasal tasarısını farklı terimlerle yeniden ifade ediyor: Temel sorun, özgürlük ile zorunluluğu, rıza ile gücü birleştirecek diyalektik bir siyasal pratiği yaratabilmektir. Gramsci'yle özdeşleşen "hegemonya" siyaseti bu diyalektiği temel alır.

- 2 Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde Machiavelli'den hareketle "tamamen yenilikçi olması gereken bir ceza hukuku konsepti"nden söz eder (HD, 8, 62). Yeni hukuk anlayışı devletin –"yeni bir medeniyet türü ya da seviyesi yaratmayı hedeflediği sürece" – "eğitimci" olarak görülmesine dayanacaktır. Dolayısıyla Gramsci'nin "sivil toplum-politik toplum (ya da devlet)" ilişkileri çözümlemesi liberal kuramdan kesin bir biçimde ayrılır. Klasik liberalizme göre devlet ile sivil toplum birbirine karşıt (ilki baskıcı, ikincisi özgürlüğü yansıtan) kategorilerdir ve devlet sivil topluma müdahale etmemelidir. (Daha fazla bilgi için bkz. John Keane (der.), *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*, çev. Levent Köker vd., İstanbul: Yedi Kıta Yayınları, 2004.)
- 3 "Rivoluzione permanente." Kullanımı Marx-Engels ile 1850 tarihli Komünist Birlik Genel Konseyi'ne kadar geriye giden "sürekli devrim", Gramsci'nin –sivil toplum ve politik toplumun gelişme düzeylerinden hareketle– İtalya'da devrimin niteliğini belirlemeye yönelik çözümlemelerinin bir parçası olarak karşımıza çıkar ve Marksist kuramda, ulusal-enternasyonal, ulusallık-kozmopolitizm ve tek ülkede sosyalizm-dünya devrimi gibi tartışmaların merkezindeki terim haline gelmiştir. *Hapishane Defterleri*'nin "İtalya Tarihi Üzerine Notlar" başlıklı bölümünde bu Jakobin teriminin 1848 sonrası sol tarafından sahiplenildiği, 1905'e doğru da Troçkist gruplar tarafından geliştirildiği aktarılır. Gramsci "sürekli devrim"i özellikle 1848 devrimi sonrasında parlamentarizm, sendika ve parti sistemlerinin gelişmesiyle modern siyasal teknikte yaşanan dönüşümü ifade etmek üzere kullanır. Bundan böyle siyasi partiler ve ekonomik ya da "sivil toplum"a ait diğer organizasyonlar siyasal düzenin organları olarak düşünülmelidir. Ayrıca Gramsci *Hapishane Defterleri*'nin "Devlet ve Sivil Toplum" başlıklı aynı bölümünde terime Trotski (1879-1940) tarafından verilen anlamı tartışır. Gramsci'ye göre, Avrupa'nın 19. yüzyılın son çeyreğindeki sömürgeci yayılması "sürekli devrim"in anlamını değiştirmiştir. Bunun nedeni Devletin hem ulus içi hem de uluslararası niteliğinin çok daha karmaşık ve yoğun bir hale gelerek örgütlenmede yeni bir aşamaya ulaşmasıdır. Gramsci bu yüzden 1848'in "sürekli devrim" kavramının siyaset biliminde "sivil toplum" kavramı tarafından aşıldığını ileri sürer.
- 4 Gramsci, siyaset kuramında askerî unsurun konumu açısından, *Savaş Sanatı* adlı bir kitabın yazarı olan Machiavelli'nin sıkı bir takipçisidir. *Hapishane Defterleri*'nin "siyasetteki askerî unsur" olarak sınıflandırılan bölümünde şöyle yazar: "Tarihte yerini almış ve bir devlet yapısının siyasi faaliyetinde işbaşında olan toplumsal güçler bütünüünün analizinde askerî ve bürokratik unsura özel önem verilmelidir" (HD, 4, 66). "Mevzi savaşı" ve "manevra savaşı", Gramsci'nin siyasal mücadeleyi tanımlamak üzere, tarihsel-toplumsal güçlerle sınıfların konumlanmalarını ve sivil toplum-politik toplum düzeylerini göz önünde tutarak geliştirdiği kavram çiftlerinden biridir. Machiavelli, *Prens*'in XVIII. bölümünde siyasal önderliğin çokyönlülüğünü vurgulamak için prensin hem tilkinin hem de aslanın özelliklerine sahip olması gerektiğini söyler. Gramsci'nin mevzi savaşı-manevra savaşı ikiliği de, Machiavelli'nin *Prens*'indeki tilki (rıza ve ikna) / aslan (fizik zor) ikiliğine karşılık gelen sivil toplum-politik toplum ikiliğiyle koşuttur: "(S)ivil toplumun' doğrudan ekonomik unsurun (kriz, depresyon vb.) felakete yol açan patlamaları karşısında çok daha

karmaşık ve dirençli hale geldiği daha gelişmiş Devletlerle ilgili meselelerde, sivil toplumun üst yapıları tıpkı modern savaştaki siperler sistemi gibidir” (MP, s. 24). Dolayısıyla sivil toplum-politik toplum ilişkisinde hangisinin daha güçlü olduğu siyasal mücadelenin yöntemlerini tayin edecektir. Burada sivil toplum-mevzi savaşı-hegemonya aynı düzeyde yer alır: “(S)iyaset alanında mevzi savaşı... modern tipteki geniş halk örgütleri halihazırda mevcutken meydana gelebilecek bir hegemonya konseptine denk gelir” (HD, 8, 52).

- 5 Giovanni Malagodi (1904-1991) ve Benedetto Croce (1866-1952), 1922’de kurulan, 1925’te Benito Mussolini (1883-1945) tarafından yasaklanan ve 1943’te yeniden kurulan İtalyan Liberal Partisi’nin (PLI) önderliğini yapmış, İtalyan liberalizminin iki önemli figürüdür. Gramsci bu ikili arasındaki siyasette ideolojilerin rolüyle ilgili tartışmaya atuf yapmaktadır. Paragrafın başından da anlaşılabilirce üzere, Gramsci’nin çözümlemesinin gerisinde yer alan ayrım, siyasette ideolojinin rolünün, hegemonya kavramının ve mevzi savaşının baskın çıktığı sivil toplumu gelişmiş toplumlar (“modern Devletler”) ile manevra savaşının konusu olarak düşünülen, sivil toplumu olgunlaşmamış toplumlar (“gerikalmış ülkeler ve sömürgeler”) ayrımıdır. Sivil toplum geliştikçe hegemonya mücadelesi kızışır, mevzi savaşının payı artar ve ideolojiler siyasette çok daha belirleyici hale gelir. Siyasette ideolojilerin değeri sorunu için ayrıca bkz. HD, 7, 19.

8

Croce'nin siyasi-tutku kavrayışı,¹ örgütlü ve kalıcı bir “tutku” olarak düşünülemeyeceğinden partileri dışarıda bırakır: Onun tutku anlayışı eyleme geçme beceriksizliğini belirleyen bir orgazm ve spazm durumudur. Partileri ve önceden üzerinde ortaklaşmış her eylem “planını” da dışlar. Bununla birlikte, partiler mevcudiyetlerini sürdürmekte, eylem planlarını özenle oluşturmakta, uygulamakta ve sıklıkla da kayda değer oranda gerçekleştirmektedir; bu yüzden Croce'nin kavrayışı “kusurludur”. Partilerin var olsalar da büyük bir “teorik” öneme sahip olmadıklarını, çünkü çalışan bir “partinin” eylem anında, daha önce mevcut olan partiyle aynı şey olmayacağını söylemek bile yersizdir; gerçi bu kısmen doğru olsa da iki parti arasında o kadar çok şey birbirine denk düşer ki, aslında aynı organizmanın söz konusu olduğu dahi söylenebilir. Ama o kavrayışın geçerli olması için “savaşa” da uygulanabilmesi, böylelikle de kalıcı ordular, askerî akademiler, subaylardan oluşan birlikler gibi olguları açıklayabilmesi gerekir. Sürmekte olan bir savaş da en yoğun ve coşkун haliyle “tutkudur”, siyasi yaşamın bir anıdır, savaş belirli bir siyasetin başka bir biçimde devam etmesidir; o halde “tutkunun” nasıl ahlaki bir “ödeve”, bir siyasi ahlak ödevine değil de etik bir ödeve dönüşebildiğini açıklamak gerekir.

Kalıcı oluşumlar olarak partilere bağlı “siyasi planlar” hususunda Moltke'nin askerî planlar hakkında söylediklerini hatırlamak gerekir.² Moltke'ye göre, askerî planlar tüm detaylarıyla önce-

den özenle oluşturulup sabitlenemez, böyle bir planlamadan ancak merkezî tasarı ve çekirdek plan olarak söz edilebilir, çünkü eylemin tüm özellikleri belli ölçüde düşmanın hamlelerine bağlıdır. Tutku kendini tam da ayrıntılarda gösterir ama Moltke'nin ilkesi hiç de Croce'nin kavrayışını meşrulaştırıyormuş gibi görünmez: Her koşulda, Croce'nin anlayışı, planını soğukkanlılıkla ve "tutkudan uzak biçimde" en ince ayrıntısıyla ortaya koyan bir Genelkurmay'ın "tutku" türünü açıklamak durumunda kalacaktır.

Dipnotlar

- 1 "Politica passione": Gramsci Croce'ye atf yapsa da bu tartışma en iyi Hegel felsefesi çerçevesinde kavranabilir. Hegel *Tarihte Akıl*'da dünya-tarihinde "tutku"nun rolünün altını çizer. Hegel'e göre, tutku olmaksızın dünya-tarihinde yüce bir şeyin gerçekleştirilmesi mümkün değildir (*Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1991). Gramsci de şöyle sorar: "Hırs olmaksızın siyaset –yani yapım aşamasındaki tarih– olabilir mi?" (HD, 6, 97). Ardından tıpkı "büyük siyaset" ve "küçük siyaset" ayrımında olduğu gibi siyasette etkili olan "(yüksek) hırs" ile "bayağı hırslar"ı birbirinden ayırır. Ana metindeki "tutkusuzluk" siyasi pratiğin düşmanıdır. Dahası, tutkulara yönelik alçaltıcı yaklaşım, metin boyunca eleştirel bir biçimde ele alınan pratiğe yönelik şüphe ya da düşmanlıkla koşuttur. Bunu sonraki bölümlerde de sıklıkla gündeme gelecek olan Marx'ın "Feuerbach Üzerine Tezler"indeki 1. Tez'le birlikte düşünebiliriz. Marx, Feuerbach'ın *Hristiyanlığın Özü*'nden hareketle şöyle yazar: "(Y)alnızca teorik tutum hakiki insan tutumu olarak görülür, pratik ise ancak iğrenç Yahudice görünümüyle kavranır ve sabitleştirilir. O nedenle de 'devrimci', 'pratik-eleştirel' faaliyetin önemini kavramaz" ("Feuerbach Üzerine Tezler", *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli-Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları, 1999, s. 21-22). Ayrıca, Hoare ve Smith, Croce'nin felsefesinde tutkunun yeriyile ilgili şunu hatırlatırlar: Bu felsefenin ayrımları içinde, güzel, faydalı, doğru ve iyi'ye estetik, ekonomi, mantık ve etik kategorileri karşılık gelir. Siyaset ise felsefi değer taşımayan tutkuya indirgenir. Gramsci'nin düşüncesindeyse siyaset, tam aksine, felsefi olarak merkezî insan etkinliğidir (PN, s. xxiii). Böylece Croce, tutkuyu indirgemekle, siyasetin, siyasal önderliğin, siyasal partinin ve hegemonyanın başat önemini reddeder.
- 2 Helmuth Karl Bernhard von Moltke (1800-1891): Prusya ordusunda görev yapmış, uzun bir dönem Prusya Genelkurmay Başkanlığı görevini yürütmüş Alman mareşal. Moltke, *Savaş Üzerine* adlı meşhur kitabın yazarı Prusyalı general Carl von Clausewitz'in (1780-1831) etkisiyle askerî tarih ve strateji konularıyla ilgilendi. 1870 sonrası Almanya'nın siyasi birliğinin kuruluşunun ardından Alman ordusunun Prusya tarzı modernleştirilmesinde ve Fransa'ya karşı harekâta önemli rolü oldu.

9

Schopenhauer,¹ Machiavelli'nin siyaset bilimi öğretisini, öldürme ve de öldürülmeme sanatını öğretmesine rağmen katil ve tetikçiye dönüşmeyi öğretmeyen kılıç üstadının dersine benzetir. (Tam referans bulunacak.)

Dipnotlar

- 1 Arthur Schopenhauer (1788-1860): Bir tasarım olarak dünyanın ardındaki ilkenin akıldışı istenç olduğunu öne süren Alman filozof.

10

Machiavelli üzerine bir incelemede ortaya konulması ve çözümlenmesi gereken ilk mesele özerk bir bilim olarak siyaset meselesidir, başka bir deyişle, (kendi içinde tutarlı ve mantıklı) sistematik bir dünya kavrayışında, bir praksis felsefesinde¹ siyaset biliminin işgal ettiği ya da işgal etmesi gereken yer meselesidir. Bu bağlamda, Machiavelli ve siyaset bilimi üzerine yapılan çalışmalarda Croce'nin yolunu açtığı gelişme, (Croce ilhamlı eleştiri faaliyetlerinin diğer alanlarında olduğu gibi) esasen yanlış, namevcut ya da kötü biçimde ortaya konmuş bir dizi problemin ortadan kaldırılmasından ibarettir. Croce görüşlerini, tinin momentleri (uğrakları) ayırımına ve bir pratik momentinin –her ne kadar bir ayrımlar diyalektiğiyle,² gerçekliğin bütününe döngüsel olarak bağlansa da– özerk ve bağımsız bir pratik tinin olumlanmasına dayandırır. Bir praksis felsefesinde ayırım kuşkusuz mutlak tinin momentleri arasında değil, üstyapının kerteleri arasında yapılacak, bu yüzden de siyasi etkinliğin (ve ona denk düşen bilimin) diyalektik konumunu, belli bir üstyapı kertesini olarak saptamak söz konusu olacaktır. Dolayısıyla, ilk değinme ve yaklaşım olarak, siyasi faaliyetin kesinlikle birinci moment ya da birinci kerte olduğu söylenebilir ki, bu momentte üstyapı henüz basit bir dolaysız olumlama aşamasındadır, iradi, müphem ve hamdır.

Siyaset ile tarih, yani tüm bir yaşam ile siyaset hangi anlamda özdeşleştirilebilir? Devamla: Tüm bir üstyapılar sistemi siyasetin ayrımları³ olarak nasıl kavranabilir, dolayısıyla, ayrım kavramının bir praksis felsefesine uyarlanması nasıl gerekçelendirilebilir? Peki, bir ayrımlar diyalektiğinden söz edilebilir mi, üstyapının kerteleri arasındaki döngü kavramı nasıl anlaşılabilir? “Tarihsel blok” kavramı,⁴ yani doğa ile tin (yapı ile üstyapı) arasındaki birlik, karşıtların ve ayrımların birliği.⁵

Ayrım ölçütü yapıya da uyarlanabilir mi? Yapı nasıl anlaşılacaktır: Toplumsal ilişkiler sisteminde olduğu gibi “metafizik” olarak değil de tarihsel olarak anlaşılmış “teknik”, “iş”, “sınıf” vb. unsurlar birbirinden ayırt edilebilecek midir? Yapının, üstyapının “görünümleri” karşısında “gizli bir tanrıya”, bir “numene” dönüşmesi nedeniyle Croce’nin pozisyonu eleştirilir ve polemik konusu olur. “Görünümler” metaforik ve pozitif anlamdadır. Çünkü “görünümlerden” dil olarak ve “tarihsel açıdan” söz edilir.

Croce’nin bu genel kavrayıştan kendine özgü hata öğretisini ve hatanın pratik kökeni öğretisini nasıl çıkardığını saptamak ilginç olacaktır. Croce için hatanın kökeni dolaysız “tutkudur”, başka bir deyişle, birey ya da grup karakterlidir; ama daha geniş tarihsel ölçekte “tutkuyu”, yani “kategori” olarak tutkuyu üretecek olan nedir? “Hatanın” kökeni olan dolaysız çıkar tutkusu *Feuerbach Üzerine Tezler*’de “schmutzig-jüdische” (iğrenç Yahudice)⁶ diye adlandırılan bir moment olarak belirir, fakat çıkar tutkusu, “schmutzig-jüdische”, nasıl dolaysız hatayı belirliyorsa, daha geniş toplumsal grubun tutkusu da aynı şekilde felsefi “hatayı” belirler (bir aracı olarak ideoloji-hatası, Croce bunu ayrıca ele alır): Bencillik (dolaysız hata) –ideoloji– felsefe diziliminde önemli olan, yani tutkunun farklı derecelerine bağlı, ortak terim olan “hatadır” ve bu terim ahlakçı veya öğretisel anlamda değil, salt “tarihsel” ve diyalektik anlamda kullanılır; bu bakımdan, “tarihsel açıdan kadük kalmış ve düşmeyi hak eden şeyi” ifade eder, “ölüm-yaşam” ve “olmak-olmamak” ikilemlerinin, her felsefenin “tanımlı olmayanını” anlatır ki, bu anlamda gelişmeyle aşılacak diyalektik bir terimdir bu.

“Görünen”, “görünüm” terimi tam da bu, yalnızca bu anlama gelir, o nedenle de dogmatizme karşı gerekçelendirilmesi, meşrulaştırılması gerekir: Söz konusu terim, bir yandan her ideolojik sistemin gelip geçici niteliğinin olumlanması, diğer yandan da her sistemin tarihsel bir geçerliliği olduğunun ve ona gereksinim duyulduğunun olumlanmasıdır (bu fasılda “insan, toplumsal ilişkilere dair bilinci ideolojik zeminde kazanır”⁷ demek “görünümünün” gerekliliğini ve geçerliliğini belirtip olumlamak değil midir?).

Dipnotlar

- 1 Gramsci'nin siyaset kuramında merkezî bir yeri olan “praksis” kavramını çeviride özgün haliyle bırakmayı tercih ettik. Gramsci “praksis felsefesi” (filosofia della praxis) ile dünyayı değiştirmeye yönelik bir teorik-pratik etkinliği ve Marksizmi kasteder. (Bu kavram, *Hapishane Defterleri*'nde, Antonio Labriola'nın [1843-1904] Marksizm temelinde inşa etmeye yöneldiği “praksis-felsefesi” olarak da geçer. *HD*, 8, 198.)
- 2 Croce felsefesine ait “ayrımın diyalektiği”, Croce'nin tarihsel hareketi dört kategoride ele aldığı tarihsel yaklaşımını ifade eder. Bu kategoriler estetik, mantık, etik ve iktisattır. Bunlar Hegelci diyalektik karşıtlıklar değil, ayrımlar olarak ele alınır. Gramsci ve diğer eleştirmenleri, Croce'nin Hegel felsefesiyle girdiği eleştirel ilişkinin bu sonucunun gerçek tarihsel çatışmaların ve politikanın değerinin azımsanması olduğunu iddia etmişlerdir (Michael Curtis, “Introduction to the Transaction Edition”, *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx* içinde, Londra: Transaction, 1981, s. xvii).
- 3 “Distinzione della politica”: Gramsci siyaseti başta sivil toplum ve politik toplum olmak üzere bir dizi ayrımlar sistemi olarak çözümler. “Tarihsel blok” da ayrımlar sistemi uyarınca biçimlenir. Gramsci buradan hareketle yeni bir “diyalektik” tanımı geliştirmeye çalışır. Buna göre, diyalektiğin temel özelliği –yapı ile üstyapı, sivil toplum ile siyasal toplum vb.– ayrım öğeleri arasındaki “karşılıklılık”tır (*HD*, 8, 182). Karşılıklılık sözcüğü, Gramsci'nin ayrımlar sistemi ve diyalektiğe getirdiği yorumun anafikridir. Gramsci, Marksizm içindeki mekanik açıklama biçimlerini eleştirir; onların “diyalektik değil salt mekanik nedensel düşünüş” biçimleri olduğunu gösterir (*HD*, 8, 197).
- 4 Tarihsel blok, yapı ve üstyapı birliğini düşünmek için üretilmiş bir kavramdır. Tarihsel blok kavramında maddi güçler içerik, ideolojilerse biçimdir. Tarihsel bloğun birlik kavramı olması en iyi şu şekilde anlaşılabilir: “(B)içim olmaksızın maddi güçler tarihsel olarak algılanamaz ve maddi güçler olmaksızın ideolojiler bireysel fantezilerden ibaret olur” (*HD*, 7, 21). Gramsci *Hapishane Defterleri*'nin aynı maddesinde tarihsel bloğu anlatırken “ideolojilerin

geçerliliği”nden ve ideolojiler gibi üstyapı ögesi olan (bazı) halk inançlarının “en az maddi bir güç ya da benzeri bir şey kadar enerjiye sahip ve çok önemli olduğu”ndan söz eder. Başka bir anlatımla, Gramsci düşüncesinde tarihsel blok kavramı, ekonomik temelin (ideoloji ve siyasetin alanı olarak) üstyapıyı belirlediği biçimindeki temel ortodoks Marksist varsayımı sorgulamaya açar. Tarihsel blok, farklı ekonomi-siyaset etkileşimleriyle oluşan kendine özgü bir ulusal-popüler bağlama işaret eder. Bunun çözümlenmesi her somut durumun kendine özgü bir çözümlenmesini gerektirir. Sınıf hegemonyası belli bir tarihsel blok üzerinde biçimlenir ve bu bloğu eklemleyerek bir araya getirir.

- 5 Gramsci’nin siyasi düşüncesinin özgünlüğü, mekanik biçimde ele alınmış ikiliklere getirdiği yeni yorum ve bunlar arasında karşılıklı (diyalektik) bir ilişki olduğu varsayımından kaynaklanır. Bu ikilikler şöyle sıralanabilir: Materyalizm-idealizm / ekonomizm-ideolojizm / yapı-üstyapı / sivil toplum-devlet vd. Söz konusu Gramscici sav, yapı (ekonomi) ile üstyapı (siyaset, ideolojiler, hukuk, din vs.) arasındaki ilişkilerde tek yönlü ve mekanik bir nedensellik olmadığını anlatan, iktisadi belirlenimciliğe karşı üstyapının görece özerkliği olarak ifade edilen bir yaklaşımla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, Machiavelli düşüncesi, siyasetin önceliği ilkesiyle, Gramsci’ye Marksizmde yapı tarafından belirlenen ikincil bir olguya dönüştürülmüş üstyapıyı yeniden değerlendirme olanağı verir.
- 6 Gramsci, Marx’ın 1. Tez’ine atıf yapıyor: “Feuerbach duyumsal nesneler ister ama insan faaliyetinin kendisini nesnel faaliyet olarak kavramaz. Bunun içindir ki, *Hristiyanlığın Özü*’nde yalnızca teorik tutum hakiki insan tutumunu olarak görülür, pratik ise ancak *iğrenç Yahudice* görünümüyle kavranır ve sabitleştirilir. O nedenle de ‘devrimci’, ‘pratik-eleştirel’ faaliyetin önemini anlamaz” (Marx, “Feuerbach Üzerine Tezler”, s. 21-22. Buttigieg, bunun Gramsci’nin Almanca’dan çevirdiği Marx seçkilerinin arasında olduğunu aktarır (HD, 4, 348).
- 7 Gramsci *Hapishane Defterleri*’nin başka ciltlerinde de Marx’ı buna benzer biçimde yorumlar: “Marx, halkın kendi toplumsal konumunun bilincine üstyapılar düzleminde vardığını söyler. Bunu söylerken proleterleri bu bilinç kazanma sürecinden ayrı tutmuş olma ihtimali var mı? Tarihsel materyalizm özfarkındalığı bir seviye yükselterek bu kültürel aşamayı değiştirmeye çalışır” (HD, 8, 167). Buttigieg, Gramsci’nin Marx’ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’ya yazdığı önsöze atıf yaptığını aktarır (HD, 4, 397). Marx ilgili bölümde şöyle yazar: “İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı... altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelemesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile hukuki, siyasal, dinî, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir” (*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, s. 16). Gramsci’nin yorumu, üstyapıların ve siyasetin yeni bir anlayış çerçevesinde kavranmasına yönelik bir dizi tartışma açmış, Louis Althusser’den Nicos Poulantzas’a kadar yeni Marksist devlet kuramında yeniden yorumlanan bir çıkış noktasına dönüşmüştür.

11

Özü itibarıyla yenileyici olması gereken bir hukuk kavrayışı: Böyle bir kavrayış bütüncül bir halde, önceden var olan hiçbir doktrinde (pozitif okul denen ekolün doktrininde bile, özellikle de Ferri'nin doktrininde) yer almaz.¹ Eğer her Devlet belli türden bir uygarlık ve vatandaş (ve dolayısıyla bireysel ilişkilere ve göz yummaya dayalı bir vatandaş tipi) yaratma ve muhafaza etme eğilimindeyse, belli davranış ve tutumları, âdet ve alışkanlıkları ortadan kaldırıp onların yerine başkalarını yaygınlaştırmaya çalışır ve hukuk da (okul ve başka kurum ve faaliyetlerin yanı sıra) bu amacı gerçekleştiren bir araç olacaktır; bu araç, amaca olabilecek en etkili biçimde, pozitif sonuçlar üretecek biçimde uyarlanmak üzere işlenip geliştirilmelidir. Hukuk kavrayışının, pratikte her türlü ahlaki fanatizm tortusundan, her türlü mutlaklık ve aşkınlık kalıntısından arındırılması gerekiyorsa da, bana öyle geliyor ki, bu arındırma hususunda Devletin “cezalandırmayacağı” (elbette bu terim insani anlamına indirgenirse), sadece toplumsal “tehlike” ile mücadele edeceği gibi bir bakış açısından yola çıkılamaz. Aslında Devlet, yeni türde ya da yeni seviyede bir uygarlık yaratma eğiliminde olduğu ölçüde bir “eğitici” olarak da düşünülebilir. Devletin özü itibarıyla ekonomik güçler üzerinde işliyor ve ekonomik üretim aygıtını yeniden örgütleyip geliştiriyor olmasına, yapıyı yeniliyor olmasına bakarak, üstyapı olgularının kendi hallerine, kendiliğinden

gelişmelerine, rastlantısal ve gelişigüzel filizlenmelerine bırakılmaları gerektiği sonucu çıkarılmamalıdır. Devlet, bu alanda da bir “rasyonelleştirme”, hızlandırma ve Taylorlaştırma² aracıdır, belli bir plana göre iş görür, bastırır, kışkırtır, teşvik eder ve “cezalandırır”; belli bir yaşam tarzının “mümkün” olduğu koşulları yaratarak, “cezaî fiil ve ihmalin” sadece genelgeçer bir tehlike yargısına kalmadan, ahlaki nitelikte ve cezalandırıcı bir yaptırıma sahip olmasını sağlar. Hukuk, devletin gerçekleştirdiği tüm olumlu uygarlaşma faaliyetinin olumsuz ve baskıcı yanıdır. Hukuk kavramına bireylerin ve grupların “ödüllendirici” faaliyetlerini de dâhil etmek gerekir; suça konu faaliyetler cezalandırıldığı (ve cezaî yaptırım olarak “kamuoyu” da sürece dâhil edilerek, özgün biçimlerde cezalandırıldığı) gibi, övgü ve saygıyı hak eden faaliyetler de ödüllendirilir.³

Dipnotlar

- 1 Enrico Ferri (1856-1929): İtalyan suçbilim (kriminoloji) okulunun kurucularından, ceza hukuku profesörü, gazeteci ve siyasetçi. Ferri suç ve suçluluğu psikolojik saiklerden çok sosyoekonomik nedenler çerçevesinde inceleyen bir ceza anlayışının öncülüğünü yapmıştır. Cesare Lombroso tarafından kurulan ve Enrico Ferri ile Raffaele Garofalo tarafından sürdürülen “pozitivist okul”, suçlu davranışının ortak özelliklerini, nicelik ve ölçüm açısından, bilimsel bir nesnellik temelinde açıklamaya çalışır. Gramsci’nin döneminde, Ferri’nin *Suçluluk Üzerine İncelemeler*, *Sosyalizm ve Suç*, *Suç Sosyolojisi* gibi çalışmaları mevcuttu. Gramsci’nin 1910’larda yazdığı İtalyan Sosyalist Partisi resmî yayın organlarından *Avanti!*’nin editörlüğünü yapan Ferri 1920’lerde yükselen Mussolini faşizminin destekçisi haline gelmişti. *Modern Prens* bu açıdan, faşizme yönelen ve hegemonyanın işlenmesinde özel bir ideolojik işlev gören organik entelektüellerin soykütüğü olarak da okunabilir.
- 2 Frederick Winslow Taylor (1856-1915): Amerikan işletme ve yönetim “bilimi”nin kurucularından. Kapitalizmde endüstriyel verimliliği artırmak üzere sistematik olarak çalışan ilk isimlerden biridir. 1911’de yayımlanan *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* adlı çalışmasıyla tanınan fikir ve uygulamaları Taylorizm olarak da bilinir. Taylorizm bir sistem anlayışına dayanır. Bu sistem anlayışına göre, işçilerin hızlı ve seri üretim süreci, standartlaştırılmış ancak etkin yönetimle başarılabılır. Gramsci, Taylorizm ve Fordizmi hem “Amerikanizm” olarak İtalyan faşizmiyle ilişkileri açısından hem de kapitalizmin aşamaları bağlamında inceler.

- 3 *Hapishane Defterleri*’nde “yenilikçi” bir hukuk anlayışı için Machiavelli düşüncesinin yeniden yorumlandığını ifade etmiştik. Bu yeni anlayış, Machiavelli’nin “aslan” (fizik zor) ile “tilki” (ikna ve rıza) ikiliğine karşılık gelen ceza-ödül ikiliğini temel alacaktır. Machiavelli *Savaş Sanatı*’nda söz konusu ikiliğin bileşenleri için şöyle yazar: “Mükemmelliği onurlandırmak ve ödüllendirmek, yoksulluğu hakir görmemek, askerî disiplin kurallarını ve yöntemlerini takdir etmek, yurttaşları birbirini sevmeye teşvik etmek, hizipsiz yaşamak, kişisel olanı kamusal olandan daha az takdir etmek...” (*Savaş Sanatı*, s. 22).

12

Bacon,¹ mutlak monarşilerin temellerini atmak için büyük bir enerjiyle çalışan Fransa Kralı XI. Louis'ye, Katolik lakabıyla anılan İspanya Kralı Ferdinand'a ve İngiltere Kralı VII. Henry'ye "Üç Bilge Kral" der.

1472'ye kadar Burgonya Dükü I. Charles'ın hizmetindeki Philippe de Commynes (1447-1511), o tarihte XI. Louis'nin hizmetine girmiş ve bu kralın siyasetinin aracı olmuştur. İlk kez 1524'te yayımlanan *Chronique de Louis XI*'i (XI. Louis Kroniği) yazmıştır. (Tours'lu bir tüccar kadın, Philippe de Commynes berbat bir durumdayken, koşullarını XI. Louis'nin belirlediği bir sözleşmeyle ona borç verdiğini iddia ederek Philippe de Commynes'i dava etmiş ve dava notlarına şöyle yazmıştı: "le sieur d'Argenton qui pour lors était roy.")² Machiavelli'nin Philippe de Commynes'le olan olası ilişkilerini incelemek gerekiyor: Machiavelli, XI. Louis'nin hizmetindeki Philippe de Commynes'in yaptığı işi, faaliyetlerini ve sonrasında yaptıklarını nasıl değerlendiriyordu?

Dipnotlar

- 1 Francis Bacon (1561-1626): İngiliz filozof, yazar, hukukçu ve devlet adamı. Gramsci, Bacon'ı modern bilim-felsefe öncülerinden biri haline getiren *Novum Organum*'u değil, filozofun siyaset bilimi yazılarının da yer aldığı *Denemeler*'i-

ni kastediyor olmalı. Bacon bu denemelerin özellikle toplumsal-siyasal kriz ve ayaklanmalarla ilgili bölümlerinde Machiavelli'nin düşüncelerine de atıf yapar (Francis Bacon, "Ayaklanmalarla Toplumsal Kargaşalıklar Üstüne", *Denemeler* içinde, çev. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 70).

- 2 (Fr.): "O zamanlar kral olan Argenton Beyi."

Croce'den kaynaklanan modern "Makyavelist" yaklaşımın meziyetlerinin yanı sıra, "mübalağalarına ve yol açtığı sapmalara" da dikkat çekmek lazım.¹ Machiavelli'yi tüm zamanlarda geçerli bir "genel siyasetçi", "siyasetbilimci" olarak değerlendirme eğilimi artmışsa da, onu yaşadığı dönemin aşağıda sıralanan gereksinim ve koşullarına sıkı sıkıya bağlı biri ve çağının zorunlu bir ifadesi olarak değerlendirmek gerekir: 1) Floransa Cumhuriyeti'ndeki iç çatışmaların ve kent devletine özgü komün-belediye idaresi kalıntılarından, yani özgürlüğü ve gelişmeyi kısıtlayan bir feodalizm biçiminden kurtulamayan Devletin kendine has yapısının yarattığı sorunlar; 2) Papalığın ve geniş topraklara dayanmayan kent devleti formundaki diğer yerel yönetsel feodal kalıntıların engelledikleri İtalya ortamındaki denge için İtalyan devletleri arasında yaşanan çatışmalar; 3) Avrupa'da bir denge uğruna az çok dayanışma içinde olan İtalyan Devletleri arasındaki çatışmalar ya da İtalya'da bir iç denge ihtiyacıyla hegemonya savaşı yürüten Avrupa devletlerinin ihtiyaçları arasındaki çelişkiler. Güçlü bir toprak bütünlüğüne ulaşmış devlet yapılarına sahip Fransa ve İspanya örnekleri Machiavelli'yi etkiler;² Croce'ye özgü bir ifade kullanmak istiyorum, Fransa ile İspanya arasında "eliptik bir karşılaştırma" yapar Machiavelli ve bu karşılaştırmadan genel olarak güçlü bir Devlet, özel olarak da güçlü bir İtalyan devleti için kurallar çıkarır, Machiavelli

tamamıyla kendi devrinin adamıdır; onun siyaset bilimi, mutlak ulusal monarşilerin örgütlenmesine yönelen çağının felsefesini, burjuva üretici güçlerin daha da gelişmesine izin veren ve kolaylaştıran siyasal formunu temsil eder. Machiavelli’de *henüz tohum halinde* de olsa kuvvetler ayrımını ve parlamentarizmi (temsili rejimi) keşfetmek mümkündür: “Gaddarlığı” gelişmekte olan sınıflara değil, feodal dünyanın kalıntılarına yöneliktir. Prens, Romagna’da Valentino’nun yaptığı gibi, üretici sınıflara, tüccar ve köylülere dayanarak feodal anarşiye son vermelidir.³ Yeni bir iktidarın kurulması ve sağlamlaşması için verilen her mücadelede Devlet başkanı diktatoryal askerî bir karakter taşıyacağından, *Savaş Sanatı*’ndaki⁴ sınıf göstergesi genel devlet yapısı için de anlaşılmalıdır: Eğer kentli sınıflar iç karışıklığa ve dıştan kaynaklanan anarşiye son vermek isterlerse, kesinlikle paralı ordulardan farklı olan sadık ve güvenilir bir silahlı güç yaratmalı ve kitle olarak da köylülere dayanmalıdır.

Özü itibarıyla siyasi kavrayışının Machiavelli’ye onu askerî türden hatalara sevk edecek kadar egemen olduğu söylenebilir.⁵ Machiavelli, siyasi bir eylemle kitlesel olarak silah altına alınabilecek piyade sınıfının üstünde özellikle durur, ağır silahların önemini hafifser. Russo (*Machiavelli’ye Giriş*’te) haklı olarak *Savaş Sanatı*’nın *Prens*’i bütünlediğini belirtmesine rağmen bu gözleminden olası bütün sonuçları çıkarmaz. *Savaş Sanatı*’ndaki Machiavelli, askerlik sanatıyla da ilgilenmesi gereken bir siyasetçi olarak değerlendirilmelidir. Machiavelli’nin tek yanlılığı, (en yaygın olanı Mandela’dan⁶ kaynaklananlar olmak üzere, kolaycı tatsız şakalara neden olan falanj teorisi⁷ gibi diğer “tuhaflikleriyle” birlikte) teknik-askerî meselenin düşüncesinin ve ilgisinin merkezinde olmayışından kaynaklanır; bu meseleyi sadece siyasi düşüncesinin inşası için gerekli olduğu kadarıyla ele alıp tartışır.

Machiavelli’nin *Prens* ile bağlantılandırılması gereken tek eseri *Savaş Sanatı* değildir; *Floransa Tarihi* de *Prens* ile yakından ilişkilidir.⁸ Avrupa ve İtalya’nın, *Prens*’te bahsi geçen acil gereksinimleri doğuran gerçek koşullarını analiz etmeye yarayacak çalışmadır bu.

Machiavelli'nin kavrayışını düşünürün çağıyla ilişkilendirmek, "anti-Makyavelist" diye tabir edilenlerin ya da en azından onların en "naiflerinin" tarihselci değerlendirmelerine kapı açmıştır.⁹ Aslında, mesele "anti-Makyavelist"¹⁰ olmak değil, daha ziyade Machiavelli'yi etkilemiş koşullardan farklı koşullara sahip ya da kendi zamanlarına ait gereksinimleri ifade eden siyasetçilerdir; başvurdukları polemik biçimi bütünüyle edebî ve arızidir. Bu "anti-Makyavelistlerin" tipik örneğini, bence 1576'da Blois Genel Meclisi'nde milletvekili olan Jean Bodin'de (1530-96) aramak gerekir;¹¹ kendisi Üçüncü Katman'ın, iç savaş için talep edilen yardım ve destekleri reddetmesini sağlamıştır. Bodin'in eserleri: Devletlerin şeklinde iklimin etkisine işaret ettiği, bir ilerleme fikrine vb. şöyle bir değindiği *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566), Üçüncü Katman'ın mutlak monarşiye dair fikirlerini ve halkla ilişkilerini anlattığı *La Republique* (1576), bütün dinleri karşılaştırdığı ve onları, akla tek yatkın doğal dinin farklı ifadeleri olarak meşrulaştırdığı, hepsinin aynı ölçüde hoşgörü ve saygıya layık olduğunu tartıştığı (modern çağa kadar yayımlanmayan) *Heptaplomeres*.

Fransa'daki iç savaş döneminde Bodin üçüncü partinin temsilcisiydi, onun ulusal çıkardan yola çıkan bir bakış açısını benimsemiş "siyasetçilerden" olduğu söylenir, yani egemenliğin Monark aracılığıyla Üçüncü Katman'a ait olduğu bir iç dengeyi önemsiyordu.¹² Bodin'i "anti-Makyavelistler" arasında zikretmek bana kesinlikle haricî ve yüzeysel bir mesele gibi geliyor. Bodin, siyaset biliminin temelini Fransa'da, İtalya'nın Machiavelli'ye sunduğundan çok daha gelişmiş ve karmaşık bir zeminde atmıştır. Bodin için söz konusu olan, üniter ve toprağa dayalı (ulusal) bir Devlet kurmak, yani XI. Louis dönemine dönmek değildir, onu ilgilendiren zaten güçlü ve köklü olan bu Devlette çatışma halindeki toplumsal güçleri dengelemektir; Bodin'i ilgilendiren güç momentleri değil, rıza momentidir. Bodin'le birlikte mutlak monarşiyi geliştirme eğilimi kendini gösterir: Üçüncü Katman, gücünün ve liyakatinin öylesine bilincindedir, mutlak monarşinin talihinin kendi talihine ve gelişmesine bağlı olduğu-

nun öylesine farkındadır ki, rızası için gerekli koşulları ortaya koyar, taleplerini öne sürer ve mutlakiyeti sınırlamaya çalışır. Fransa'da Machiavelli zaten gericiliğe hizmet ediyordu, çünkü (Bertrando Spaventa'nın¹³ ifadesiyle) dünyanın ilelebet kendi "beşiğinde" tutulmasını haklı çıkarmaya yarayabiliyordu,¹⁴ tam da bu nedenle "polemik gereği" anti-Makyavelist olmak gerekiyordu. Machiavelli'nin inceleme konusu yaptığı İtalya'da, Fransa'daki Genel Meclis gibi ulusal yaşam açısından gelişmiş ve anlamlı temsilî kurumların mevcut olmadığına da dikkat çekmek gerekir. Günümüzde, İtalya'daki parlamenter kurumların yurtdışından ithal edildiğini bilgiçe dile getirenler, bunun yalnızca İtalyan siyasal-toplumsal tarihinin 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar süren gerikalmışlık ve durgunluk durumunu, büyük ölçüde de felç olmuş, donakalmış iç ilişkiler üzerinde uluslararası ilişkilerin yarattığı baskıya bağlı bir durumu yansıttığını dikkate almazlar. Yabancıların üstünlüğü ve baskıları yüzünden, yabancı bir "süzerenlik"¹⁵ nesnesine özgü yarı-feodal aşamada kalan İtalyan devlet yapısının ulusal "özgünlüğünü" tahrip eden şey, ulusal kurtuluş sürecine bir biçim vermiş parlamento modellerinin ithal edilmesi midir acaba? Aynı şey (bağımsız ve ulusal) toprak bütünlüğüne sahip bir devlete geçişte de söz konusu mudur? Ne de olsa, temsilî kurumlar özellikle Güney İtalya'da ve Sicilya'da mevcuttu, ancak bu bölgelerdeki azgelişmişlik nedeniyle Üçüncü Katman Fransa'dakinden çok daha sınırlı bir karaktere sahipti; bu yüzden parlamentolar monarşinin yenilikçi girişimlerine karşı baronların anarşisini muhafaza eden araçlar olmuştu; burjuvazinin yokluğunda monarşi de "lazzari"ye¹⁶ güvenmek zorunda kalıyordu. Antonio Panella'nın 1927'de "Marzocco"da (yoksa 1926'da yayımlanan on bir makalenin içinde miydi?) yayımlanan anti-Makyavelistler üzerine yaptığı çalışmayı hatırlamalı ve orada Machiavelli ile karşıtlık içine yerleştirdiği Bodin'i nasıl değerlendirdiğini, genelde anti-Makyavelizm sorununu nasıl ortaya koyduğunu görmeli.

Machiavelli'de kenti köye bağlama eğilimi ya da programının sadece askerî bir ifadeye sahip olabilmesi tarımsal üreticinin

toplumsal ve ekonomik önemi kanıtıyla, Fransız jakobenizminin fizyokrat kültürü¹⁷ varsayımı olmaksızın açıklanamayacağı göz önüne alınırsa anlaşılır ancak. Machiavelli'nin ekonomi teorileri Gino Arias¹⁸ tarafından (Bocconi Üniversitesi'nin *İktisat Yıllıkları*'nda) incelenmiştir, ama Machiavelli'nin bir ekonomi teorisi olup olmadığı da sorgulanmalıdır: Bu, esasen siyasal olan Machiavelli'nin dilinin ekonomi terimlerine çevrilip çevrilemeyeceğini ve hangi ekonomik sisteme indirgenebileceğini görme meselesidir. Merkantilist dönemde yaşayan Machiavelli'nin siyaset açısından geleceği önceleyip öncelemediğini ve fizyokratlarda ifadesini bulan bazı gereksinimleri önceden dile getirip getirmediğini anlamak gerekir.

Fizyokrat kültür olmasaydı Rousseau mümkün olabilir miydi? Fizyokratların salt tarımsal çıkarları temsil ettiklerini ve klasik ekonomiyle kentli kapitalist ekonomiyi olumlamaktan ibaret olduklarını söylemek doğru mudur? Fizyokratlar merkantilizmden ve lonca-korporasyon rejiminden kopuşu temsil ederler ve klasik ekonomiye ulaşma yolunda bir aşamadırlar, ama bana öyle geliyor ki, tam da bu yüzden karşısında mücadele ettikleri unsurlardan hareketle, ayrıca saptamalarından dolaysızca çıkarsanacak şeylerden çok daha karmaşık bir gelecek toplumunu temsil ediyorlar: Dilleri ziyadesiyle devirlerine bağlıdır, kent ile köy arasındaki dolaysız karşıtlığın ifadesidir bu dil, ama tarımda kapitalizmin genişlemekte olduğunu da düşünmeye izin verir. Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler formülü,¹⁹ yani endüstriyel özgürlük ve girişimcilik ruhunu anlatan formül, hiç kuşkusuz tarımsal kesimin çıkarlarıyla ilişkili değildir.

Dipnotlar

- 1 Gramsci'ye göre, Machiavelli düşüncesine yönelik yorumların meziyetleri ve kusurlarını dikkatle değerlendirmek gerekir. Çünkü bu salt kuramsal değil, aynı zamanda pratik bir konudur. Gramsci Trotski'ye yazdığı bir mektupta Machiavelli'nin 16. yüzyıl İtalya'sında bulduğu çözümü ("ülkeyi kaosa sürükleyen yerel partiler arasındaki mücadele bir mutlak hükümdar tarafından...

süpürülüp atılmalıdır”) 1920’ler İtalya’sına doğrudan uygulamak üzere yola koyulan –Machiavelli’nin eserinin başlığını taşıyan– *Il Principe* adlı haftalık bir siyasi yayından söz eder (“İtalyan Fütürizmi Hakkında Troçki’ye Mektup”, *Hapishane Öncesi Yazılar* içinde, s. 232). Machiavelli’nin siyasi düşüncesi faşistler tarafından da sahiplenilmiştir. Faşizmin yükseldiği 1920’ler İtalya’sı aynı zamanda bir yeni-Machiavellicilik akımına sahne oluyordu. Machiavelli’nin mirasçılığında özellikle üç isim öne çıkıyordu: Pareto, Mosca, Michels (H. Stuart Hughes, “Machiavelli’nin Mirasçıları: Pareto, Mosca ve Michels”, *Toplum ve Bilinç: Avrupa’da Toplumsal Düşüncenin Şekillenışı, 1890-1930* içinde, çev. Güzin Özkan, İstanbul: Metis Yayınları, 1985). Machiavelli’yi yorumlama konusu da bir hegemonya mücadelesinin parçasıydı. Gramsci’nin ana metinde özel olarak değindiği Croce, politika ve ahlak kavramları açısından Machiavelli ve Vico’yu değerlendirdiği yazısında Machiavelli’nin siyasetin özerkliği keşfeden düşünür olduğunu yazar (“Machiavelli and Vico: Politics and Ethics”, *Politics and Morals*, Londra: Routledge, 2021). Croce’nin yorumundaki iki unsur Gramsci’nin *Modern Prens*’i açısından özellikle önemlidir: Siyasetin özerkliği ve Machiavelli düşüncesinin Reform hareketiyle ilişkisi.

- 2 Fransa ve İspanya *Prens*’te hem siyasi yapısı açısından hem de İtalya’daki iki büyük yabancı güç olarak incelenir.
- 3 Romagna İtalya’nın tarihsel bölgelerinden biridir. “Valentino” ise, Machiavelli’nin *Prens* kitabında çağdaş İtalya’nın durumu bahsinde değindiği komutan (condottiero) ve siyasetçi Cesare Borgia’dır (1405-1507). *Prens*’te Borgia’nın siyasi karışıklıklar ve parçalanmışlık içindeki Romagna’yı sert yöntemlerle nasıl düzene sokup birleştirdiğinden söz edilir. Machiavelli buna koşut olarak bir prens için sevilmenin mi yoksa korkulmanın mı daha iyi olduğu sorusuna bir cevap verir. Ortaçağ boyunca prence öğütlenen ahlaki erdemler (cömertlik, merhamet, adalet, sözünü tutmak vs.) ile seilmek arasında bir bağlantı vardır. Machiavelli ise “feodal anarşi”ye son vermek ve yeni düzen kurmak isteyen bir prensin sert tedbirlere başvurmaktan kaçınamayacağını ileri sürer. Çünkü tehlikelerle dolu “yeni Devlet”ler ve “yeni”nin kurulmasının kendine özgü zorlukları bunu kaçınılmaz kılar (Machiavelli’nin Borgia’sının siyasi anlamı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mollaer, “Notlar ve Yorumlar”, *Prens*, s. 158-159). Yine de Machiavelli *Prens*’in “Alçaklıkla Prens Olanlar” başlıklı VIII. bölümünde Agatokles vakası üzerinden tutumunu alçakça yöntemlerden ve yanlış bir biçimde uygulanan gaddarlıktan ayırır: “(İ)nsanın kendi yurttaşlarını öldürmesine, dostlarına ihanet etmesine, inançsız, merhametsiz, dinsiz olmasına meziyet (virtú) denemez; bu yollarla egemenlik kazanabilirsiniz ama şan kazanamazsınız” (*Prens*, s. 64). Gramsci, “gaddarlığı geliştirmekte olan sınıflara değil, feodal dünyanın artıklarına yöneliktir” derken, Machiavelli’ye atfedilen zalimliğin özel değil, tarihsel olarak anlaşılması gerektiğini söylüyor. Sonradan bazı Machiavelli yorumcuları da bu yorum çizgisini takip etmiştir. Örneğin Sheldon Wolin Machiavelli’de şiddetin keyfi bir nitelik taşımadığını ifade etmek için “şiddet ekonomisi” kavramını kullanır (“Machiavelli: Politics and the Economy of Violence”, *Politics and Vision* içinde, New Jersey: Princeton University Press, 2016, s. 197).
- 4 *Savaş Sanatı*, Machiavelli’nin *Prens*’te ve *Söylevler*’de hararetle vurguladığı ve İtalyan birliğinin baş düşmanı olarak gördüğü paralı ordu düzeninin eleştirisini

sürdürür. Machiavelli'nin buna karşı önerdiği yeni düzen, (yeni) yurttaşlardan oluşan milis güçleridir. Machiavelli'ye göre, yeni siyasi düzenin kurulması, eski orduların yerine yurttaş askerlerden oluşan yeni bir ordunun geçirilmesini gerektirir. Başka bir deyişle, askerî reform siyasi devrimin önemli bir parçasıdır. Söz konusu askerî reform ise, aristokrasinin gücünün azaldığı ve halkın yeni bir siyasi özne olarak belirlediği bir siyaset sosyolojisi değişimi anlamına gelir.

- 5 Machiavelli düşüncesinde siyasetin belirleyiciliğine dair önemli bir sapta- ma. Siyasal kavrayışın askerî teknolojinin gelişiminin göz ardı edilmesine yol açtığı savı Machiavelli literatüründe sıklıkla dile getirilmiştir. Hatta bu sav Machiavelli'nin *Savaş Sanatı*'na yönelik hâkim yorumlardan birini temsil eder. Bununla kastedilen, Gramsci'nin ana metinde yaptığı gibi, Machiavelli'nin pa- ralı orduya karşı piyade sınıfını öncelerken askerî teknolojiadaki yenilikleri ikinci plana atmasıdır. Öte yandan, Machiavelli, düşüncesinin merkezine siyasal bir kavrayışı yerleştirir: Feodal paralı orduya karşı piyade sınıfının önceliğinden oluşan yeni bir ordunun kurulması. Modern yurttaş ordu uygulamasının ilk örneklerinden birini oluşturacak bu yeni ordu kırsal alanın ve köylülerin siyasal yaşama katılmalarını sağlaması anlamında özünde siyasaldır. Machiavelli bu konuda özbilinçli görünür: "(B)ilge prensler her zaman bu ordulardan kaçın- mış ve kendi ordularına yönelmiştir; yabancıların silahlı kuvvetleriyle kazanı- lan zaferin gerçek bir zafer olmadığına hükmederek başkalarının ordularıyla kazanmaktansa kendininkilerle kaybetmeyi tercih etmişlerdir" (*Prens*, s. 88). Bu tutum, Machiavelli düşüncesinde siyasi olanın askerî olana önceliğini ifade eder. Gramsci'nin Machiavelli'yi "büyük siyaset" in düşünürü olarak görmesi bu bağlamda daha anlaşılır hale gelir: Askerî reformun siyasi sonuçları (siya- sete geniş halk kesimlerinin katılması anlamında "büyük siyaset"), kısa vade ("küçük siyaset") açısından kazanılacak bir zaferden daha köklü ve yapısal bir değişim getirir. Ayrıca bu konu Gramsci düşüncesinin merkezinde yer alan ekonomizme karşı siyasetin vurgulanması ile Machiavelli'nin askerlik sanatına, teknik ya da teknolojik değil, siyasi önceliklerle yaklaşması arasında bir koşut- luk olduğunu düşündürür.
- 6 Matteo Bandello (1480-1562): Machiavelli'nin çağdaşı, İtalyan popüler öykü yazarı, asker, rahip. Bandello öykülerinden birinde Machiavelli'nin Floransa'da girdiği askerî reformun yergisini yapmıştı.
- 7 Falanj: Modern öncesi dönemde piyadelerin çekirdeğini oluşturan ve savaş tek- nolojilerinin gelişimiyle önemini kaybeden askerî kuruluş.
- 8 Machiavelli'nin geç dönem çalışması *Floransa Tarihi*, ilk bakışta bir kent tarihi gibi görünse de düşünsel açıdan *Prens* ve *Söylevler*'in devamıdır. Machiavel- li, bu kitabında Floransa'nın toplumsal-siyasal tarihindeki önemli olaylardan, özellikle de halk ayaklanmaları ve devrimlerden söz eder (*Floransa Tarihi*, çev. A. Doğucan Hanegelioglu, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022).
- 9 Gramsci'nin burada kullandığı tarihselcilik idealist filozof Croce ile girdiği tar- tışma bağlamında da düşünülebilir. Tarihselcilik Gramsci'nin yazdığı dönemde Croce ve Lukács gibi düşünürlerin etkisiyle temel kuramsal akımlardan biri haline gelmişti. Gramsci'nin "praksis felsefesi"ndeki tarihsellik bir yandan mekanik materyalist anlayışların diğer yandansa Croce'nin idealist tarihselci- liğinin eleştirisiyle koşut bir biçimde gelişir. Gramsci'nin ana metinde Machia-

velli yorumlarıyla ilişkilendirdiği idealist tarihselcilik, tarihi biçimsel bir tarzda, kavramların, fikirlerin veya entelektüellerin tarihinden ibaret görür. Gramsci bu nedenle metnin devam eden bölümünde Machiavelli'nin siyasi düşüncesinin somut tarihsel bağlamlarına dikkat çeker.

- 10 Bu literatürün en popüler ürünlerinden biri Büyük Frederik'in *Anti-Makyavel*'idir (1740). İlk paragrafı söz konusu literatürü özetleyici niteliktedir: "Spinoza'nın kitabı inanç öğretisinde ne ise Makyavel'in *Prens* adlı kitabı da ahlak öğretisinde odur. Spinoza, inancın temellerinin altını oymuş ve din yapısını devirmeye çalışmıştır. Makyavel ise devlet idaresini bozmuş ve sağlıklı bir ahlaka dair öğretileri yok etmeyi denemiştir... Ben insanlığı yok etmeyi kendine görev bilmiş bu canavara karşı insanlığın savunmasını üstleniyorum" (*Anti-Makyavel*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016).
- 11 Jean Bodin (1530-1596): Machiavelli ve Hobbes'la birlikte modern devlet ve egemenlik kuramının öncülerindendir. Bodin, Devrimden (1789) önce görev yapmış olan ve Blois'da toplanan Fransız Parlamentosu'nda (*États généraux*) görev yapmıştı. (Gramsci'nin değışisini karşılaştırmak için Jean Bodin'in Türkçedeki şu eserlerine bakılabilir: *Egemenlik Üzerine*, çev. Reha Kuldaşı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2024; Jean Bodin, "Devlet Üstüne Altı Kitap'tan", çev. Özer Ozankaya, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, der. Mete Tunçay, Ankara, 1980.) Bu parlamento, 14. yüzyılın başında Fransız monarşisi tarafından kurulmuş, 17. yüzyılın başlarından Fransız Devrimi'ne kadar siyasette devre dışı bırakılmıştı. Fransız toplumundaki bütün katmanları temsil ettiği gerekçesiyle Genel Meclis olarak anılan bu kurum, *Ancien Régime*'de (Eski Düzen) Fransız monarşisinin belirlediği toplumsal ayrımları temel almıştı. Buna göre, birinci toplumsal katman din adamları, ikinci katman soylular, üçüncü katman ("Tiers-État") ise –burjuvalar, zanaatkârlar, köylüler ve işçilerden oluşan– halktı. Bodin'den yaklaşık iki yüzyıl sonra *États généraux*'ya *Tiers-État* temsilcisi olarak seçilen ulusal egemenlik fikrinin öncülerinden Emmanuel-Joseph Sieyès (1748-1836), Devrimle özdeşleşen ve *États généraux*'nun nasıl düzenleneceği konusundaki tartışmalarda kaleme aldığı *Üçüncü Sınıf Nedir?* çalışmasında "Tiers-État nedir?" sorusuna şöyle cevap verir: "Her şey." Buna karşılık, şimdiye kadarki siyasal örgütlenme içinde, birinci ve ikinci katmanların hâkimiyeti karşısında olduğu şey "hiç"tir (*Üçüncü Sınıf Nedir?*, çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi, 2005).
- 12 Fransa'daki iç savaş, 1562-1598 yılları arasında Katolikler ile Fransız Protestanları (Huguenot) arasında yaşanan, Avrupa tarihindeki en kanlı din savaşlarından biridir.
- 13 Bertrando Spaventa (1817-1883): Hegelci idealizmin İtalya'da yayılmasına katkıda bulunan 19. yüzyıl İtalyan filozof. Düşünceleri İtalya'nın etkili siyasi düşünürlerinden Giovanni Gentile (1875-1944), Benedetto Croce (1866-1952) ve Antonio Labriola (1843-1904) üzerinde etkili olmuştur.
- 14 "Beşik" sözcüğü Hegel'in köleliğin özgürlüğün beşiği olduğu düşüncesine gider. Gramsci buradan hareketle –Machiavelli'nin Jakoben bir çıkışla yerinden etmeye çalıştığı– gelenekçiliğin de bir beşik olduğunu, egemen sınıfların "dünyanın ilelebet beşiğinde tutulması"nı haklı çıkardığını söyler (*HD*, 8, 53). Ana metindeyse "dünyanın ilelebet beşiğinde tutulması" ifadesiyle, Machiavelli kar-

- ştı tutumun, liberal ideolojinin üretilmesinde bir kılıf olarak nasıl kullanıldığını ironik bir biçimde anlatmaya çalışıyor. Söz konusu tutulmada, Floransalı düşünürün erken Jakobenliğinde içkin olan, köylülerin siyasal yaşama katılması ve ulusal-popüler kolektif iradenin yaratılması sorunları bir kenara bırakılır; kentli liberal azınlığın özgürlük ve felsefesi *versus* geniş köylü yığınların geri yaşam koşulları ve dinî ikiciliği sürüp gider.
- 15 “Süzerenlik” feodal sistemde senyörlük hiyerarşisindeki bir makama karşılık gelir, “biat” ve (başka bir senyörün) “adamı olma” anlamındadır: “(Örneğin) Paul, Pierre’e biat etmiş, Pierre de Jacques’a biat etmiş olsun. Jacques –Pierre değil– Paul’un ‘süzeren senyörü’ olacaktır. Bunun anlamı, yüksek senyör olmasıdır (kelimenin hükümdar kelimesiyle benzeşme kurmak amacıyla *sus* edatından türediği sanılmaktadır). Diğer terimlerle, benim süzerenim, senyörümün senyörüdür, doğrudan senyörüm değil” (Marc Bloch, *Feodal Toplum*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015, s. 245).
- 16 “Lazzari” veya “lazzaroni”: Napoli’nin alt sınıflarını anlatan bir sözcüktür. İtalya’nın güneyine yerleşen İspanyol yöneticiler tarafından çeteciliğe yönelen yoksul kitleler için kullanılmış ve yerleşmiştir. Gramsci bu toplumsal sınıf temsilini *Hapishane Defterleri*’nin İtalya tarihiyle ilgili bölümlerinde ele alır. Gramsci açısından *lazzaroni* Güney (Mezzogiorno) sorununun açıkça teşhis edilebileceği durumlardan biriydi ve başlıca iki açıdan önem taşıyordu: Birincisi, Güney’in bu toplumsal sınıfı siyaseten güçlü monarşist eğilimler gösteriyordu. Dolayısıyla bu sorun, Gramsci’nin alt sınıfların bir devrim için nasıl kazanılabileceğiyle ilgili temel sorusunun parçası haline geliyordu. İkincisi, Gramsci, Kuzey-Güney meselesinde sosyoekonomik yapı sorunlarının söylem ve temsil sorunlarıyla iç içe geçtiğini düşünüyordu. Bu proletarya altı toplumsal sınıfa yönelik, tembellik ve ahlaki düşkünlüğü içeren küçültücü söylem, “Güneylinin doğası” biçiminde ideolojik açıdan işleniyordu. Bu nedenle Gramsci, Güney’in sefaletinin tarihsel olarak izah edilemeyeceğini ve Güneylinin doğuştan getirdiği içsel nedenlerde bulunabilecek bir sorun olduğunu ileri süren ideolojik akımlara karşı eleştirel bir söylem geliştiriyordu. Gramsci *Hapishane Defterleri*’nde Güney’e yönelik bu coğrafi-etnik-sınıfsal söylemin Ferri gibi pozitivist sosyologlar tarafından kuramsallaştırılarak bir “bilimsel gerçek”e dönüştürüldüğünden söz eder.
- 17 Fizyokratlar, 18. yüzyıl Fransa’sında doğal hukuk, doğal denge ve doğal iktisat yasaları çerçevesinde yeni bir iktisadi düzen açıklaması geliştirmeye çalışırlar. Önde gelen temsilcisi François Quesnay (1694-1774), toplumsal zenginliğin kaynağının tarım olduğunu, tarımsal üretimin serbest mübadelesini ve serbest dolaşımını savunmuştur. 1758’de yayımlanan *Tableau économique* adlı çalışması iktisadi düşünce içinde “bilimsel” bir iktisat anlayışının ortaya çıkışına dair ilk adımlardan biri olarak kabul edilir. Gramsci’nin fizyokrat düşünceye ilgisi, yeni bir hegemonyanın yaratılmasında köylülük, tarım ve Güney sorununa dikkat çekmenin dolaylı bir yoludur. Keza Gramsci, fizyokrat düşünceye Fransız Devrimi ve Jakobenliğe esin kaynağı olan Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) arasında nedensel ilişki kuracaktır.
- 18 Gino Arias (1879-1940): Machiavelli’nin yaşadığı Floransa kentinin tarihçisi ve iktisatçı. Yaşamının son döneminde faşist korporatizmin önde gelen kuramcılarından biri olmuştur. Arias, Machiavelli düşüncesini de bireyin Dev-

let içinde eritilmesine yol açacak korporatizmin kaynaklarından biri olarak değerlendiriyordu. Bu eğilim, Machiavelli'ye yönelik dönemin faşist ilgisiyle bütünleşmektedir. Gramsci büyük olasılıkla Arias'ın 1928 tarihli *Il Pensiero Economico Di Niccolò Machiavelli* (Machiavelli'nin İktisadı Üzerine Düşünceler) çalışmasını kastediyor.

- 19 Fizyokratlara atfedilen ve iktisadi liberalizmle özdeşleşen “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” (*Laissez faire, laissez passer*) ifadesi.

14

Saptayıp geliştirmemiz gereken diğerk bir nokta ise siyasal eylemde ve devlet yaşamında “ikili perspektiftir”.¹ İkili perspektifin kendini gösterebileceği çeşitli dereceler vardır; bunlar en basit ve temel nitelikte olanlardan en karmaşık olanlara kadar uzanır ama teorik açıdan iki temel dereceye indirgenebilirler; bu iki derece, Machiavelli’deki Sentor’un, yani insan başlı atın hem hayvani hem de insani olmak üzere ikili doğası, güç ile rızanın, otorite ile hegemonyanın, şiddet ile uygarlığın, bireysel ile evrensel momentin (“Kilise” ile “Devletin”), ajitasyon ile propagandanın, taktik ile stratejinin vb. ikili doğasına denk düşer. Bazıları “ikili perspektif” teorisini işe yaramaz ve yavan, birbirini zamansal açıdan ve mekanik olarak az çok “yakın” bir şekilde izleyen iki “dolaysızlık” biçiminden ibaret bir şeye indirgerler. Oysa, ilk “perspektif” ne denli “yakın ve dolaysız”, ne denli basitse, ikincisi de o denli “uzak” (zamansal olarak değil, diyalektik ilişki olarak uzak), o denli karmaşık ve yüksek seviyede meydana gelebilir, yani insan yaşamındaki gibi vuku bulabilir; bir insan doğrudan kendi fiziksel mevcudiyetini savunmak zorunda bırakılıyorsa, bu zorunluluğun ölçüsü arttıkça kendini savunmak için insanlığın ve uygarlığın en yüksek ve karmaşık tüm değerlerinin bakış açısıyla görüşlerini ortaya koyar ve iddiasını savunur.

Dipnotlar

- 1 “Doppia prospettiva”: İkili perspektif. Gramsci’nin Machiavelli’nin siyasi düşüncesinden türetilen kendi kuramına kattığı bir yaklaşımdır. *Prens*’te siyasetin iki temel düzeyinden söz edildiğini biliyoruz. Bir prens, hem aslan hem de tilkiyi taklit edebilmeli, (ikna ve rıza yoluyla) yasalarla olduğu gibi güce başvurarak da iş görebilmeli, insan ve hayvan doğalarının her ikisini de kullanabilmelidir. Bu ikili perspektif Gramsci’nin kuramındaki (rıza dayanan sivil toplum-zora dayanan politik toplum vd.) temel diyalektik ikilikleri açıklar. *Prens*’ten hareketle söylenirse, bir sınıf, yönetici sınıf konumuna rıza ve zorun diyalektik ilişkisiyle varır. İkna ve zor gücü olmadan bir sınıfın yönetici sınıf olması ya da bir hegemonya bloğunun işlemesi mümkün olamaz. Gramsci bunu zor (güç) boyutunu rıza boyutundan ayıran her tür stratejiye karşı bir eleştiri olarak yöneltir. Bu anlamıyla “ikili perspektif” Gramsci’nin siyaset kuramının özüdür. (Hoare ve Smith ise “ikili perspektif”i Komintern’in 1920’lerdeki stratejisine bağlarlar. Bkz. *PN*, s. 169. Bu tartışma, Gramsci’nin sonraki bölümlerde ele alacağı “uzlaşma” sorunuyla da yakından ilgilidir.)

15

Büyük güç kavramında “iç sükûnet” ögesini de, yani yönetici toplumsal grubun hegemonik işlevinin yoğunluğu ve derecesini de göz önüne almak gerekir. (Bu öge her devletin gücünün değerlendirilmesinde aranmalıysa da büyük güçlerin değerlendirilmesinde daha fazla önem kazanır. Bu hususta Antik Roma tarihini ve muzaffer yayılmayı engellememiş iç savaşları hatırlatmaya değer; ayrımsal ögelerin ötesinde Roma’nın dönemin tek büyük gücü olduğunu ve Kartaca’nın yıkılmasından sonra güçlü rakiplerinin rekabetinden korkacak bir şeyi olmadığını düşünmek yeter.) Bu yüzden polis aygıtı ne kadar güçlüyse ordunun o denli güçsüz olduğu ve polis ne kadar güçsüzse ve (göreceli olarak yararsızsa) ordunun (bir uluslararası savaş perspektifi karşısında) o denli güçlü olduğu söylenebilir.

16

“Aşırı” (bu yüzden de yüzeysel ve mekanik olan) siyasi gerçekçilik sıklıkla Devlet adamının “fiilî gerçeklik” alanında iş görmesi gerektiğini söyler, burada “olması gerekenle” değil, sadece ve sadece “olanla” ilgilenilir. Devlet adamının bakışını burnunun dibindekilerden öteye kaydırmaması gerektiği anlamına gelir bu.¹ Bu hata Paolo Treves’in² “gerçek siyasetçiyi” Machiavelli’de değil, Guicciardini’de³ bulmasına yol açmıştır. “Diplomat” ile siyasetçi arasındaki ayrımın ötesine geçip, siyasetbilimci ile eylem halindeki siyasetçi arasında da ayrım yapmak gerekir. Diplomatın elinden gelen sadece fiilî gerçeklikte hareket etmektir çünkü onun özel faaliyeti yeni dengeler yaratmak değil, mevcut bir dengeyi belli yasal çerçeveler içinde korumaktır. Aynı şekilde, siyasetbilimci de ancak fiilî gerçeklikte salt bilimsel ölçülerle hareket etmelidir. Ancak Machiavelli salt bir siyasetbilimci değildir, güçlü tutkuların adamıdır, taraflıdır ve eylem halinde bir siyasetçidir; istediği şey, yeni güç ilişkileri yaratmaktır, dolayısıyla “olması gerekenle” ilgilenmeden edemez ve kuşkusuz bunu da ahlaki anlamda kavramaz. O halde, mesele bu terimlerle ortaya konamayacak kadar karmaşık bir meseledir: “Olması gerekenin” keyfî mi, yoksa zorunlu bir edim mi olduğunu görme meselesidir; bunu somut bir irade olarak mı, yoksa bir temenni, bir arzu, başı bulutlarda bir sevdada olarak mı görmek gerektiği meselesidir. Eylem halindeki siyasetçi bir

yaratıcıdır, harekete geçiren biridir ama [herhangi bir şeyi] ne yoktan var eder ne de kendi arzu ve düşlerinin karmakarışık boşluğunda devinir durur. Fiilî gerçekliği temel alır ama bu fiilî gerçeklik nedir? Statik ve yerinden kımıldamayan bir şey midir, yoksa sürekli olarak devinim halinde ve denge değişikliği içinde olan bir şey mi? Güncel olarak mevcut ve işleyen güçlerin yeni bir dengesini yaratmak için irade göstermek, bunu yaparken de ilerici olduğu düşünülen belirleyici güce dayanmak ve bu gücü zafere taşımak üzere onun potansiyelini artırmak da her zaman fiilî gerçeklik zemininde hareket etmektir ama bu kez amaç ona egemen olmak ve onu aşmaktır (ya da olana katkıda bulunmaktır). O halde “olması gereken” somutluktur, hatta bu, hakikatin tek gerçekçi ve tarihselci yorumudur, eylem halindeki tarih ve eylem halindeki yegâne felsefe, yegâne siyaset budur. Savonarola-Machiavelli karşıtlığı,⁴ olan ile olması gereken arasındaki bir karşıtlık değil (Russo’nun bu konuyla ilgili yazdığı paragrafın tamamı edebiyat parçalamaktan ibarettir), iki “olması gereken” arasında, Savonarola’nın soyut ve bulanık “olması gerekeni” ile Machiavelli’nin gerçekçi “olması gerekeni” arasında bir karşıtlıktır; Machiavelli’ninki, doğrudan gerçeklik haline gelmemiş olsa da gerçekçidir, çünkü bir bireyden ya da kitaptan gerçeği değiştirmesi beklenemez, sadece gerçeği yorumlaması ve olası eylem çizgisini göstermesi beklenebilir.

Machiavelli’nin sınırı ve kaygısı “özel bir kişi” olmasından ibarettir, bir Devletin ya da bir ordunun başındaki kişi değil, bir yazardır, ordunun başındaki kişi tekil bir birey olsa da Devletin ya da ordunun tüm güçleri elinin altında olan biridir ve gücünü bir yazar gibi sadece sözcüklere uygulamaz. Bu nedenle Machiavelli’nin “silahsız bir peygamber”⁵ olduğu söylenemez, böyle bir şey yapmak onun ruhunu değersizleştirir. Machiavelli gerçeği değiştirmeyi düşündüğünü ya da gerçeği değiştirecek kişi olmaya aday olduğunu hiçbir zaman söylememiştir, sadece tarihsel güçlerin etkin olmaları için nasıl iş görmeleri gerektiğini somut biçimde gösterdiğini belirtmiştir.

Dipnotlar

- 1 Gramsci, “realtà effettuale” (fiilî gerçeklik) ifadesiyle, Machiavelli’nin *Prens*’inin XV. bölümünde siyaset felsefesinde köklü bir akım olan idealizmden nasıl farklı bir yol açtığını göstermek ve gerçekçi yöntemini belirlemek üzere kullandığı “verità effettuale”yi (fiilî hakikat) ve *Prens*’in bu meşhur bölümünden türetilen olumsuz bir Machiavelli yorumunu ima ediyor. Bu baskın yoruma göre, siyasetçi salt olanla ilgilenmelidir. Machiavelli, bu önerisiyle olgu ile değer, olan ile olması gereken farkını kapatan bir pozitivizmin öncülüğünü yapmıştır. (Machiavelli düşüncesine düşmanca yaklaşan Leo Strauss’un yorumu bu konuda iyi bilinen örneklerden biridir. Bkz. *Politika Felsefesi Nedir?*, çev. Solmaz Zelyüt, İstanbul: Öteki Yayınevi, 2017.)
- 2 Paolo Treves (1908-1958): Milano’daki sosyalist *La Giustizia* gazetesinde ve Croce ile birlikte çalışmıştı. Gramsci’nin atıf yaptığı, Treves’in *Il realismo politico di Francesco Guicciardini* (Guicciardini’nin Siyasi Gerçekçiliği) adlı çalışması olmalıdır.
- 3 Francesco Guicciardini (1483-1540): Machiavelli’nin çağdaşı, Floransalı tarihçi, diplomat ve siyasetçi. İyi bilinen çalışmalarından biri *Storia d’Italia* (İtalya Tarihi) adlı kitabıdır. *Considerazioni sui Discorsi del Machiavelli* (Machiavelli’nin Söylevleri Üzerine Düşünceler) [1530] çalışmasıyla Machiavelli’nin *Söylevler*’inin ilk eleştirmenlerinden biri olarak da tanınır. Bu nedenle Benedetto Croce ve Felix Gilbert’ten Quentin Skinner’a bir dizi Machiavelli yorumcusu tarafından –özellikle cumhuriyetçilik ve siyasi gerçekçilik açısından– düşünceleri Machiavelli’yle karşılaştırılmıştır. Gramsci’ye göre, bu karşılaştırmada Machiavelli’nin hanesine yazılması gereken olumlu içerik, Machiavelli’nin Guicciardini’den farklı olarak siyaset biliminin temel tarihi alması ve siyaset biliminde şeyleri olduğu gibi kabul etmeye değil, değiştirmeye yönelik devrimci bir tutum sergilemesidir. İki düşünür fiilî gerçekliğe yaklaşımlarıyla birbirinden ayrılmaktadır.
- 4 Girolamo Savonarola (1452-1498): Floransa’da toplumsal ve ahlaki yozlaşmaya karşı ateşli vaazlarıyla tanınan Dominiken rahip ve Floransa’nın 1494-1498 yılları arasında başında bulunmuş devlet adamı. Machiavelli Floransa’da kısa süren Savonarola yönetimini yakından gözlemleme fırsatı bulmuştu. Hatta *Prens*’ten anlaşılan o ki, Savonarola’nın ölümüne neden olacak nihai yönetsel başarısızlığı Machiavelli’ye “fiilî gerçeklik” anlayışını türeteceği büyük bir siyaset deneyi sunmuştur.
- 5 Machiavelli “silahsız peygamber” ifadesini *Prens*’te Savonarola için kullanır. *Prens*’in VI. bölümünde öz güçler ve politik erdemle (virtù) kazanılan prenslikler ele alınırken “silahlı peygamberler” ile “silahsız peygamberler” arasındaki farklar değerlendirilir. Buradaki “peygamber” siyasal kuruluşu gerçekleştirebilecek erdeme sahip bir tarihsel kişiliktir. Machiavelli, biri din kurucusu olan dört tarihsel kişiliğe atıf yapar: Musa, Kiros, Theseus ve Romulus. Silahlı peygamberlerin ortak özelliği durum gerektirdiğinde doğrudan güç uygulayabilmeleridir; silahsızlar ise bunu başaramadıkları için yıkıma uğrarlar. Savonarola’nın başına gelen de budur. Savonarola, kendi taraftar-

larının inançlarını sürdürecektir ve kendisine inanmayanların inanmalarını sağlayacak araçlardan yoksun olduğu için getirdiği yeni düzen bozguna uğramaya mahkûmdur. Machiavelli'nin bu bölümde defalarca atıf yaptığı "yeni düzen" in nasıl kurulacağı sorunu Gramsci'nin Machiavelli yorumunun temel fikridir: Yeni bir hegemonya düzeni nasıl kurulabilir?

*Durumların analizi. Güç İlişkileri.*¹ Belli bir dönemin tarihinde etkili olan güçlerin doğru bir analizine ulaşmak ve onların ilişkisini belirlemek için yapı ile üstyapı arasındaki ilişkiler sorununun doğru bir biçimde ele alınması ve tahlil edilmesi gerekir.² Böyle bir tahlil için iki ilke çerçevesinde hareket etmelidir: 1) Hiçbir toplum, çözümünü için gerekli ve yeterli koşulların önceden mevcut hale gelmediği ya da o koşulların en azından ortaya çıkma ve gelişme aşamasında olmadığı durumlarda kendine çözüm konusunda ödev yüklemeyiz; 2) Hiçbir toplum, ilişkilerinde örtük olarak bulunan yaşam formlarının hepsini geliştirmeden önce çözülüp dağılmaz ve yerini başka bir topluma bırakamaz (bu ilkelerin tam olarak nasıl ifade edildiği kontrol edilecek):

Bir toplumsal oluşum (formasyon), üretici güçler için hâlen yeterliyse, üretici güçlerinin hepsi gelişmeden önce yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında yeşermeyen, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar. Çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar (Karl Marx, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkıya Önsöz* içinde).

Bu iki esasa dayanarak geliştirilen düşüncelerden, tarihsel metodolojiye dair bir dizi başka ilkeye ulaşılabilir. Bu arada, bir yapıyı araştırma ve inceleme konusu yaparken (görece kalıcı olan) organik hareketleri, konjonktüre bağlı (rastlantısal, acil, neredeyse arızı) diyebileceğimiz hareketlerden ayırt etmek gerekir. Konjonktüre bağlı olgular da kuşkusuz organik hareketlere bağlıdır ama büyük bir tarihsel öneme sahip olacak kadar anlamlı değildirler: Bu olgular küçük yönetici gruplara ve iktidardan doğrudan sorumlu şahsiyetlere saldıran, gündelik, önemsiz politik eleştirilere yol açarlar. Organik olgular ise, yönetici personelin ve doğrudan sorumlu şahsiyetlerin ötesine geçerek büyük siyasal gruplaşmaları hedef alan tarihsel-toplumsal eleştiriye vesile olurlar. Bir tarihsel dönemi araştırıp incelerken bu ayrımı yapmak büyük bir önem taşıyor gibi görünmektedir. Bazen onlarca yıl süren bir kriz ortaya çıkabilir.³ Krizin böylesine alışılmadık bir süreye yayılması, yapıda iyileşmesi mümkün olmayan çelişkilerin görüldüğü (ve olgunlaştıkları) anlamına geldiği gibi, o yapıyı savunmak ve muhafaza etmek için pozitif anlamda işbaşında olan siyasi güçlerin belli sınırlar içinde durumu iyileştirmek ve aşmak için çabaladıkları ama zorlandıkları anlamına da gelir. Bu gayretkeş ve ardı arkası gelmez çabalar (toplumsal formların hiçbirini aşılmış olduklarını asla itiraf etmek istemeyeceklerinden) nadir bir “fırsat”⁴ zemini oluştururlar, belli meseleleri çözebilmek, belli ödevleri yerine getirebilmek için gerekli ve yeterli koşulların zaten mevcut olduğunu kanıtlamaya çalışan antagonistik güçler, bu zemin üzerinde örgütlenmişlerdir; antagonistik güçlerin böyle bir faaliyet içine girmeleri gereklidir de, çünkü tarihsel bir görevi yerine getirmede her başarısızlık kaçınılmaz olarak kargaşayı artırır ve daha ciddi yıkımların önünü açar. (Antagonistik güçlerin kendilerini kanıtlamaları son tahlilde yeni gerçekliğe dönüşür; kazanmalarına rağmen derhal bir dizi ideolojik, dinsel, felsefi, siyasi, hukuki vb. polemik gelişirse ancak o zaman “doğru” ve başarılı olur; uygulanabilirliği ikna etmeyi başardığı ve önceden var olan toplumsal güç mevzilenmesinin yer değiştirmesini

sağladığı ölçüde değerlendirilebilir). Tarihsele-siyasal analizlerde sıklıkla düşülen hata, organik olan ile fırsat olan arasındaki doğru ilişkiyi bulamamaktan kaynaklanır: Böyle olunca, ya dolaylı olarak işleyen nedenler dolaysız olarak işliyormuş gibi sunulur ya da dolaysız nedenler yegâne etkili nedenlermiş gibi değerlendirilir; bu durumların birinde “ekonomizm” ya da kılık kırk yaran doktrinerlik aşırılığı görülür, diğesinde ise “ideolojizm” aşırılığı; ilk durumda mekanik nedenlere gereğinden daha fazla değer biçilir, ikinci durumda ise gönüllü ve bireysel unsur yüceltilir.⁵ (“Hareketler” ve organik olgular ile hareketler ve “konjonktürel” veya fırsat olguları arasındaki ayrım, sadece gerici bir gelişmenin yaşandığı veya akut bir krizin gerçekleştiği durumlara değil, ilerici ve refah getiren bir gelişmenin yaşandığı ve üretici güçlerde bir ekonomik durağanlığın gerçekleştiği her tür duruma uygulanmalıdır). İki hareket düzeni ve buna bağlı olarak iki araştırma düzeni arasında doğru bir diyalektik bağ tesis etmek hayli güçtür, eğer tarihyazımındaki hata büyükse, siyaset sanatındaki hata daha da büyük hale gelir, özellikle de geçmişin tarihini inşa etmek değil de şimdiki ve geleceği inşa etmek söz konusu olduğunda: Kendimize özgü arzular ve kendi dolaysız berbat tutkularımız, nesnel ve tarafsız analizin yerini aldıklarından hataya neden olurlar ve bu durumda vuku bulan, eyleme geçirecek bilinçli bir “araç” değil, kendini kandırmadır. Böyle bir durumda da yılan şarlatanı sokar ya da demagog demagojisinin ilk kurbanı olur.

“Güç ilişkilerinin” dolaysız uğrağını (momentini) dikkate almamış olmak vülger liberal kavrayışın kalıntılarıyla ilintilidir, aslında geriye doğru adım atarken ilerlediğini sanan sendikacılık da bu kavrayışın bir tezahürüdür. Vülger liberal kavrayış esasen partinin farklı biçimlerine (gazete okurlarına, parlamento ve yerel seçimlere, parti kitlelerinin ve dar anlamda sendikaların örgütlenmesine) önem verdiğinden, temel ekonomik toplumsal ilişkiye birincil düzeyde önem veren ve bundan başka önceliği olmayan sendikacılıktan daha ileriye. Vülger liberal kavrayış bu ilişkiyi de örtük bir biçimde dikkate alıyordu (bunu gösteren

pek çok işaret var) ama ötekinin ifadesi olan ve gerçekte onu içeren siyasi güç ilişkilerinin üzerinde daha fazla duruyordu. Praksis felsefesine bağlı oldukları söylenen çocuksu iyimserlik ve aptallık biçimlerine yol açmış bir dizi risalenin hepsinde vülger liberal kavrayışın bu kalıntılarının izi sürülebilir.⁶

Bu yöntemsel ölçütler somut tarihsel olayların incelenmesine uygulanırsa, tüm kapsayıcı anlamlarına didaktik bir tarzda ve bariz bir şekilde erişebilir. Bu uygulamayı 1789'dan 1870 yılına kadar Fransa'da yaşanan olaylar için yapmak yararlı olabilir. Gözler önüne serilecek şeyin daha net anlaşılması için bu zaman diliminin tamamını kapsamak gerekli gibi geliyor bana. Aslında, 1789'da yeşeren tüm filizler 1870-71'deki Komün girişimiyle tarihsel açıdan tükenir, yani güç için savaştan yeni sınıf sadece geri dönmeyecek biçimde aşıldığını itiraf etmek istemeyen eski sınıfın temsilcilerini yenilgiye uğratmakla kalmaz, aynı zamanda 1789'da başlayan düzen değişikliğinin ortaya çıkardığı yeni yapının çoktan aşılmış olduğunu ileri süren çiçeği burnunda grupları da yenilgiye uğratar ve böylece bu yeni sınıf, eskiyle ve en yeniyle mukayese edildiğinde hayati bir öneme sahip olduğunu kanıtlar. Ayrıca 1789'da doğan ve ideolojik olarak 1848 civarında gelişen siyasi taktik ve strateji ilkelerinin tamamı pratik açıdan etkisini kaybeder ("sürekli devrim" formülünde özetlenen bu ilkelerin tümünü ve bu formülün ne kadarının Mazzini'nin⁷ stratejisine –örneğin 1853 Milano ayaklanması söz konusu olduğunda– dahil olduğunu ve bilinçli olarak kullanılıp kullanılmadığını araştırmak ilginç olabilir). Bu bakış açısının doğruluğunu gösteren bir unsur da tarihçilerin hiçbir şekilde Fransız Devrimi'ni oluşturan olaylar dizisinin sınırlarını saptama konusunda uzlaşmaya varamamış olmasıdır (uzlaşmaya varmaları da imkânsızdır). Bazıları için (örneğin Salvemini)⁸ devrim Valmy'de⁹ tamamlanır: Fransa yeni bir Devlet yaratmıştır ve bu devleti kabul edip toprak bütünlüğünü ve egemenliğini savunan siyasi ve askerî gücü örgütlemeyi başarmıştır. Bazıları için Devrim Termidor'a¹⁰ kadar devam eder, hatta bu tarihçiler birden fazla devrimden söz ederler (10 Ağustos¹¹ kendi başına bir devrimdir vb.). Termidor'u ve

Napolyon'un yaptığı işi yorumlama biçimi en çetin karşıtlıkları sunar: Devrim mi yoksa karşıdevrim mi söz konusudur? Başka bazı tarihçiler için Devrim tarihi 1830, 1848, 1870 ve hatta 1914 Dünya Savaşı'na kadar uzanır.

Bu bakış açılarının hepsinde bir gerçeklik payı var. Aslında 1789 yılından sonra gelişen Fransız toplumsal yapısındaki iç karşıtlıklar ancak Üçüncü Cumhuriyet'le görece bir düzen bulur ve Fransa giderek daha da uzayan dalgalanmalarla 80 yıllık (1789-1794-1799-1804-1815-1830-1848-1870)¹² bir altüst olma durumundan sonra ancak 60 yıllık dengeli bir siyasal yaşama sahip olur. Farklı salınımlardaki bu dalgalanmaları incelemek, bir yandan yapı ile üstyapı arasındaki ilişkileri, öte yandan da organik hareketin gelişimi ile yapıya bağlı hareketin gelişimi arasındaki ilişkileri yeniden oluşturmayı sağlayacaktır. Bu arada bu notun başında dile getirilen iki yönetsel ilke arasındaki diyalektik bağın siyasi-tarihsel sürekli devrim formülünde bulunabileceği söylenebilir.

Aynı problemin bir başka yönü güç ilişkileri denen meseledir. Tarihsel anlatılarda sıklıkla şu genel ifadeyi okuruz: Şu ya da bu eğilim için uygun ya da uygun olmayan güç ilişkileri. Böylesine soyutça dile getirilen bu formülasyon hiçbir şey ya da neredeyse hiçbir şey açıklamaz, çünkü açıklanması gereken olayı bir kez olay, bir başka kez de soyut bir yasa, bir açıklama olarak sunarken tekrara düşmekten başka bir şey yapmaz. O halde buradaki teorik hata bir araştırma ve yorum kanonuna "tarihsel neden" statüsü vermekten ibarettir.

Bu arada "güç ilişkisinde" çeşitli uğrakları ya da dereceleri birbirlerinden ayırt etmek gerekir ki, bunlar temel olarak aşağıdaki gibidir:

1) İnsan iradesinden bağımsız, nesnel yapıya sıkı sıkıya bağlı bir toplumsal güçler ilişkisi müspet (sağın) bilimlerin ya da fizik bilimlerinin sistemleriyle ölçülebilir. Maddi üretim güçlerinin gelişme derecesi temelinde toplumsal gruplaşmaların her biri bir işlevi temsil eder ve aynı üretimde belli bir konuma sahiptir. Bu ilişki neyse o olan, başkaldıran bir gerçektir: Hiç kimse şirket-

lerin ve çalışanlarının sayısını, belli bir nüfusa sahip şehirlerin sayısını vb. değiştiremez. Bu temel konumlanma toplumda bir dönüşüm için gerekli ve yeterli koşulların mevcut olup olmadığını araştırmaya izin verir, gelişmesi sırasında ürettiği karşıtlıklar zemininde ortaya çıkan farklı ideolojilerin gerçekçilik ve uygulanabilirlik derecesini kontrol etmeyi sağlar.

2) Bunu izleyen uğrak siyasi güçler ilişkisidir,¹³ yani çeşitli toplumsal grupların ulaştığı örgütlenme, öz bilinç ve türdeşlik (homojenlik) derecesinin değerlendirilmesidir. Bu uğrak, yeri geldiğinde tarihte tezahür ettikleri halleriyle kolektif siyasi bilincin farklı uğraklarına karşılık gelen çeşitli düzeylere ayrılıp çözümlenebilir. Bunlardan ilki ve en basiti ekonomik-korporatif uğraktır:¹⁴ Bir tüccar başka bir tüccarla, bir üretici bir başka üreticiyle vb. dayanışma içinde olma *zorunluluğunu* sezer ama tüccar henüz aynı zorunluluğu üretici için hissetmez, yani hissedilen türdeş birlik duygusudur ve profesyonel grubu örgütleme ödevi ve yükümlülüğüdür ama aynı şey daha geniş bir toplumsal grup için henüz hissedilmemektedir.¹⁵ İkinci bir uğrak ise, toplumsal grubun tüm üyeleri arasında çıkar dayanışmasının bilincine varılmasıdır. Ne var ki, bu da henüz sadece ve sadece ekonomik alanda bir dayanışma bilincidir. Tam da bu uğrakta yasama ve yürütmeye katılma hakkı ve hatta mevcut yasal çerçevelerde bunları düzenleyip değiştirme, reform getirme süreçlerine katılım hakkı talebiyle egemen gruplarla yasal-siyasal bir eşitliğe ulaşma zemininde Devlet sorunu ortaya konur. Bir üçüncü uğrak da kendi korporatif çıkarlarının güncel ve gelecekteki gelişiminde, salt ekonomik grubun korporatif çemberini aştığının ve bu çıkarların bağımlı başka grupların çıkarlarına dönüşebileceğinin ve dönüşmesi gerektiğinin bilincine varılmasıdır. Bu, en açık seçik haliyle siyasal aşamadır ve açıkça yapıdan karmaşık üstyapılar alanına geçişe işaret eder. Daha önce filizlenmiş ideolojilerin “parti” haline geldiği, birbirleriyle karşı karşıya kaldığı ve içlerinden sadece birinin ya da yarattıkları tek bir bileşimin¹⁶ (kombinasyonun) üstün gelme, diğerlerine baskın çıkma ve kendini tüm toplum-

sal alana yayma eğilimi göstereceği zamana kadar savaşa girdikleri bu aşamada, söz konusu ideolojilerden sadece biri ya da onların yarattığı bileşimden sadece bir tanesi, ekonomik ve siyasi amaçların kendine özgülüğünün ötesinde, entelektüel ve ahlaki birliği de belirleyerek, mücadeleleri kızıştıran meseleleri korporatif düzlemde değil de “evrensel” bir düzlemde ortaya koyarak¹⁷ ve böylece bir dizi tabi grup üstüne temel bir toplumsal grubun hegemonyasını yaratarak tüm toplumsal alanı belirler.¹⁸ Devlet bir gruba özgü organizma olarak kavramsallaştırılır, amacı aynı grubun en geniş ölçekte genişlemesine elverişli koşulları yaratmaktır ama bu gelişme ve genişleme evrensel bir genişlemenin, tüm “ulusal” enerjilere ait bir gelişmenin itici gücü olarak kavramsallaştırılır ve sunulur. Yani egemen grup somut bir biçimde tabi grupların çıkarlarıyla birlikte düzenini oluşturur ve devlet yaşamı sürekli bir oluşum olarak, temel grubun çıkarlarıyla tabi grubun çıkarları arasında (yasal alanda yer alan) istikrarsız dengeleri sürekli olarak aşma biçiminde kavranır ve tasarlanır, söz konusu dengelerde egemen grubun çıkarları, hasis ekonomik-korporatif çıkar kadar olmasa da belli bir noktaya kadar hâkimdir.¹⁹ Gerçek tarihte bu uğraklar, deyim yerindeyse yatay ve dikey şekillerde, karşılıklı olarak birbirlerini gerektirirler, (yatay olarak) ekonomik-toplumsal ve (dikey olarak) toprak alanına göre²⁰ birbirlerini gerektirdiklerinden, çeşitli biçimlerde birbirleriyle birleşip ayrılabilirler: Bu bileşimlerden her biri kendine özgü bir biçimde örgütlenmiş ekonomik ve siyasi bir anlatımla temsil edilebilir. Yine de bir Devlet-ulusun²¹ bu iç ilişkilerinin yeni, özgün ve tarihsel açıdan somut bileşimler yaratarak uluslararası ilişkilerle iç içe geçtiğini göz önünde tutmak gerekir. Daha gelişmiş bir ülkede doğmuş bir ideoloji daha az gelişmiş ülkelerde yayılırken yerel bileşimler oyununa büyük bir etkide bulunur. (Örneğin din daima bu ulusal ve uluslararası ideolojik-siyasi bileşimlerin bir kaynağı olmuştur. Dinin yanı sıra, başka uluslararası oluşumlar, masonluk, Rotary Kulübü, Yahudiler ve kariyer diplomasisi farklı tarihsel kökenli siyasal stratejiler önerirler ve tek bir hedefe kilit-

lenmiş uluslararası güçleriyle her ulusta uluslararası siyasal bir parti gibi iş görerek önerdikleri stratejilerden bazılarının belli ülkelerde zafer kazanmasını sağladılar. Din, Masonluk, Rotary, Yahudiler vb. oluşumlar toplumsal kategori olarak “entelektüellere” dâhil edilebilir. Bu kategorinin uluslararası ölçekteki işlevi, aşırı uçlarda yer alanları orta yolda buluşturmak, her türlü yönetim faaliyetinin işlemlerini sağlayan teknik bulguları “toplumsallaştırmak”, aşırı uçlardaki çözümler arasında çıkış yolları ve ortak noktaları düşünüp ortaya çıkarmaktır. Uluslararası güçler ile ulusal güçler arasındaki bu ilişki, her Devletin içinde farklı yapıdaki ve kademelerdeki farklı güç ilişkilerine sahip pek çok farklı bölge nedeniyle daha da karmaşık hale gelir (öyle ki, Vendée²² reaksiyoner uluslararası güçlerle ittifak yapmıştı ve Fransız toprak bütünlüğünün bağrında onları temsil ediyordu; Fransız Devrimi’nde Lyon²³ özel bir ilişkiler yumağının düğüm noktasıydı).

3) Üçüncü uğrak, zaman zaman doğrudan belirleyici olan askerî güç ilişkileri uğrağıdır. (Tarihsel gelişim, birinci ve üçüncü uğrak arasında ikincinin aracılığıyla sürekli gidip gelir.) Ama bu uğrak da kolayca ayırt edilebilir ve şematik biçimde doğrudan tanımlanabilecek bir şey değildir; onda da iki kademe ayrımı yapılabilir: Dar anlamda askerî ya da teknik-askerî kademe ve siyasi-askerî denebilecek kademe.²⁴ Tarihsel gelişimde bu iki kademe büyük bir bileşim çeşitliliğiyle kendini göstermiştir. Sınır-gösterim olarak işe yarayabilecek tipik bir örnek, kendi devlet bağımsızlığına ulaşmaya çalışan bir ulusa, bir [başka] Devletin uyguladığı askerî baskı ilişkisidir. İlişki salt askerî değil, siyasi-askerîdir ve aslında bu tip bir baskı, baskıya uğrayan halkın toplumsal olarak parçalanması ve çoğunluğunun pasifliği olmaksızın açıklanamaz; bu arada bağımsızlığa salt askerî güçlerle değil, askerî ve siyasi-askerî güçlerle ulaşılabilir. Aslında eğer baskı gören ulus, bağımsızlık mücadelesine başlamak için egemen Devletin, sözcüğün teknik ve dar anlamıyla kendi ordusunu örgütlemesine izin vermesini beklemek zorunda kalırsa daha çok bekleyecektir (egemen devletin baskı altındaki ulusun

kendi ordusunu kurma talebini olumlu karşıladığı durumlar da olabilir ama bu da mücadelenin büyük bir bölümünün zaten siyasi-askerî alanda verildiği ve kazanıldığı anlamına gelir). O halde baskı gören ulus egemen askerî güce başlangıç aşamasında sadece “siyasi-askerî” bir güçle, yani askerî karakterli sonuçları belirleme meziyeti taşıyan bir siyasi eylemle karşı çıkacaktır. Bunun anlamı da eylemin 1) egemen ulusun savaş yeteneğini içten içe parçalayıp darmadağın edecek bir etkiye sahip olması; 2) egemen askerî gücün savaş yeteneğini önemli oranda azaltmaya ve (onu) geniş bir bölgeye yayılmaya mecbur ederek savaş kabiliyetini büyük ölçüde ortadan kaldırması demektir. İtalyan Risorgimento hareketinde,²⁵ özellikle de (yapısındaki beceriksizlik yüzünden) Eylem Partisi’nde²⁶ vahim bir siyasi-askerî yönetim yokluğu fark edilebilir. Aynı durum gerek 1848’den önce gerekse sonra ılımlı Piemonte Partisi’nde²⁷ de görülebilir, fakat bunun nedeni beceriksizliği değil, “Malthusçu ekonomi politik” tutumudur. Bu yüzden bir tarım reformunun olanaklılığına değinmek bile istememiş ve kurucu bir ulusal meclisin toplanmasını arzu etmemiştir. Yapmaya çalıştığı tek şey, halkın kökeniyle ilgili sınırlamada bulunmaksızın ya da şart koşmaksızın bütün İtalya’ya sadece bölgesel halkoylamalarının onaylanmasıyla Piemonte monarşisini yaymaktır.²⁸

Daha öncekilere bağlı bir başka mesele ise temel tarihsel krizlerin doğrudan ekonomik krizlerce belirlenip belirlenmediğine bakmaktır. Bu meseleyle ilgili yanıt daha önceki paragraflarda örtük bir biçimde verilmiştir. Oralarda ele alınan meseleler şimdi ele alınan konunun bir başka biçimde sunulmasından ibarettir. Yine de özel bir okur kitlesine sahip olabileceğimizden, didaktik nedenlerle, aynı meseleyi sanki bağımsız ve yeni bir konu gibi sunmayı sağlayacak her yolu daima değerlendirmek gerekir. Kendi başlarına ve kendileri açısından temel olaylar üreten acil ekonomik krizleri dışarıda bırakmak mümkündür, çünkü bunlar ancak belli düşünce biçimlerinin yaygınlaşması, devlet yaşamının ileriki aşamalarındaki tüm gelişimini ilgilendiren meselelerin belirlenmesi ve çözümü için

daha elverişli bir zemin hazırlayabilirler. Sonuçta, kriz ya da refah dönemleriyle ilgili tüm ifadeler tek yanlı yargılara yol açabilir. Mathiez,²⁹ *Fransız Devrim Tarihi* özetinde toplumsal dengelerde büyük kırılmalara denk düşen bir krizi önsel olarak “bulan” geleneksel banal tarihe karşı çıkarken, 1789 yılına doğru ekonomik durumun o an itibarıyla ziyadesiyle iyi olduğunu, bu nedenle mutlak Devletin çöküş felaketinin doğrudan yoksullaşmaya bağlı bir krizden kaynaklanmadığını söyler (krş. Mathiez’in mükemmel saptaması). Devletin ölümcül bir finansal krizin ağına düştüğü ve karşısındaki asıl mesele, kendi finansal durumuyla kraliyetinkini normalleşmiş bir ekonomik düzeye yeniden kavuşturabilmek için yapılması gereken fedakârlıkların ve üstlenilmesi gereken yüklerin ayrıcalıklı üç toplumsal katmandan hangisine düşeceği sorununu dikkate almak gerekir. Dahası burjuvazinin ekonomik konumu ve refah seviyesi iyiydi, kuşkusuz kent ve köylerdeki halk sınıflarının durumu iyi değildi, özellikle de köydekiler salgına dönüşmüş bir sefaletin işkencesini çekiyorlardı. Her halükârda güç dengesinin bozulması, bundan çıkarı olan ve bu nedenle de dengeyi bozan toplumsal grubun giderek yoksullaşmasına bağlı dolaysız mekanik nedenlerden kaynaklanmıyordu, bu durum doğrudan ekonomik dünyada yer alan sınıf “itibarına” (gelecekteki ekonomik çıkarlar) ve güç, özerklik, bağımsızlık duygularına yönelik öfkeli istemlere bağlı üst çatışmalar çerçevesinde vuku buluyordu. Yeni tarihsel gerçekliklerin nedeni olarak ekonomik refah ya da ekonomik sefaletle ilgili özel mesele, çeşitli derecelerdeki güç ilişkileri meselesinin kısmi bir yönüdür. Kötü ekonomik durum ve sefalet tahammül edilemez hale geldiğinden, bir refah durumu da karşıt bir grubun bağnaz bencilliği yüzünden tehdit altında kaldığından yenilikler ortaya çıkabilecektir çünkü böylesi bir durumda eski toplumda yasal araçlarla bir normallığı yeniden tesis edebilecek ve durumu hafifletebilecek hiçbir güç göze çarpmaz. Kuşkusuz, tüm bu unsurların toplumsal güç ilişkilerinin bütünündeki konjonktüre bağlı dalgalanmaların somut tezahürü olduğu söylenebilir,

toplumsal güç ilişkilerinden siyasi güç ilişkilerine geçiş belirleyici güç olan askerî ilişkide zirveye ulaşacak şekilde işte bu zeminde gerçekleşir. Bir uğraktan diğerine geçerken, esas itibarıyla eyleyenler, yani kapasiteleri ve rızası olan insanlar bu gelişim sürecinde olmazsa durum verimsiz kalır ve birbirine zıt koşullar ortaya çıkabilir: Ya eski toplum direnir ve muhalif elit kitleyi ortadan kaldırarak ve ihtiyat için yedekte tutulan kitleleri korkutup sindirerek bir “soluklanma” dönemi temin eder ya da çatışma halindeki güçler karşılıklı olarak birbirini yıpratıldığından, sonuç barış ve huzurun mezarlıklarda, kimbilir belki de yabancı bir gücün gözetiminde sağlanmasıyla olur.

Ama güç ilişkilerine dair yapılacak her türlü analizle ilgili en önemli gözlem şudur: Bu analizler (kuşkusuz geçmişin tarihine dair bir şey kaleme alınmıyorsa) sırf yapılmış olmak için yapılamazlar ve yapılmamalıdır, pratik bir etkinliği, bir irade girişimini gerekçelendirmeye hizmet ediyorlarsa ancak o zaman bir anlam kazanırlar. Bu analizler irade gücünün daha verimli bir biçimde uygulanabileceği en zayıf direnç noktalarını gösterirler, acil taktik operasyonlar tavsiye ederler, bir siyasi ajitasyon kampanyasını nasıl daha iyi bir biçimde ortaya koymak gerektiğini, hangi dil düzeyinin kitlelerce daha iyi anlaşılabileceğini vb. gösterirler.³⁰ Her durumun belirleyici unsuru, kalıcı bir biçimde örgütlenmiş ve elverişli bir durumda derhal karşı tarafın tepesine indirilmeye hazır bir güçtür (böyle bir güç mevcutsa ve mücadele ateşiyle doluyorsa durum da elverişlidir); bu yüzden asıl görev, bu gücü gittikçe türdeş hale getirecek, kendi kendinin bilincine vardırarak, sağlamlaştıracak kadar sistemli ve sabırlı olmak ve böylece bu gücün biçimlenip gelişmesini beklemektir. Orduların her zaman, her an bir savaşa başlamaya hazır olmalarına gösterilen özende ve askerî tarihte görülen bir şeydir bu. Büyük Devletleri büyük yapan tam da buydu. Elverişli uluslararası konjonktürlere etkin bir biçimde yerleşmeye her an hazırdılar ve aslında bu konjonktürlere etkin biçimde yerleşmelerinin somut olanağı bulunduğundan koşullar da elverişliydi.

Dipnotlar

- 1 “Durumların analizi” ve “güç ilişkileri” terimleri Gramsci’nin çözümlemelerinin merkez noktasını oluşturur. Gramsci’nin siyaset kuramının özgün söz dağarcığı (hegemonya, tarihsel blok, pasif devrim, Sezarizm vd.) bu çözümlemeden ortaya çıkan sonuçlardır. Durumların analizi güç ilişkileri üzerinden yürütülmelidir. Güç ilişkileri ise iki farklı uğrakta açığa çıkar: “İnsan iradesinden bağımsız toplumsal güçler ilişkisi” ve “siyasal güç ilişkileri”. Bu çözümleme, yapı ile üstyapı arasındaki ilişkilerin çözümlemesine karşılık gelir. Söz konusu iki temel uğrak, çözümleme açısından (analitik olarak) birbirinden ayrılabilir bile pratikte birbirine diyalektik olarak bağlıdır. “Hegemonya”nın oluşumu “siyasal güçler ilişkisi” temel uğrağında gerçekleşir.
- 2 Gramsci, Machiavelli’nin politik erdem (virtù), fiili gerçeklik (realtà effettuale) ve yeni düzen (nuovi ordini) kavramlarından hareketle yapı ile üstyapılar arasındaki ilişkilerin çözümlemesine ve hegemonya sorununa ulaşır. Hegemonya sorunu, yeni bir dünya kavrayışının yaratılmasıyla ilgilidir. Bu noktada, Machiavelli’nin fiili gerçekçiliği bir *praksis* felsefesine tercüme edilir. Hegemonyanın gerçekleşmesi aynı zamanda yapı ile üstyapılar arasındaki ilişkinin organik bir değişimiyle mümkündür. Gramsci’nin söz dağarcığında yapı ile üstyapılar bir tarihsel blok oluşturduğuna göre, hegemonya sorunu tarihsel blok sorunuyla doğrudan ilgilidir.
- 3 Bir kriz, yapı ile üstyapı arasındaki ilişkilerle, tarihsel blokla organik olarak ilişkiliyse organik bir krizdir. Krizin niteliğinin saptanması, “durumların ve güç ilişkilerinin analizi”nin en önemli parçasını oluşturur. Gramsci *Hapishane Defterleri*’nin özellikle sivil toplum ve devleti ele aldığı bölümlerinde “modern kriz”in çeşitli yönlerinden söz eder. Bu genellikle “otorite krizi” olarak ifade edilen, “hegemonya krizi” ya da “Devletin genel krizi”dir. Bir krizin organik mi konjonktürel mi olduğunu gösteren şey verili tarihsel andaki güç ilişkilerinin durumudur. Yönetici sınıf dayandığı toplumsal odayı yitirdiğinde, hegemonyacı bir sınıfın olduğunun aksine yönetici ve yönlendirici değil, salt egemen konumuna geldiğinde, bununla koşut bir biçimde, iknaya değil, salt baskı içeren fiziksel zorla iş görmeye başladığında, toplumda geniş kitleler yerleşik hegemonyanın geleneksel ideolojilerinden uzaklaşma eğilimine girdiklerinde bir kriz durumu ortaya çıkmıştır. Gramsci, bu noktada çok atıf yapılan cümlesini sarf eder: “Eski dünya can çekiyor. Yenisi zuhur etmekte gecikiyor. Bu alacakaranlıkta ucubeler doğuyor.” Neticeyi tayin edecek olan, yapı ile üstyapı arasındaki ilişkiler ve siyasal mücadelenin yoğunluğudur. Fakat her halükârda, bir hegemonya krizi, dar anlamıyla siyasal bir krizden (örneğin parlamenter krizden) fazlasıdır. Yapısal ve üstyapısal düzeyleri, yani “tarihsel blok”u doğrudan ilgilendirir. Organik bir hegemonya krizi sonucunda yeni bir hegemonya bloğu ortaya çıkabilir veya eskisini sürdürmeye yönelik çözümler ileri sürülebilir, hatta güç ilişkileri bir denge noktasındaysa bir başka gücün müdahalesiyle “Sezarizm” de kendisini gösterebilir.
- 4 Tırnak içinde olduğundan “fırsat”ın *Prens*’in siyasal söz dağarcığına gönderme yaptığını düşünebiliriz. Machiavelli *Prens*’in VI. bölümünde –arız ve rastlantısal olmayan veya talihe (fortuna) dayanmaksızın– politik erdemle (virtù)

- kazanılan “yeni prenslikler”den bahsederken “fırsat” (occasione) sözcüğünü kullanır. Politik erdeme sahip kurucular, siyasal kuruluş eylemini gerçekleştirirken tamamen talihe (fortuna) yaslanmazlar, talihten sadece onlara sunulan “fırsat”ı alırlar. Fırsat, bu büyük kuruculara bir “madde” verir, onlar da maddeye iradeleriyle yeni bir biçim verirler. Yeni düzen böyle ortaya çıkar. Gramsci buna benzer bir çözümlemeyi kriz evrelerinde uç veren yeni hegemonya bloğunun açıklamasına uyarlar. Fırsat, Gramsci’de siyasal mücadelenin ya da üstyapıların toplumsal dönüşümdeki rolünü anlatır. Bununla birlikte, yapı ile üstyapı arasındaki ilişkiler veya nesnel koşullar daima önem taşır. Diğer yandan, eski düzen, Machiavelli’nin prensinin ikili doğasındaki iknaya iş gören tilki’nin fırsat’ı iyi değerlendiren yeteneği, yani “sivil toplum”da hegemonyanın iknaya dayanarak işlenmesi olmaksızın, otomatik, mekanik ve kendiliğinden bir biçimde değişmez. Gramsci bu sorunu mekanik nedenlere aşırı önem atfeden “ekonomizm” ve iradi öğeleri abartan “ideolojizm” aşırılıklarını çözümlerken yeniden ele alır.
- 5 İdeolojizm genel olarak düşüncenin (ide) tarihteki rolünü abartan idealist felsefelerin ürünüdür ama farklı ideolojilerde de gözlemlenebilir. Ekonomizm ise Gramsci tarafından metnin ilerleyen kısımlarında “temel ekonomik toplumsal ilişkiye birincil düzeyde önem veren ve bundan başka önceliği olmayan sendikacılık”la örneklenir.
 - 6 Bu tür “kalıntılar” bahsinde, *Hapishane Defterleri*’nin uzunca bir bölümü Buharin’in (1888-1938) eleştirisine ayrılmıştır. Gramsci ideoloji sorununu ele alırken Buharin’in tarihsel materyalizm için yazdığı *Halk İçin Elkitabı*’nı eleştirir (PN, s. 419). Buharin ideoloji’de takılıp kalmıştır. Gramsci’nin amacı “praksis felsefesine bağlı olduğu söylenen” anlayışların örtük idealizmlerini göstermektir.
 - 7 Giuseppe Mazzini (1805-1872): Garibaldi’yle birlikte İtalya’nın birleşmesine öncülük eden İtalyan milliyetçisi. Mazzini 1831 yılında İtalyan gençliğini siyallaştıran Genç İtalya hareketini kurmuş, bu hareket İtalya’nın ulusal birliği ve bağımsızlığı mücadelesiyle Risorgimento hareketinin başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. En ünlü üyelerinden biri olan İtalyan milliyetçiliğinin diğer öncüsü Giuseppe Garibaldi (1807-1882) harekete kuruluşundan birkaç sene sonra katılmıştır. Gramsci’nin ana metinde belirttiği 1853 Milano olayı ise, Mazzini’nin hareketinin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na karşı başarısız isyan girişimidir. Bu süreçte Genç İtalya hareketi genel olarak tasfiye olmuştur. Gramsci’nin burada verdiği tarihsel örnekler, mevzi savaşı ile manevra savaşını yeniden düşünmek amacını taşıyor.
 - 8 Gaetano Salvemini (1873-1957): İtalyan tarihçi, antifaşist politikacı ve yazar. Gramsci, Salvemini’yi büyük ihtimalle 1910’larda *Avanti!*’de yayımlanan yazılarından tanıyordu. Salvemini, İtalyan Sosyalist Partisi’nin (PSI) Güney (Mezzogiorno) sorunu için mücadele veren üyelerinden biriydi. Bir *meridionalist* (Güneyci) olarak partisini bu konuya duyarsız kalmakla eleştiriyordu. Floransa Üniversitesi’ndeki eğitiminin ardından, ortaçağ Floransa’sı, Fransız Devrimi ve Giuseppe Mazzini çalışmalarıyla tanınmış ve 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren çeşitli üniversitelerde modern tarih profesörlüğü yapmıştı. 1920’lerde yükselen Mussolini faşizmini eleştiren tanınmış simalardan biri haline gelen

- Salvemini, 1927'de ABD'de sürgün koşullarında yayımlanan *İtalya'da Faşist Diktatörlük* adlı bir kitap da yazmıştı.
- 9 Valmy Savaşı (1792): Devrim Fransa'sının Prusya'ya karşı üstünlük elde ettiği bu savaş, Fransız Devrimi sonrasında gerçekleşen ilk büyük savaşlardan biridir.
- 10 Fransız Devrimi'nin "Terör Dönemi" (1793-1794) olarak adlandırılan döneminden sonra gelir. Bir siyasal örgütlenme olarak Jakobenliğin beş yıllık icraatından sonra tasfiye edilmesi olarak Fransız Devrimi tarihinde bir dönüm noktasıdır. Aynı zamanda Fransız Devrimi içindeki sınıf mücadelesinin önemli bir aşamasını temsil eder.
- 11 10 Ağustos 1792 Ayaklanması Cumhuriyetçi bir zaferle sonuçlanmıştır.
- 12 1789: Fransız Devrimi; 1794: Jakobenlerin düşüşü ve Terör Dönemi'nin sonu; 1799: Hükümet darbesi, Konsül hükümeti ve Napolyon'un Konsüllüğü; 1804: Napolyon'un kendisini imparator ilan etmesi ve Cumhuriyetin sonu; 1815: Napolyon'un ikinci kez tahta çıkışı; 1830: Temmuz Devrimiyle Bourbon Hanedanının yıkılması ve Restorasyon döneminin kapanması; 1848: İkinci Cumhuriyetin kurulması; 1870: Üçüncü Cumhuriyet'in kurulması.
- 13 "Siyasi güçler ilişkisi"ni içeren bu temel uğrak, Gramsci düşüncesindeki temel kavramlardan biri olan "hegemonya"nın ortaya çıkışını adım adım anlatır.
- 14 Daha önce de belirtildiği gibi, Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde "ekonomik-korporatif"i ilksel bir evre olarak alır. Bu evre aşılmalıdır ancak siyasal hegemonyanın özsel niteliği yine de ekonomiktir. Bu çözümleme Hegel felsefesindeki "ihtiyaçlar"ın bir etik topluluk kurma "arzu"suyla aşılmasıyla karşılaştırılabilir (Ian Fraser, *Hegel-Marks: İhtiyaç Kavramı*, çev. Beyza Sumer Aydaş, Ankara: Dost Kitabevi, 2008). Gramsci'nin düşüncesinde ihtiyaçlar bir topluluğun hegemonyacı arzusuyla aşılsa da hegemonya temelde ekonomik niteliğini korur.
- 15 Gramsci bu ilksel uğrak için "hissetme"yle (sentimento) ilgili, sonraki daha karmaşık aşamalar içinse "bilinç"le ilgili terimler (coscienza) kullanır. *Hapishane Defterleri*'nde kolektif siyasal bilincin farklı düzeylerinin "hissetme", "anlama" ve "bilme" yetileri açısından çözümlendiğini hatırlatmak faydalı olabilir. Bunlar soyut kavramlar olarak alınmaz, Marx'ta olduğu gibi belirli ("devrimci, pratik, eleştirel") bir praksis açısından seferber edilirler. (Marx buna benzer bir bağlamda şöyle yazar: "Beş duyunun oluşması, şimdiye kadarki dünya tarihinin sonucudur." 1844 *El Yazmaları*, çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları, 2003, s. 118.) Gramsci'de söz konusu düzeyler bir hegemonya praksişi içinde ve entelektüel-halk ayrımının aşılması çerçevesinde yeniden değerlendirilir. Gramsci'ye göre, halk unsuru "hisseder" ve fakat her zaman "bilmez" veya "anlamaz"; entelektüeller ise "bilir" ama her zaman "anlamaz" ve özellikle de "hissetmez" (PN, s. 418). Ayrıca konu "tutku"larla doğrudan ilişkilidir: "Aydın kusuru, kişinin anlamadan ve daha önemlisi hissetmeden veya tutkuya kapılmadan *bilebileceğine* inanmasıdır. Diğer bir deyişle, aydın, halktan uzak ve ayrı olduğu oranda aydındır. Tutku olmaksızın, yani halka duygusal olarak bağlanmaksızın, halkın basit tutkularını hissetmeksizin, onları anlamaksızın ve onları belli bir tarihsel konuma oturtmaksızın (ve meşrulaştırmaksızın) ve yine onları diyalektik olarak tarih yasaları ile, yani bilimsel olarak geliştirilmiş üstün bir dünya görüşü –tam olarak 'bilgi'– ile birleştirmeksizin tarih-siyaset yapılamaz. Eğer aydın, anlamaz ve hissetmezse halkla-kitlelerle ilişkileri salt

bürokratik, resmî ilişkilerse –ya da bu şekle indirgenmişse– aydınlar bir kasta ya da ruhban sınıfına (organik merkezîyetçilik) dönüşür” (HD, 4, 33). Dolayısıyla tutkular daha önce değinilen siyasi parti düzlemine ek olarak hegemonya açısından da kritik bir önem kazanmaktadır.

- 16 Gramsci, hegemonyanın oluşum sürecini anlatırken bu sözcüğü (combinazioni) sıklıkla kullanır. Hegemonya, kavramsal olarak ele alındığında, güç ilişkilerinin ve farklı güçlerin bileşimlerinin çözülmesidir.
- 17 Gramsci’nin yazdığı dönemde, hem liberal demokrasiye hem de sınıf mücadelesi fikrine karşı, tüm toplumsal birlikleri ya da korporasyonları Devlette eriten faşist korporatizm egemendi. Dolayısıyla korporasyonlara dair çözümlemeyi bu tarihsel durum ve güç ilişkileri açısından düşünmekte fayda var. Gramsci “korporatif” düzlem ile “evrensel” düzlemi birbirinden özellikle ayırt ediyor. Burada anlatılan “hegemonya”nın gelişimi ikinci düzlemle ilişkilidir. Hegemonya bir evrensellik düzleminde yer alır.
- 18 “Creando così l’egemonia.” Çalışmanın bu kısmından itibaren “güçler ilişkisi”ni özellikle “hegemonya” kavramıyla birlikte düşünmeli. Hegemonyayı basit bir “ittifak”tan farklı kılan şey, sözü edilen farklı uğrakların gelişiminde yaşanan dönüşüm ve bir “aşma”yla ulaşılmış diyalektik bağlantı biçimine sahip olmasıdır: “Ekonomik grubun korporatif çemberinin aşıldığı ve başka bağımlı gruplarınkine dönüşebilmesi ve dönüştürülmesi gerektiğinin bilincine varıldığı” düzey hegemonyaya işaret eder. (“Hegemonya”nın “ittifak”ı aşan yapısı için özellikle bkz. Ernesto Laclau-Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. Ahmet Kardam-Doğan Şahiner, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.)
- 19 Egemen sınıflarla tabi sınıflar arasındaki ilişki “hegemonya”nın dinamiklerinden biridir. Tabi sınıfların tarihi parçalı ve bölünmüştür; tabi sınıflarda birleşme eğilimleri daha az belirgindir. Tabi sınıflar “başkaldırırken bile egemen sınıfın inisiyatiflerine tabidir” (HD, 4, 33).
- 20 Kastedilen “territori”, aynı zamanda “egemenlik alanına göre” biçiminde de yorumlanabilir.
- 21 Gramsci, siyasetin ve Devletin öncelik taşıdığı bir topluluk biçimi olarak ulus düşüncesini ifade ediyor. Romantik milliyetçi ulus düşüncesine göre ulus kültürel bir töz ve organik varlık olarak tarih ötesi bir mevcudiyete sahiptir. Oysa Gramsci’nin ifade ettiği ulus, siyasal güçlerin gelişimi sayesinde mümkün olan bir siyasal biçimdir.
- 22 Vendée, Fransız Devrimi’nden sonra (1790) Fransa’da belirlenen ilk eyaletlerden biridir. Modern Fransız tarihinde ise, güçlü monarşi yanlısı eğilimiyle ve özellikle Fransız Devrimi sonrasındaki Vendée İsyanı’yla bilinir. Bölge halkı, Devrim hükümetinin Katolik kilisesiyle ilgili yaptırım düzenleme kararları ve zorunlu askerlik uygulaması üzerine 1793’te ayaklandı. Bunun sonucunda yaşanan olaylar, tarihe yeni kurulmuş Fransız Devrim hükümetinin yol açtığı Vendée Katliamı olarak geçmiştir. Zorunlu askerlik uygulamasına verilen tepkiyi akılda tutarsak, Gramsci Vendée’yi bir sonraki uğrak olarak ele alacağı askerî ilişkiler açısından da düşünüyor olmalı.
- 23 Lyon, modern Fransız tarihinde 1789 ve 1790’daki vergi isyanlarının yanı sıra, Ulusal Konvansiyona yönelik 1790-1793 arasındaki karşıdevrimci siyasi mu-

- halefetiyle tanınır. Bu ayaklanma sonucunda Fransız Devrim ordusunun kenti kuşatma altına alması Lyon Kuşatması olarak tarihe geçmiştir.
- 24 Gramsci'nin dar teknik anlamıyla askerî düzey ile siyasi-askerî düzeyi birbirinden ayırt etmesi ve hegemonya açısından siyasi-askerî gücün önemini vurgulaması, Machiavelli'nin *Savaş Sanatı*'ndaki siyasi boyuta teknik askerî boyuttan daha fazla önem atfeden tutumuyla koşut bir biçimde düşünülebilir.
- 25 "Dirilmek", "yeniden doğmak", "yeniden ortaya çıkmak" anlamlarına gelen fiilden türeyen Risorgimento, modern İtalya tarihinin başlangıcına, İtalya'nın ulusal birlik olma sürecine işaret eder. Kökeni konusunda bir görüş birliği olmamasına karşın, 1815'teki Viyana Kongresi'yle başlamış ve 1870'lerde İtalyan ulusal birliğinin siyasi olarak sağlanmasıyla sonuçlanmıştır. Risorgimento, milliyetçi, ulusçu, liberal, devrimci, romantik olmak üzere pek çok akım, hareket ve partinin ulusal birliğe yönelen mücadelelerinin tarihidir. Gramsci'nin modern İtalya tarihi çözümlemelerinin de odak noktalarından birini oluşturur. İtalya siyasi tarihi üzerine önde gelen tartışmalardan biri de siyasi birliğin sağlanmasına karşın Kuzey ile Güney arasındaki sosyoekonomik bölünmenin bir Güney (Mezzogiorno) sorunu biçiminde devam ettiğini ileri süren yeni siyasal düşüncelerle ortaya çıkmıştır. Gramsci gençlik döneminde bir Güneyli, sonradan eşitsiz gelişime karşı bir Marksist olarak bu sorunlarla daima ilgilenmiştir.
- 26 Partito d'Azione: İtalya'nın birleşmesinin öncülerinden Giuseppe Mazzini (1805-1872) tarafından 1853'te kurulmuştur. Ulusçu ve cumhuriyetçi bir eğilime sahip olan parti aynı zamanda "Tanrı ve halk" ilkesine dayanıyordu. Partinin yayın organlarından biri İtalyan Birliği (*L'Unità italiana*) adını taşıyordu. İtalyan milliyetçiliğinin öncülerinden Giuseppe Garibaldi (1807-1882) partinin tanınmış üyelerindendi.
- 27 Partito Moderato: İtalya'nın birleşmesi öncesinde etkili olan siyasal akımlardan biri. Bu dönemde Ilımlılar ile Giuseppe Mazzini çevresi arasında İtalya'nın birliği konusunda yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Ilımlılar, Mazzini çevresinden farklı olarak entelektüeller, aristokratlar, askerler ve iş insanlarından oluşan, düşünsel birliği daha zayıf bir akımdı; kıta Avrupası liberalizminden muhafazakârlığa kadar farklı ideolojik kanatlardan oluşuyordu. Başlangıçta milliyetçi değildi, farklı İtalyan devletleri arasında bir federasyonu veya koalisyonu destekliyordu. Bu akım, radikal ve cumhuriyetçi akımla ya da eylem partisiyle karşılaştırıldığında İtalyan birliğine yönelik ılımlı ve reformcu bir çizgi izlemiştir.
- 28 İtalya'nın kuzeybatısında yer alan coğrafi bölge. Gramsci'nin 1911'de üniversite eğitimi için geldiği Torino, bölgenin tarihsel başkentidir. Piemonte'nin İtalya'nın birleşmesinde merkezî bir konumu vardı. İtalyan birliğinin ateşli liderlerinden Garibaldi 1834'te Piemonte'de bir halk isyanına katılmış ve sonucunda ölüm cezasına çarptırılmıştı. Piemonte, 1821'den 1830'a kadar isyanlarla çalkalanmıştı. Bu hareketlilik sırasında İtalyan birliği fikri gitgide yükseliyordu. Piemonte'den yayılan fikirlerden biri de İtalyan birliğinin bölünmüş İtalya'daki güçlü prensliklerden biri tarafından başarılabileceğiydi. Piemonte İtalya'nın birleşmesinde önemli bir rol oynayacaktı. Gramsci'nin burada kastettiği, Ilımlılar'ın Piemonte monarşisini bir sıçrama tahtası olarak kullanıp ulusal düzeye yayılmış halkoylamalarıyla İtalyan birliğini sağlama düşüncesi.

leridir. Bu yöntemin “Piemonteleştirme” (Piedmontisation) olarak anılan özel bir adı da vardı.

- 29 Albert Mathiez (1874-1932): Fransız Devrimi’ne getirdiği Marksist yorumla tanınan tarihçi. Mathiez’in sınıf mücadelelerini temel alan çalışmaları Devrimin Marksist yorumu olarak bilinen geleneği etkilemiştir. Ustalık çalışması *Fransız Devrimi*’dir. Mathiez Fransız Devrimi’ni, 1848 Devrimi’nden 1871 Paris Komünü’ne ve 1905 Rus Devrimi’ne ulaşan, nihayet Ekim Devrimi’nde en yüksek noktasına varan gelişimin ilk aşaması olarak yorumlar (*Fransız İhtilali*, 3 Cilt, çev. Şükrü Kaya, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940). Mathiez, Gramsci’nin Jakobenzim yorumunun kaynaklarını oluşturması açısından önemlidir (Eric Hobsbawm, *Fransız Devrimi’ne Bakış*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, s. 168). *Hapishane Defterleri*’nde, yukarıdaki bağlama benzer biçimde, iktisadi belirlenimciliğin eleştirisi bağlamında görünür: “Fransız Devrimi tarihi incelemesinde, Mathiez, vülger geleneksel tarihe karşı çıkar ve 1789 civarında günün iktisadi koşullarının fazla sağlıklı olduğunu, bu nedenle mevcut dengenin bir yoksulluk krizi nedeniyle yıkıldığını söylemenin mümkün olmadığını aktarır” (HD, 4, 38).
- 30 Pasolini gibi takipçileri Gramsci’nin “dil”inde us ve usdışını eklemlen birleştirici bir boyut bulur fakat tanınmış eleştirmenlerinden Perry Anderson, Gramsci’nin dilinin belirsizliği ve karmaşıklığından yakınır (*Batı’da Sol Düşünce*, çev. Bülent Aksoy, İstanbul: İletişim Yayınları, 1982, s. 87). Bununla birlikte, Gramsci’ye göre, siyaset incelemesi bir güç ilişkileri çözümlemesine dayanmalıdır, güç ilişkileri ise bir hegemonya pratiğini hedeflemelidir. Gramsci’nin kuramının “popülist an (moment)” ya da sol popülist stratejiler açısından etkisini günümüzde sürdürmesinin nedenlerinden biri de, hegemonya sürecini ulusal-popüler ya da kolektif irade açısından yorumlarken dil düzeyine atfettiği önem (“hangi dil düzeyinin kitlelerce daha iyi anlaşılabilceği”) ve popüler unsurun altını çizmesidir.

Ekonomizmin bazı pratik ve teorik yönleri. Ekonomizm – serbest ticaret (serbest mübadele) için kuramsal hareket– teorik sendikalizm. Teorik sendikalizmin ne ölçüde praxis felsefesinden kaynaklandığı ve kökenini ne ölçüde serbest ticaret konusundaki iktisadi doktrinlerden, yani son tahlilde liberalizmden aldığını görmek gerekir. Tam da bu yüzden, ekonomizmin en gelişkin haliyle, doğrudan liberalizmden kaynaklanıp kaynaklanmadığını ve kökenlerinde az da olsa praxis felsefesiyle, her bakımdan salt sözel ve sadece dışsal da olsa ilişkisi olup olmadığını görmek gerekir. Einaudi ile Croce arasında Croce’nin *Tarihsel Materyalizm*’e (1917) yazdığı yeni önsöz vesilesiyle yaşanan polemiğe de bu açıdan bakmak lazım.¹ Einaudi’nin klasik İngiliz ekonomisinden ilham alan iktisat tarihi literatürünü göz önüne almak gerektiği iddiası, praxis felsefesinin bu literatüre yüzeysel bir biçimde bulaşmasıyla ekonomizmi doğurduğu anlamında tatmin edici olabilir; tam da bu yüzden Einaudi (doğrusunu söylemek gerekirse belirsiz bir biçimde) ekonomizme özgü bazı yozlaşmaları eleştirdiğinde güvercin yuvasını taşlamaktan başka bir şey yapmaz. Serbest ticarete dayalı ideolojiler ile teorik sendikalizm arasındaki bağ özellikle İtalya’da Lanzillo² ve arkadaşları gibi sendikacıların Pareto’ya³ duyduğu hayranlık nedeniyle gayet açık ve nettir. Bununla birlikte, bu iki eğilimin anlamı birbirinden hayli farklıdır: İlki egemen ve yönetici⁴ bir

toplumsal gruba, ikincisi henüz kendi gücünün ve olanaklarının, gelişme biçimlerinin farkına varamamış ve bu yüzden ilkellik aşamasından çıkmayı başaramamış tabi⁵ bir gruba aittir. Serbest ticaret hareketinin yönteminin belirlenmesi pratik kökenini saptamanın hiç de zor olmadığı teorik bir hataya, siyasal ile sivil toplum arasındaki ayrıma dayanır: Bu da yöntemsel bir ayırım nedeniyle ortaya çıkmış ve sanki organik bir ayrılmış gibi sunulur.⁶ Öyle ki, ekonomik faaliyetin sivil topluma özgü olduğu ve Devletin bu faaliyetin düzenlenmesine müdahale etmemesi gerektiği vurgulanır. Ama fiilî gerçeklikte sivil toplum ile Devlet özdeşleştiğinden, ekonomik liberizmin⁷ (bırakınız yapsınlarçılık) yasama ve devlet karakterli, yasama yoluyla ve baskıcı uygulamalarla sisteme dâhil edilen ve sürdürülen bir “düzenleme” olduğunu açık bir biçimde ortaya koymak gerekir: Kendi amaçlarının bilincinde iradi bir olgudur, ekonomik olgunun otomatik, kendiliğinden bir ifadesi değildir. Bu yüzden ekonomik liberizm, kaderi değişim olan siyasi bir programdır, zafer kazandıkça, bir Devletin yönetici personeli ve aynı Devletin ekonomik programı, yani ulusal gelir dağılımı da değişmeye yazgılıdır. Teorik sendikalizm vakası farklıdır, tabi bir grup kastedildiğinden, bu teoriyle söz konusu grubun egemen olmasına, ekonomik-korporatif aşamanın ötesine geçecek kadar kendini geliştirip sivil toplumda etik-politik hegemonya aşamasına yükselmesine ve Devlette hâkim olmasına hiçbir zaman izin verilmez. Bu yüzden ekonomik liberizm söz konusu olduğunda, Devletin yapısını değiştirmek istemeyen, sadece ticari yasalarda bir reform yapmak isteyen hükümetin durumuna baktığımızda, ancak dolaylı biçimde endüstriyel yasal düzenlemeleri yeniden biçimlendirmek arzusu duyan bir hükümettir bu; liberizm bahsinde hükümetin bu yönelimini değiştirmek isteyen yönetici grubun bir fraksiyonu ortaya çıkar (bu yüzden özellikle de yoksul ve dar pazarları olan ülkelerde endüstriyel girişimcilik özgürlüğünü kısıtlayan ve tekellerin doğmasını marazi biçimde kolaylaştıran bir korumacılık olduğu inkâr edilemez): Bu durumda hükümette başa geçen yönetici partilerin rotasyonu söz konusu-

dur, yeni bir politik toplumun örgütlenmesi ve kurulması, yeni türden bir sivil toplum söz konusu değildir. Teorik sendikalizm hareketinde mesele daha karmaşıktır. Tabi grubun ifade özgürlüğü ve özerkliğinin egemen grubun entelektüel hegemonyasına feda edildiği söylenebilir. Bunun nedeni, teorik sendikalizmin, tam da praksis felsefesinin sıradanlaştırılmış ve bozulmuş bazı tespitleriyle meşrulaştırılan ekonomik liberizmin bir yönünden başka bir şey olmayışıdır. Bu “feda edilmenin” sebebi nedir ve nasıl meydana gelir? Tabi grubun egemen grup içinde bir dönüşüme uğraması ihtimal dışıdır. Bunun nedeni ya bu durumun (Fabiancılık,⁸ De Man,⁹ İngiliz İşçi Partisi’nin önemli bir bölümünde) sorun olarak bile görülmemesi ya da (genelde sosyal demokrat eğilimlerde) tutarsız ve etkisiz biçimlerde sunulmuş olması veya gruplu rejimden¹⁰ sendikal ekonomi ve kusursuz eşitlik rejimine doğrudan sıçrama olduğunun sanılmasıdır.

Ekonomizmin irade, eylem, siyasi ve entelektüel inisiyatif ifadelerine yönelik tutumu, sanki bunlar ekonomik zorunlulukların organik bir dışavurumu ve hatta ekonominin etkin yegâne ifadesi değillermiş gibi bir yaklaşım içerdiğinden en hafif ifadeyle tuhaftır; bu yüzden hegemonya meselesinin somut temellendirilişinin hegemon grubu bağımlı kılan bir olgu olarak yorumlanması tutarsızdır. Hegemonya olgusu, hiç kuşku yok ki, üzerlerine hegemonya uygulanacak grupların eğilim ve çıkarlarının göz önüne alınmasını, belli bir uzlaşma dengesinin oluşturulmasını, böylece yönetici grubun ekonomik korporatif düzeninde fedakârlık yapmasını varsayar ama yine de hegemonyanın etik-politik olduğu kadar ekonomik olması da kaçınılmaz olduğundan, temelini yönetici grubun ekonomik faaliyetinin tam da özündeki belirleyici işlevden alacağından bu fedakârlıklar ve uzlaşma esasa ilişkin olamaz.¹¹

Liberizm ve teorik sendikalizm dışında ekonomizm pek çok başka biçimde de ortaya çıkar. Seçimlerde oylamaya katılmama biçimlerinin hepsi ekonomizme aittir (bu durumun tipik örneği 1870 sonrası İtalyan din adamlarının oylamaya katılmamasıdır.¹² Bu tutum 1900’den sonra giderek azalmışsa da 1919’a

ve İtalyan Halk Partisi'nin¹³ kuruluşuna kadar sürmüştür: Din adamlarının gerçek İtalya ile yasal İtalya arasında yaptıkları organik ayrım ekonomik ile yasal-siyasal dünyalar arasındaki ayrımın yeniden üretilmesinden ibarettir).¹⁴ Oylamaya katılmama pek çok biçimde gerçekleşir, yarım katılma, çeyrek katılma vb. söz konusudur. “Ne kadar kötüyse o kadar iyi” formülü ve yine bazı milletvekili fraksiyonlarının parlamenter “uzlaşmazlık” denen formülü de oylamaya katılmamayla ilgilidir.¹⁵ Ekonomizm, sendikal türden salt eğitsel organizma olarak değerlendirilen siyasi partiye ve siyasal eyleme her zaman muhalif değildir. Bir toplumsal grubun gelişiminde sendikanın tüm tekil bileşenlerinin artık sadece ekonomik çıkarlar için değil, kendi örgütlenmesinin gelişimi ve savunması için de mücadele ettiklerini söyleyen *Felsefenin Sefaleti*'ndeki bir pasaj ekonomizm meselesinin incelenmesi ve yapı ile üstyapılar arasındaki ilişkileri anlamak için dayanak noktasıdır. (Özgün ifadeye bakmalı; *Felsefinin Sefaleti*, praksis felsefesinin oluşumunda temel değer taşıyan bir uğraktır; *Feuerbach Üzerine Tezler*'in gelişimi olarak değerlendirilebilir,¹⁶ *Kutsal Aile* ise, tesadüfen ortaya çıkmış belirsiz bir ara aşama gibidir, nitekim Proudhon'a¹⁷ ithaf edilen ve özellikle de Fransız materyalizmine ayrılan bölümlerden de bu durum anlaşılır. Fransız materyalizmi hakkındaki bölüm, sıklıkla karşılaşılan yorumlarda söylendiği gibi kuramsal bir parça değil, kültür tarihiyle ilgili bir bölümdür ve o haliyle hayranlık vericidir. *Felsefenin Sefaleti*'nde yer alan Proudhon'a yönelik eleştirinin ve onun Hegel diyalektiğiyle ilgili yorumunun Gioberti'ye¹⁸ ve genelde ılımlı İtalyan liberallerin Hegelciliğine kadar genişletilebileceği gözlemini hatırlayalım. Türdeş olmayan siyasal-tarihsel aşamalar sunmalarına rağmen ve belki de tam da bu nedenle Proudhon-Gioberti koşutluğu ilginç ve verimli olabilir.) Engels'in (İtalyanca yayımlanmış praksis felsefesine dair iki mektupta yer alan) ekonominin ancak “son tahlilde” tarihin zembereği olduğu saptamasıyla birlikte hatırlanması ve doğrudan *Ekonomi Politikin Eleştirisi*'nin önsözündeki insanların ekonomik dünyada gerçekleşen çatışmaların bilinci-

ne ideolojiler zemininde vardıklarını söyleyen pasajla ilişkilendirilmesi gerekir.¹⁹

Bu notlarda çeşitli vesilelerle praksis felsefesi kabul edilmek istendiği için onun çok daha yaygın olduğu saptaması yapılmıştır. Tarihsel ekonomizmin yaygınlığı ifadesinden şimdilerde Profesör Loria'nın²⁰ pek de mantıklı ve tutarlı olmayan kavramlarını adlandırdığı haliyle tarihsel ekonomizmin yaygınlığı kastediliyorsa bu saptama doğrudur. Dahası praksis felsefesinin mücadelelerini başlattığı zamandan bu yana kültürel ortam tamamıyla değişmiştir. Croce'nin terminolojisiyle "özgürlük dininin" bağrında doğan en büyük sapkınlığın da tıpkı Ortodoks inanç gibi bir yozlaşmaya maruz kaldığı, "batıl inanç" olarak yayıldığı, yani ekonomik liberizm ile bileşime girip ekonomizmi ürettiği söylenebilir. Bununla birlikte, Ortodoks inanç çoktan bozulmuşken, sapkın batıl inancın onu yeniden daha üst inanç olarak doğuracak bir mayayı daima muhafaza edip etmediğini, batıl inancın kuruyup kalmış kabuklarının kolayca tasfiye edilip edilemeyeceğini de göz önüne almak gerekir.

Tarihsel ekonomizmin bazı karakteristik noktaları şunlardır: 1) Tarihsel bağlar araştırılırken "görece kalıcı" olanla geçici dalgalanma arasında ayırım yapılmaz ve ekonomik olgu, anlık ve "iğrenç Yahudice"²¹ anlamında küçük bir gruba ait kişisel çıkar olarak anlaşılır. Ekonomik sınıf formasyonları ve beraberlerinde getirdikleri tüm ilişkiler dikkate alınmaz ama çıkar deyince adice ve tefecilikle elde edilmiş, özellikle de ceza yasalarında suç olarak tanımlanmış konulara denk düşenler anlaşılır. 2) Ekonomik gelişmeyi çalışma araçlarında birbiri ardına meydana gelen teknik değişimlere indirgeyen doktrin. Profesör Loria, 1912'de *Rassegna contemporanea* dergisinde yayımlanan, uçağın toplumsal etkisine dair makalesinde bu uygulamalı doktrini kusursuzca ve açıkça gözler önüne sermiştir. 3) Bu doktrine göre, ekonomik ve tarihsel gelişme, yeni bir hammaddenin keşfi, yeni bir yakıt bulunması ya da icadı gibi, makinelerin işleyişinde ve yapımında yeni yöntemlerin uygulanmasını da sağlayan önemli bir üretim unsurundaki değişimlere doğrudan bağlı sayılır. Örneğin son

günlerde petrolle ilgili çok geniş bir literatür oluşuyor: Antonino Laviosa'nın 1929 tarihli *Nuova Antologia* dergisinde yayımlanan bir makalesi bu literatürün tipik bir örneği olarak görülebilir. Yeni yakıtların ve devindirici yeni enerjilerin keşfi, tıpkı başka yere götürülecek yeni hammaddelerin keşfi gibi, tek tek Devletlerin konumunu değiştirebilecekleri için kuşkusuz büyük bir öneme sahiptir ama bunlar tarihsel devinimi vb. belirlemez.

Tarihsel materyalizmle mücadele edildiği sanılarak tarihsel ekonomizmle mücadele etmek sıkça vuku bulan bir şeydir. Paris merkezli *Avenir*'de 10 Ekim 1930'da yayımlanan (ve 21 Ekim 1930'da *Rassegna settimanale della stampa estera*'ya da aktarılan [s. 2303-4]) bir makaleyi bu bağlamda tipik bir örnek olarak anmak gerekir:

Çok uzun zamandır ama özellikle de savaştan sonra, çıkar meselelerinin halklara hükmettiği ve dünyayı yönettiği söylenip duruyor. Pek de kuramsal olmayan “tarihsel materyalizm” adıyla anılan bu tezi icat edenler Marksistler. Saf Marksizm söz konusu olduğunda, kitleye dâhil olan insanlar tutkulara değil, ekonomik zorunluluklara itaat ederler. Siyaset bir tutkudur. Vatan bir tutkudur. Bu iki seçkinci fikir, aslında halkların yaşamı, yüzyıllar boyunca, daima maddi düzene bağlı nedenlerle yenilenip duran yanardöner bir oyunla açıklandığında tarihte görünümünden ibaret bir işlev taşımaktan öteye gitmez. Ekonomi her şeydir. Pek çok filozof ve “burjuva” ekonomisti bu nakaratı tekrarlayıp durur. Bize büyük uluslararası siyaseti, buğdayın, petrolün ve kauçuğun geçirdiği aşamalarla açıklamak için havalı bir tutum takınırlar. O filozoflar ve ekonomistler diplomasi-nin tamamına gümrük tarifelerinin ve maliyet fiyatlarının hükmettiğini bize kanıtlamak için var güçleriyle uğraşırlar. Bu açıklamalara haddinden fazla güvenilir ve itibar edilir. Görünürde pek de bilimsel olmayan bu açıklamalar, zara-fetin son noktasına ulaşmak isteyen tepeden bakar bir tür şüphecilikten kaynaklanır. Dış siyasette tutku mu? Ulusal

meselerde duygu mu? Hadi canım siz de! Bu tür laflar sıradan insanlara iyi gelir. Büyük ruhlar, sırra erenler her şeye egemen olanın vermek, almak ve vermek olduğunu bilirler. Aslında bu sözde bir mutlak hakikattir. Halkların çıkar gözetiminin kendilerini yönlendirmesine izin vermedikleri külliye yalandır, esasen doğru olansa halkların her şeyden çok duygularına boyun eğdiği. Tarihsel materyalizm iyi bir saçmalaktır. Halklar, her şeyden çok, içlerini yakıp tutuşturan itibar inancı ve arzusunun kendilerine dikte ettiği görüşlere itaat ederler. Bunu anlamayan hiçbir şey anlamamış demektir.

“La mania del prestigio” (“İtibar Manyaklığı”) başlıklı makalenin devamında neyin “itibar” sayıldığı ve maddi çıkarlarca dayatılmadığı İtalyan ve Alman siyasetiyle örneklenmektedir. Makale, kısacası praksis felsefesine karşı en bayağı polemiksel görüşleri barındırırken aslında Loria türü ayakları yere basmayan tutarsız ekonomizme de karşı çıkmaktadır. Öte yandan, yazar başka açılardan bakıldığında da uslamlamasında pek sağlam bir durumda değildir. “Tutkuların” ekonomik çıkarların eşanlamlısı olmaktan öteye gidemeyeceğini ve siyasi faaliyet sürekli bir tutkulu hiddet ve ıstırap durumudur iddiasında bulunmanın zor olduğunu anlamamaktadır,²² Fransız siyasetine özgü bu durum sistematik ve tutarlı bir “ussallık” olarak, yani tutkulu her türlü unsurdan arındırılmış bir şey gibi sunulmaktadır.

Praksis felsefesi, kültürel yaygınlığını entelektüel grubun üst kesimlerindeki ekonomist batıl inancın en yaygın biçiminde önemli ölçüde kaybederken, kafa yormak gibi bir niyetleri olmamasına rağmen uyanık görünmek isteyen vasat entelektüeller ve halk kitleleri arasında yaygınlık kazanır. Engels’in yazdığı gibi, çok az bir bedelle ve neredeyse kolunu bile kıpırdatmadan tarihin tümünü ve siyasi ve felsefi bilginin tamamını birkaç formüle sıkıştırarak cebinde taşımak pek çok kişinin kolayına gelir.²³ İnsanların ideolojiler zemininde temel çatışma bilincini kazanıyor olduklarını ileri süren tezin psikolojik ya da ahlaki

karakterde olmadığı ama organik bilgi ve bilişsel karakterli olduğu unutulurak siyaseti ve dolayısıyla tarihi, kesintisiz bir aptallar oyunu, bir hokkabazlık ve sihirbazlık gibi gören bir zihniyet yaratılmıştır. “Eleştirel” etkinlik, hileleri ortaya çıkarmaya, skandallar yaratmaya, temsilcilerin cebindekilerinin hesabını yapmaya indirgenmiştir.²⁴

Netice itibarıyla, ekonomizm de (nesnel-bilimsel) nesnel bir yorumlama kanonu olduğundan ya da öyle olduğu varsayıldığından, acil çıkarların anlamını araştırmanın tarihin her yönü için “tezi” temsil eden insanlar kadar “antitezi” temsil edenler için de geçerli olması gerektiği unutulmuştur. Dahası praksis felsefesinin bir başka önermesi, “halk inançlarının” ya da halk inançları türünden inançların maddi güçlerin geçerliliğine sahip olduğu önermesi de unutulmuştur.²⁵

“İğrenç Yahudice” çıkarların araştırılması doğrultusunda yapılan yorum hataları bazen çok kaba saba ve komik olduğundan özgün öğretinin itibarını epeyce olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Bu nedenle ekonomizm ile sadece tarihyazımı teorisinde değil ama aynı zamanda ve özellikle de siyaset teorisi ve pratiğinde de mücadele etmek gerekir. Bu sahada mücadele tıpkı belli siyasal partilerin yaşamındaki pratik gelişmede ve siyasal parti teorisinin gelişiminde pratik bir biçimde yapıldığı gibi hegemonya kavramını geliştirerek de sürdürülebilir ve hatta sürdürülmelidir (mücadele kalıcı devrim denen teoriye karşıdır, devrimci demokratik diktatörlük kavramıyla²⁶ muhalefet edilen bu teori kurucu vb. ideolojilerin verdiği destekle önem kazanmıştır). Boulangerci hareket (yaklaşık 1886’dan 1890’a kadar) ya da Dreyfus davası veya hatta 2 Aralık Darbesi türünden hareketleri ele alarak, belli siyasal hareketler gelişirken peyderpey dışa vurulan yargılara dair bir araştırma yapılabilir. (2 Aralık Darbesi’ne dair klasik kitabın bir analizi, dolaysız ekonomik faktöre nasıl bir önem atfedildiğini ve “ideolojilere” dair somut araştırmanın alabileceği yeri incelemek için gereklidir.)²⁷ Bu olay karşısında ekonomizm kendi kendine şu soruyu sorar: Söz konusu girişimden kim hemen faydalanır? Paralojist (yanıltılı) olduğu kadar

basit bir uslamlamayla yanıt verilir bu soruya. Egemen grubun belli bir fraksiyonu hemen fayda sağlar ve bu seçimde yanılığa düşmemek için apaçık ilerici bir işlevi olan ve ekonomik güçlerin tamamını kontrol eden fraksiyona gözü takılır. Yanılığa düşülmeyeceğinden emin olabiliriz, incelenen hareket iktidara gelirse, egemen grubun ilerici fraksiyonu kaçınılmaz olarak er ya da geç yeni hükümeti kontrol edecek ve onu devlet aygıtını kendi çıkarına çevirecek bir araç haline getirecektir. Dolayısıyla epey zahmetsizce elde edilen bir yanılmazlık söz konusudur, üstelik sadece teorik anlamdan yoksun olmakla kalmayan, aynı zamanda çok kısıtlı bir siyasal getirisi ve pratik etkisi de olan bir yanılmazlıktır bu: Genelde ahlaki vaazlardan ve bitmek tükenmek bilmez kişisel sorunlardan başka bir şey üretmez.

Boulangerci²⁸ türden bir hareket söz konusuysa yapılacak analiz gerçekçi açıdan şöyle bir çizgi izlemelidir: 1) Hareketi benimseyen kitlenin toplumsal içeriği; 2) Yeni hareketin doğuşuyla zaten dönüşmekte olduğu anlaşılan güç dengesinde bu kitlenin işlevi nedir? 3) Liderlerin dile getirdikleri ve onay bulan hak talepleri siyasal ve toplumsal açıdan ne anlama gelir? Hangi gerçek gereksinimleri karşılar? 4) Araçların önerilen amaca uygunluğunun incelenmesi; 5) Hareketin doğasının kaçınılmaz olarak değişeceği ve taraftarı kitlelerin beklediklerinden çok daha başka amaçlara hizmet edeceği varsayımı, ancak son tahlilde, ahlaki değil de siyasal anlamda ortaya atılabilir. Oysa ortada kendisini destekleyecek somut hiçbir unsur yokken (öyleymiş gibi görünen şey de ezoterik “bilimsel” bir analiz sonucu değil de sağduyuya dayalı kanıtla somut unsur gibi gelir) tedbir olarak dile getirilmiş bu varsayım, (hareketin taraftarları için) ikiyüzlülük ve sahtekârlık veya biraz kurnazlık ve aptallık türünden ahlaki ithamlar olarak görünür. Böylece siyasal mücadele, cinlerini hep şişede tutan kurnazlarla, liderlerince kandırılanlar ve tedavisi olmayan bönlükleri konusunda ikna olmak istemeyenler arasında bir dizi kişisel meseleye dönüşür.

Öte yandan, bu hareketlerin iktidara gelene kadar daima başarısız olacakları düşünülebilir ve bazıları gerçekten de başarısız

olmuştur (Boulangercilik, bir hareket olarak başarısız olmuş ve kesin yenilgisini Dreyfusçu hareketten yediği yumrukla almıştır, Giorgio Valois hareketi, General Gajda hareketi).²⁹ O halde araştırma bu hareketlerin sahip oldukları güç unsurlarının saptanmasına yönelmeli ama aynı zamanda bunların en mahrem yanlarında bulunan güçsüzlük unsurlarını da ele almalıdır: “Ekonomist” varsayım dolaysız bir güç unsurunu, yani doğrudan ya da dolaylı belli bir mali desteğin hazır ve kullanılabilir olduğunu (hareketi destekleyen büyük bir gazete bile dolaylı mali destektir) ileri sürer ve bununla yetinir. Bu da pek bir şey söylemez.

Dolayısıyla güç ilişkilerinin çeşitli derecelerinin çözümlenmesi hegemonya ve etik-politik ilişkiler alanının dışında doruğa ulaşamaz.

Dipnotlar

- 1 *Tarihsel Materyalizm* kitabı, Croce'nin hocası Antonio Labriola'nın etkisindeki bir erken dönem çalışmasıdır. 1899'da yayımlanan kitap 1914'te İngilizceye çevrilmiştir (*Historical Materialism and the Economics of Karl Marx*). Croce, Gramsci'nin atıf yaptığı üçüncü baskıya yazdığı önsözde, Marx üzerine çalışmanın, kendisini, doğal hukukun tarih-aşırı yorumlarına karşı güç, mücadele ve iktidar izleklerinin peşine düşen İtalyan siyaset bilimi geleneğine geri dönmelerini sağladığını yazar. Croce'nin --Gramsci'yi de etkileyecek olan-- pozitivizme karşı eleştirel kaynaklar arayışı bu kitabında da takip edilebilir (Curtis, “Introduction”, *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx* içinde, s. x, xvi-xvii). Luigi Einaudi ile Benedetto Croce arasında yaşanan liberalizm tartışmasının (“liberismo e liberalismo”) anafikri, klasik liberalizm (liberismo) ile liberalizmin genel felsefesi ya da ahlaki liberalizm (liberalismo) arasındaki ilişkilerdi. Einaudi'nin liberalizmi (liberismo) “bırakınız yapsınlar” anlayışının bir ifadesiyken, Croce'nin liberalizmi (liberalismo) hümanizm, sekülerizm ve özgürlük temelinde, liberalizmi insan özgürlüğünü yükseltmenin bir yolu olarak gören ahlaki bir liberalizmdi (Curtis, “Introduction”, *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx* içinde, s. xxiii). Einaudi sonradan liberalizmi klasik ya da ekonomik liberalizme indirgeyen, Friedrich August von Hayek, Ludwig von Mises ve Milton Friedman gibi meşhur üyeleri bulunan neoliberal uluslararası örgüt Mont Pelerin Topluluğu'na katılmıştır. Bu tartışma, Pareto kısmında göreceğimiz gibi, faşizmin siyasi liberalizme karşı çıkarken ekonomik liberalizmi yeniden düzenlemesi açısından da önem taşıyordu. Aslına bakılırsa, Pareto ve Mussolini'nin de büyük ihtimalle takip ettiği tartışma sadece on yıl sonra faşizmde bir karşılık bulacaktı.

- 2 Agostino Lanzillo (1886-1952): Savaş öncesi yıllarda devrimci sendikal gruplarda yer almış, 1914-15 yıllarında Mussolini'nin yönettiği sendikalizmin teorik dergisi *Utopia*'da çalışmıştır. Faşizmin doğuşuyla Lanzillo da yeni harekette yer alıp yoğun bir siyasi tanıtım faaliyeti yürütürken ekonomi ve para sorunlarıyla ilgilenir. Bu örnekte de görülebileceği üzere, Gramsci'nin metin boyunca tartıştığı sendikalizm, başlıca figürlerinin tarihsel olarak faşizmle eklemlenmesi açısından ayrıca düşünülmelidir. Diğer bir deyişle, Gramsci'nin sendikalizme yönelik teorik-pratik ilgisinin boyutlarından biri, kitabın anafikrini teşkil eden bilinçli önderlik olarak siyasal parti ve modern prens ise, diğer boyutu da İtalya'da faşist entelektüellerin karmaşık soykütüğünü belirlemektir.
- 3 Vilfredo Pareto (1848-1923): *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü* kitabıyla tanınan sosyolog ve siyasetbilimci. Pareto, hem Aydınlanma felsefesine hem de Marx'a karşı insan içgüdüleri gibi rasyonel olmayan etmenlerin gücünü vurgular. İtalyan faşizminde son derece etkili olan bu düşünceye göre, irrasyonel kitlelerin devrimci bir güç olmaları mümkün değildir. Pareto'nun sosyolojik düşüncesinde seçkinler, irrasyonel güçlerin yönlendirdiği kitleler üzerinde hâkim olurlar. Demokrasi bir yanılsamadır, çünkü toplumsal değişim, eski seçkinlerin yerini yeni seçkinlere bıraktığı bir seçkinler dolaşımına dayanır. Gramsci'nin bakış açısından, Pareto'nun sosyolojisi mekaniktir; fizik bilimlerden hareketle bir sosyoloji kurma hedefiyle toplumun bilimsel-mekanik bir açıklamasını ortaya koyar. Pareto'nun Aydınlanma'ya, siyasi liberalizme ve sosyalizme karşıtlığı faşizmde karşılığını bulmuştur. Bazı yorumcular, Mussolini yönetiminin ilk yıllarındaki bazı uygulamaların Pareto'nun düşünceleriyle uyumlu olduğunu ileri sürerler: Siyasi liberalizmin yok edilmesi ve fakat devletin özel sektörü teşvik edecek biçimde örgütlenmesi, mülkiyet üzerindeki vergilerin düşürülmesi, sinai kalkınmanın desteklenmesi ve dinsel dogmalara dayanan bir eğitim düzenlenmesi vs. Pareto, Mussolini'yi kendi kuramı açısından olumlu değerlendirmiş, Mussolini de Pareto'nun izleyicisi olduğunu belirtmiştir. Faşizmin yükseliş yıllarında Mussolini tarafından parlamentoya senatör olarak da atanan Pareto, İtalyan faşizminin fikrî arka planında yer alan en etkili isimlerden biridir.
- 4 “Dirigente”: Gramsci'nin çevirmenleri, “dirigere” ve bu sözcükle yakın anlamalı olan yönetmek, yönlendirmek ve önderlik etmekle ilişkili, “direzione”, “dirigente”, “diretto” ve “direttivo” gibi sözcüklerin çevrilmesinin zorluğundan söz eder. Gramsci bu sözcük grubundaki öğeleri bazen “egemonia”yla (hegemonya) aynı anlamda kullanır, bazen de hegemonyayı yönetme (direzione) ve egemenliğin (dominazione) bileşimi olarak ele alır (PN, s. 55, 104). Gramsci “yönetici grup”, “yönetici sınıf” ve “yönetici parti”yi de kimi zaman bu şekilde ifade eder: “gruppo dirigente”, “classe dirigente”, “partiti dirigenti.” Kast edilen soyut anlamda bir yönetim değil, hegemonyanın ele geçirilmesidir. Metnin ilerleyen bölümünde göreceğimiz “yönetici sınıfın hegemonya krizi” (*crisi di egemonia della classe dirigente*) de bununla yakından ilgilidir.
- 5 “Subalterno”: Gramsci düşüncesinin işçi sınıfı tarihçiliğinden aşağıdan tarihyazımı okullarına, antropoloji, kültürel çalışmalar, Madun Araştırmaları (Subaltern Studies) ve postkolonyal teoriye kadar uzanan geniş bir yelpazede en fazla yorumlanmış bağlamlarından biridir. Tabi ya da madun, topyekûn tahakküm altına alınmış anlamına gelmez. Tabi sınıfların kültüründe egemen sınıfın

- öğeleriyle birlikte direniş unsurları da çelişik bir biçimde bulunur. Tabi sınıf, tahakküm altına alınmış sınıf değil, bir egemen sınıfın hegemonyası altında, kendi hegemonik etkinliğini geliştiremeyen sınıftır. Gramsci'nin merkezî sorunsalı, madun grup ve sınıfların hegemonya inşa etmeye yönelik kültürel-politik hareketliliği ve bu süreçte entelektüellerin oynadığı roldür.
- 6 Hegemonya kuramı, yöntemsel bir sivil toplum-politik toplum ayırımına dayanır. Gramsci'nin Machiavellici çözümlemesine göre, siyasete fiilî gerçeklikteki güç ilişkileri açısından bakıldığında, (fiilî gerçeklikte) böyle bir organik ayırım yoktur; sivil toplum ile politik toplum iç içe geçmiştir. Gramsci bu yöntemsel ayırımın “organik bir ayırılmış gibi” sunulmasına bu yüzden eleştirel bir biçimde dikkat çeker, nitekim *Hapishane Defterleri*'nde konu liberalizmin sivil toplum kavramının eleştirisi olarak geliştirilir: “Ekonomizm kategorisi, teorik sendikalizm kadar serbest ticaretin teorik hareketini de içerir. Bu iki eğilimin anlamı birbirlerinden çok farklıdır. İlki baskın bir gruba aitken ikincisi ast bir gruba aittir. İlki siyasi toplum ile sivil toplum arasındaki ayırım üzerine cahilce (safсата olduğu çok açık bir teorik yanılığ nedeniyle) yorum yapar ve iktisadi faaliyetin sivil topluma ait olduğunu ve siyasi toplumun onu düzenlemesi gerektiğini savunur. Aslında gerçekte, ayırım organik değil, tamamen metodolojiktir; somut tarihsel yaşamda siyasi toplum ile sivil toplum bir bütündür” (HD, 4, 38).
 - 7 “Liberismo”: Gramsci'nin az önce bahsettiği Einaudi-Croce arasındaki liberalizm tartışmasında, klasik ya da ekonomik liberalizm “liberismo” ile ifade ediliyordu. Croce burada liberalizmin (liberalismo) genel felsefesini (doğal haklar kuramı vs.) klasik liberalizmden (liberismo) ayırt etmeyi amaçlıyordu. Gramsci bu tartışmayı hem faşizmle ilgisi açısından hem de ekonomizmi teorik-pratik olarak çözümlemek bağlamında önemser. Zira klasik liberalizm ekonomizmin temel biçimlerinden biridir. Ayrıca teorik sendikalizm de bunun “bir yönünden başka bir şey değildir”. Başka bir deyişle, Gramsci sendikalizme yönelik eleştirisinde de bu çerçeveyi kullanır.
 - 8 Fabiancılık: Britanya'da 19. yüzyılın ikinci yarısında etkili olmuş, demokratik sosyalizmin ilkelerini aşamalı ve reformcu bir yolla yerleştirmeyi amaçlayan Fabian Derneği çevresinde toplanan entelektüellerin oluşturduğu bir akım.
 - 9 Henri de Man (1885-1953): Belçika İşçi Partisi lideri. Sosyalizm konusunda revizyonist düşünceleriyle ve sosyalizme barışçıl geçiş tasarısıyla tanınır.
 - 10 “Regime dei gruppi”: Gramsci, sınıflı toplumdan eşit bir topluma geçişin “doğrudan” sıçramayla gerçekleştirileceğini varsayan bir sol anlayışı eleştiriyor, “sınıflı toplum”u kastediyor. Ekonomizmin temel eksikliği, söz konusu geçişte farklı uğrakların ve siyasal olarak verilmesi gereken hegemonya mücadelesinin belirleyiciliğini yadsımasıdır.
 - 11 Gramsci'nin hegemonyanın ekonomik boyutunu vurgulaması farklı biçimlerde yorumlanmış, hegemonya ve sosyalist strateji sorununun yeniden düşünülmesinde etkili olmuştur. Bu konuda iyi bilinen iki farklı yoruma dikkat çekebiliriz: Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, siyaset kuramı tartışmalarında etkili olan kitaplarında Gramsci düşüncesinde “yüzleşilmesi” gereken iki “özcülük” ögesi bulunduğunu iddia ederler: “(a) (Gramsci'nin) (h)egemonik öznelerin zorunlu olarak temel sınıflar düzleminde kurulduğu noktasındaki ısrarı ve (b) organik krizlerin oluşturduğu fetret dönemleri dışında, her toplumsal formasyonun ken-

- disini tek bir hegemonik merkez çevresinde yapılandırdığı postulatı” (*Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 172). Gramsci düşüncesinin bu boyutu, neo-Marksizm ile “sınıf özcülüğü”nü eleştiren post-Marksizm arasındaki ayrımın temel bağlamlarından biridir. Perry Anderson ise Gramsci’nin “Batı Marksizmi”nde sınıf sorunlarını doğrudan ele alan düşünürlerin sonuncusu olduğunu ama aslına bakılırsa ekonomik sorunlar karşısında “tam bir suskunluk” gösterdiğini yazar (*Batı’da Sol Düşünce*, s. 117). Bu konuda Gramsci düşüncesinin karmaşıklığı ve özgünlüğünü vurgulayan bir yorum için bkz. Giuseppe Vacca, “Aydınlar ve Marksist Devlet Teorisi”, *Gramsci’ye Farklı Yaklaşımlar*, s. 56-61.
- 12 Bu tutum, Gramsci’ye göre, Katolik Hareket’i modern dünyada oynayacağı “savunmacı” role sürüklemiştir (*HD*, 7, 98).
 - 13 Partito Popolare Italiano: İtalya’da Sicilyalı bir Katolik rahip tarafından 1919’da kurulan ve Katolik sosyal öğretisinden etkilenen, sosyal reformcu Hristiyan demokrat parti. 1920’lerde etkili olmasına karşın, faşizmin yükselişiyle birlikte gitgide faşizm yanlısı ve faşizm karşıtı gruplara bölünmüştür.
 - 14 Gramsci’ye göre, “gerçek İtalya-hukuksal İtalya” ayrımıyla ilişkili (k)eskin bir biçimde uzlaşmaz bir davranış olarak görünen parlamento boykotu, gerçekte, en zayıf türden bir oportünizmin ifadesiydi” (*HD*, 1, 130). Ana metinde bahsedilen ayrım, Gramsci’nin Marksist Machiavellici söz dağarcığında fiilî gerçekliğin dikkate alınmaması anlamına gelir. Gramsci *Hapishane Defterleri*’nde İtalya tarihinde din adamları sınıfı, papa ve seküler aydınların (hümanistler) ortak bir özelliğinden söz eder: “Ortaçağ-kozmopolit dünya görüşü”nde takılıp kalmak ve ulusal-popüler iradenin oluşumu açısından siyasi evreye (bilince) geçişe ket vurmak (*HD*, 5, 127).
 - 15 Gramsci, sendikalizm ve ekonomizmin “formel yıkıcı teorileri”nin “yalnızca parlamenter uzlaşmazcılık değil, genel olarak siyasi uzlaşmazcılık”a da yol açabildiğini ekler (*HD*, 1, 53). Dolayısıyla metinde tartışılan “uzlaşmazlık” kavramını bağlamına göre her iki açıdan da düşünmek gerekir. Gramsci bunun siyasi partiye ve genel olarak siyasete yönelik “mekanik” bir yaklaşım sergilediğini düşünür: “Her türden siyasi uzlaşmazcılık bu kavram (sendikalizm) üzerinde temellenir. İktidar alanında uzlaşmaz bir biçimde boykot edildiği takdirde (iktisadi grev, siyasi grev ya da siyasi eylemsizlik) rakibin çöküşü mekanik olarak gerçekleşecektir” (*HD*, 1, 53). Ana metnin sonunda da vurgulandığı gibi, mekanik yaklaşım siyasi partiyi “sendikal türden salt eğitsel organizma”ya indirger.
 - 16 Gramsci’nin *Feuerbach Üzerine Tezler*’i Marx’ın düşüncesindeki dayanak noktalarından biri olarak belirlemesi Marksist kuram tartışmaları açısından da kayda değer. Bolşevizmin önderi olarak Lenin, Menşeviklere karşı kendi tutumunu, evrimciliğe karşı “devrimci pratik” olarak ileri sürüyor ve ısrarla Marx’ın dogmatik olmayan diyalektik bir yorumunu ileri sürüyordu. Lenin, bu bağlamda, Marksizmin teori-pratik bütünlüğünü ve teorisinin ancak belli bir yer ve zamanın somut koşullarında anlam bulacağını söylerken Menşeviklere *Feuerbach Üzerine Tezler*’i hatırlatıyor, dünyayı değiştirmeye çalışan (“gerçek Marksistler” olan) Bolşeviklere karşı *-Tezler’e göndermeyle-* “Menşevikleri sadece ‘dünyayı farklı şekillerde yorumlayan’ filozoflarla karşılaştırıyordu” (E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi*, Cilt 1, çev. Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayınları,

- 2002, s. 47; Lenin, *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*, s. 42). Burada atıf yapılan 11. Tez'dir: "Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, oysa sorun onu değiştirmektir." Marksizm içindeki ekonomizm, nesnelcilik ve belirlenimciliğin egemenliğindeki (salt kuramsal ve "dogmatik") yaklaşımlara karşı ("pratik" ve "diyalektik") hakiki Marksizm arayışı Gramsci'nin düşüncesini de açıklar.
- 17 Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865): *Sefaletin Felsefesi ve Mülkiyet Nedir?* çalışmalarıyla tanınan Fransız filozof. Anarşist felsefenin önde gelen isimlerinden ve anarşizmin ilk büyük filozoflarından biridir. Marx'ın kendisine yönelttiği eleştirilerle anarşizm-Marksizm tartışması veya bölünmesi açısından da tanınmıştır. Ayrıca Sorel'in Marksist sınıf mücadelesi fikri ile Proudhon'un düşüncelerini birleştirmeye çalışması sonucu anarşist sendikalizmin başvuru kaynaklarından biri haline gelmiştir. 1911'de kurulan milliyetçi sendikalist grup Proudhon Çevresi (Cercle Proudhon), ideolojik kaynaklarını, Sorel ve Maurras'ın düşüncelerinin yanı sıra, Proudhon'un seçici bir okumasında buluyordu.
- 18 Vincenzo Gioberti (1801-1852): Düşünceleri İtalyan birliğine giden süreçte önemli rol oynayan bir düşünür ve siyasetçi. Gentile'ye kadar İtalya'nın felsefe tarihinde hayli etkili olmuş, bazılarınca "İtalya'nın Hegel'i" olarak görülmüştür.
- 19 Gramsci, paragrafın sonuna doğru görülebileceği gibi, Marksist kuramdaki dayanak noktalarını belirliyor. Atıf yaptığı, Marx'a ve Marx-Engels'e ait olan, *Felsefenin Sefaleti, Feuerbach Üzerine Tezler ve Kutsal Aile* çalışmalarına ek olarak Engels'in mektuplarındaki ekonominin "son tahlilde" belirleyiciliği önermesi de "yapılar ile üstyapılar arasındaki ilişkileri anlamak için bir dayanak noktası" olarak Gramsci açısından temel önem taşır. Engels bu mektuplardan (1890) birinde, "(g)ençlerin zaman zaman işin ekonomik yanına gerektiğinden daha büyük ağırlık vermelerinin sorumluluğunu Marx ve ben kısmen taşımak zorundayız," diye yazar. Engels'e göre, karşıtlarına cevap vermek üzere ekonomik boyutun altını çizmeleri farklı etkenlerin rolünün belirlenmesine fırsat vermemiştir: "(Oysa) materyalist tarih anlayışına göre, tarihte belirleyici etken, *sonul olarak*, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx ne de ben, hiçbir zaman daha fazlasını ileri sürmedik. Sonradan, herhangi biri, ekonomik etken belirleyici *tek bir etkendir* dedirtmek için bu önermenin anlamını zorlarsa, onu boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur. Ekonomik durum temeldir ama çeşitli üstyapı öğeleri –sınıf savaşımının siyasal biçimleri ve sonuçları– (...) siyasal, hukuksal, felsefi teoriler, din anlayışları ve bunların daha sonraki dogmatik sistemler halinde gelişmeleri, hepsi de tarihsel savaşımın gidişi üzerinde etki yapar ve birçok durumda ağır basarak onun *biçimini* belirler. Bütün bu öğeler arasında bir etkileşim vardır.. Bu koşullar arasında en sonunda belirleyici olanlar, ekonomik koşullardır. Ama siyasal koşullar vb., hatta insanların beyinlerine musallat olan gelenek bile, kesin olmasa da, gene de bir rol oynar" ("Joseph Bloch'a Mektup", *Din Üzerine* içinde, K. Marx-F. Engels, çev. Kaya Güvenç, Ankara: Sol Yayınları, 2002, s. 257, 254-255). Ayrıca Marx'ın büyük eserlerine hazırlık niteliği taşıyan defterlerden oluşan ve *Kapital*'in yanı sıra, Gramsci'nin bahsettiği *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı*'nın ilk taslaklarını içeren *Grundrisse: Ekonomi Politikinin Eleştirisi İçin Ön Çalışma* da yeni Marksizmin kaynaklarından biridir. *Grundrisse*'nin

özellikle “Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler” başlıklı bölümü farklı ekonomik biçimlerde siyasal etkenlerin rolünü gösterir. Marx’ın farklı toplumlarda siyasetin belirleyiciliğini tartışan yazıları yayımlandıktan sonra bu konu çok daha fazla tartışılmıştır. Bununla birlikte, bu yazıların –Gramsci’nin vefatından sonra– 1939’da yayımlandığını, özellikle de 1950’li yıllarda yaygınlık kazandığını belirtmek gerekir. Gramsci, bundan önce siyasal mücadeleye belirleyici önem atfeden ve ideolojiyi “yanlış bilinç” olarak ele alan ana çizgiden farklılaşan yeni bir Marksizm yorumu geliştirmiştir. Gramsci’ye göre tarihsel anlamda –belli bir yapıyla ilişkili ve bu yapı içinde zaruri olan– “organik ideolojiler” ile “keyfi, rasyonalist, ‘iradi’” ideolojiler arasında bir fark kaydedilmelidir: “Tarihsel anlamda zaruri oldukları sürece ideolojilerin ‘psikolojik’ bir geçerliliği vardır; bu ideolojiler kitleleri ‘örgütler’; insanların hareket ettiği, kendi konumlarından ve mücadelelerinden haberdar olduğu zemini kurarlar” (HD, 7, 19).

- 20 Achille Loria (1857-1943): Engels ve erken döneminde Croce tarafından eleştirilmiş politik ekonomi profesörü. Gramsci’nin bahsettiği “tarihsel ekonomizm” Loria’nın mekanik ve belirlenimci ekonomik kalkınma teorisini ifade eder. Gramsci, Loria’nın vülger ekonomik yaklaşımını İtalyan entelektüel zihniyetlerinin “belli tuhaf ve yozlaşmış” yönlerinin bir örneği olarak alır ve Lorianizm olarak adlandırır (Hoare ve Smith’in notu: PN, s. 458). Gramsci’nin eleştirisinin iki yönü olduğu söylenebilir: i) Mekanik ve ekonomik belirlenimci vülger yaklaşımın kendisi; ii) bununla ilişkili olarak, entelektüellerin “üretken olmayan emek”e indirgenmesi ve teknik-araçsal ilerlemeci bir bakış açısıyla hegemonya mücadelesinin reddedilmesi.
- 21 “Sordidamente giudaica”: Gramsci, Marx’ın *Feuerbach Üzerine Tezler*’indeki 1. Tez’in İtalyanca çevirisine atıf yapıyor. Marx’ın metnindeki “schmutzig-jüdische” ifadesinin karşılığı biçiminde düşünmüş olmalı.
- 22 Gramsci, Croce’nin siyaseti indirgemesine karşı, siyaset ve iktisadın yeniden tanımlanması gerektiğini yazar. Basit bir tutkudan çok daha fazlası olan siyaset insan etkinlikleri açısından temel bir kategoridir: “Siyaset kalıcı eylemdir ve kendini iktisatla tanımladığı sürece kalıcı örgütlerin doğmasını sağlar. Öte yandan, siyasetle iktisat ayrı şeylerdir ve bu sebeple iktisattan ve siyasetten ayrı ayrı söz edilebilir” (HD, 8, 132).
- 23 Gramsci’nin uyarısını Engels’in bir mektubundaki benzer bir bağlam çerçevesinde anlayabiliriz: “(N)e yazık ki, sık sık, yeni bir teorinin ilkeleri benimsenir benimsenmez, o teorinin baştan sona kusursuz olarak anlaşılabilirdiği ve güçlüklerle karşılaşmadan kullanılabileceği sanılıyor, bu her zaman doğru değildir. Bizim yeni ‘marksistler’imizden birçoğunu bu sitemin dışında tutmayacağım, ve şunu da söylemek gerekir ki, olmadık şeyler yapılmıştır” (“Joseph Bloch’a Mektup”, *Din Üzerine*, s. 257).
- 24 Gramsci’nin daha önce atıf yaptığı Marx-Engels kitabı *Kutsal Aile* özellikle eleştiri sorunuyla ilgilidir ve alt başlığı “Eleştirel Eleştiri’nin Eleştirisi”dir (*Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 2003).
- 25 Gramsci, burjuva hegemonyasına karşı yeni bir hegemonyanın yaratılmasında “halk inançları” ve “folklor”un işlenmesinin siyasal öneminden söz eder. Öyle ki, bu işlemenin hegemonyacı ideolojik emeğin en (emek) yoğun bölümlerinden birini oluşturduğu söylenebilir. Hegemonya sürecinde halk kültürünün tek bo-

yutlu olmadığının saptanması, barındırdığı çelişkinin belirlenmesi, onun hem egemen sınıfın öğelerini hem de buna karşı unsurları içerdiğinin ortaya konulması “kritik” bir önem taşır. Bütün bu süreç ulusal-popüler kolektif iradenin ve yeni “ortak duyu”nun yaratılması açısından belirleyicidir. Gramsci üstyapıların önemini vurgulamaya devam ederek Marksist kuramdaki yenilikçiliğini sürdürürken, romantik bir kültür kavramından uzak durarak kültürü hegemonya sürecinin merkezine taşır ve siyasallaştırır. Kültür ne basitçe altyapının yansımasıdır ne de sahici (otantik) ve (kapitalizmin ya da modernliğin dokunmadığı) saf bir kültürel yaşam tarzının bulunabileceği renklilik malzemesi. Kültür (halk kültürü), çelişkili kapitalist toplumda toplumun belli katmanlarının çelişkili dünya görüşüdür: “(Ş)imdiye kadar folklor üzerine bir ‘renklilik’ unsuru olarak çalışılmıştır... Folklor, modern düşünce akımları tarafından dokunulmamış belirli bir toplumsal katmanın bir ‘dünya görüşü’ olarak ele alınmalıdır. Halk, tanım gereği, böyle bir şey yapamayacağından, bu dünya görüşü işlenmemiş ve sistemleştirilmemiştir; bu, ayrıca, çeşitli dünya görüşlerinin yan yana dizilmiş olması bağlamında, çok yönlüdür.. bu, tarih boyunca birbirini izleyen dünya ve yaşam görüşlerinin bir müzesidir. Modern düşünce ve bilim dahi, zeminlerinden kopup, halkın alanına düşen ve gelenek mozaigiyle ‘düzenlenen’ unsurlar ile folkloru donatır... Folklor, yalnızca insanların yaşam koşullarının bir yansıması olarak anlaşılabilir, bu koşullar tuhaf kombinasyonlar içinde değiştikten sonra dahi” (HD, 1, 89). Bir kültür devrimiyle yeni bir dünyanın yaratılması için hegemonyanın işlediği üç düzey dikkatle ele alınmalıdır: Felsefe, ortak duyu (ya da ortak akıl) ve folklor (HD, 1, 65).

- 26 Ekim Devrimi’nden sonra Bolşeviklerin yeni kurulan rejime verdikleri ad –“burjuva diktatörlüğü”nün karşıtı olarak düşünülen– “proletarya diktatörlüğü” idi. “Sovyetler”, işçi ve köylü sınıflarının organları olarak tanımlanıyordu. Gramsci’nin söz ettiği kavram, Lenin tarafından “proletarya ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü” olarak da ifade edilmiştir. Trotski ise bu formülün yerine temel sorumluluğu işçi sınıfının üstlendiği “proletarya önderliğindeki bir devrim”i geçiriyordu (Cart, *Bolşevik Devrimi*, Cilt 1, s. 145, 138, 62, 67). Gramsci’nin *Modern Prens*’in çeşitli bölümlerinde değindiği “sürekli devrim” kuramı da bununla yakından ilgiliydi. Trotski sonradan “proletarya ve köylülüğün demokratik diktatörlüğü” sloganını kabul etse de, düşünceleri –Kamenev vd. tarafından– köylülüğün rolünün küçümsenmesi, köylülüğün yok sayılması ve “proletarya-köylülük ittifakı gibi belirleyici bir sorunu hesaba katmayan ‘sürekli devrim teorisi’” olarak yorumlanmıştır (Tony Cliff, *Troçki: Yükselen Stalinist Bürokrasiye Karşı Mücadele*, çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul: Marx-21 Yayınevi, 2015, s. 9, 87). *Modern Prens*’te kolektif bir iradenin yaratılması amacıyla işçi ve köylü sınıflarının yeni bir hegemonya içinde eklemlenmesi gerekliliğini düşündüğümüzde Gramsci’nin bu ideolojik tartışmalardaki kuramsal konumu daha iyi değerlendirilebilir.

- 27 2 Aralık 1851, Fransa’daki hükümet darbesi. Marx *Louis Bonaparte’nin 18 Brumaire’i* adlı çalışmasında darbeyi sosyopolitik ve sosyoekonomik koşulları açısından çözümlerken Gramsci’nin ana metinde bahsettiği somut ideoloji çözümlemesi kendini gösterir. Gramsci Bonapartizm ve Sezarizm gibi bağlamlarda metnin geri kalanında da sıklıkla bu kitaba döner. *Modern Prens*’le karşılaştırmalı okunması gereken metinlerden biri *Prens* ise diğeri de *Louis*

Bonaparte'ın 18 Brumaire'i'dir. Bu, *Hapishane Defterleri*'nde sıkça karşımıza çıkan Machiavelli-Marx ikilisidir. Gramsci *Modern Prens*'in tasarısından bahsettiği bir yerde şu notları almıştır: “Bu konu, iki yönlü çalışmayı gerektirebilir: İkisi arasında militan siyaset ve eylem teorisyenleri olarak gerçek bağlantıların incelenmesi ve *Prens*'in çizgilerinde kurallı bir gerçek politika sistemini Marksist düşünceye uyarlayan bir kitap. Konu sınıflarla ve devletle ilişkisi bakımından siyasi partiler –sosyolojik bir kategori olarak değil devleti yapılandırmak isteyen parti– olacaktır” (HD, 4, 10). Bu bağlamda Gramsci Marksist Machiavelli'dir; *Modern Prens* de kapitalizmin bir ekonomik krizle yıkılmadığı, hegemonyayla tahkim edildiği, faşizmin geliştiği koşullarda bir Marksist tarafından yeni bir yorumla kaleme alınmış *Prens*.

- 28 Georges Ernest Boulanger (1837-1891): Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in etkili siyasi figürlerinden biri. Boulanger, 1870-1871'de Prusya'yla yapılan savaşın rövanşını alma yolunda önemli bir taraftar kitlesi toplamıştı ve Général Revanche (General Rövanş) olarak anılıyordu. Kralcı güçlerle ilişkili görüldüğünden görevden alındı. Boulanger bunun üzerine rövanşizme dayanan bir milliyetçilik ideolojisiyle siyasete girdi. Bir diktatör olacağından ya da darbe yapacağından çekinilse de seçimlerde yenilgiye uğratıldı. Kendisiyle özdeşleşen hareket Boulangercilik (Boulangisme) olarak bilinir. Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un casuslukla itham edilerek yargılandığı ünlü davanın ardından gelişen siyasal olaylar ve Dreyfus Olayında sol entelektüellerin tutumuna karşı gerici bir tepki olarak 1899'da kurulan Fransız Eylem Hareketi (Action Française) Boulangerciliğin yükselişi ve düşüşüyle birlikte değerlendirilir. Gramsci açısından buradaki temel sorulardan biri, Boulangerci hareketin toplumsal tabanının kırsaldaki geleneksel kralcı ve Katolik unsurlarla kentlerdeki işçi sınıfından oluşmasıydı. Dolayısıyla Boulangercilik çözümlemesi, faşizmden –sonraları Stuart Hall gibi teorisyenlerin Gramsci'den hareketle çözümleyeceği– Thatcherizme sağ hareketlerin hegemonyacı işlevlerinin araştırılmasıyla ilgilidir.
- 29 Georges Valois (1878-1945): Yirminci yüzyılın ilk yarısında Fransız aşırı sağının etkili temsilcilerinden biri. Gazeteciliğinin ilk yıllarında *L'Humanité Nouvelle* gazetesi çevresinde bulunmuş, Georges Sorel ve anarko-sendikalizmden etkilendi. Fransız sağındaki milliyetçi ve kralcı kanadın önde gelen isimlerinden biri olan Charles Maurras (1868-1952) ile tanıştıktan sonra *Action Française* hareketine katıldı. 1910'ların başında hareketin işçi sınıfını eklemlenmeye çalışan sendikalist çevresini geliştirdi. Dünya Savaşı'nın ardından Bolşevizm ve kapitalizme karşı “ulusal devrim”i savunan bir hareket kurdu. Faşizmin Fransa'da yükselişindeki başta gelen figürlerdendir ve bazı yorumculara göre düşünceleri, faşizmin erken ve önceden canlandırılmış bir biçimi olarak görülebilir.
- Radola Gajda (1892-1948): Çek general ve Çekoslovakya'da faşizmin askerî-siyasi kanadının temel figürlerinden biri. 1910'ların sonunda Kızıl Ordu'ya karşı ünlü bir harekâtın başındaydı. 1920'lerin Çekoslovakya'sında İtalyan faşizmine duyduğu sempati ve bir darbe yapabileceği gerekçesiyle ordudan ayrılmaya zorlandı. Bunun üzerine 1926'da siyasete girdi. Mussolini'nin faşist partisini örnek alan Ulusal Faşist Topluluğun bir üyesi ve kısa bir süre sonra önderi oldu. 1929 seçimlerinde meclise girdi, ardından faşist eğilimi ve orduda darbe planlaması bir siyasal skandala dönüştüğü için cezaevine gönderildi. Cezaevinden çıktıktan sonra faşist siyasetin önderlerinden biri olmaya devam etti.

Devletler arasındaki güç hiyerarşisini hesaplamaya yarayan unsurlar: 1) Toprak genişliği; 2) ekonomik güç; 3) askerî güç. Büyük güç olmak, devlet faaliyetine, başka devletlerin etkisini hissedeceği ve olumsuz sonuçlarına maruz kalacağı, özerk bir yön vererek damga vurma imkânıyla ifade edilir: Büyük güç egemen güçtür, geniş ya da dar kapsamlı bir ittifaklar ve mutabakatlar sisteminin başıdır. Doğal olarak uygun bir nüfusla toprak genişlemesinin ve ekonomik potansiyelin değerini özetleyen askerî güçtür. Toprak unsurunda coğrafi konum tüm gerçekliğiyle göz önüne alınmalıdır. Ekonomik güç meselesinde endüstriyel ve tarımsal kapasite (üretici güçler) finansal kapasiteden ayrı tutulmalıdır. Tarihin ilerici güçlerinin temsilcisi sayılan bir ülkenin belli bir momentte dünyadaki “ideolojik” konumu “pek de ağırlığı olmayan” bir unsurdur (1789 Devrimi ve Napolyon dönemindeki Fransa buna örnektir).

Bu unsurlar bir savaş ihtimalinde hesaba katılır. Bütün bu unsurlara öngörülebilir ölçülerde sahip olmak zafer konusunda güven sağlar. Bu büyük bir güç olarak diplomatik baskı potansiyeline sahip olmak demektir, yani savaşa girilmesine gerek bile kalmadan zaferle sonuçlanan bir savaşın neticelerinden pay alınabileceğini ifade eder.

20

Charles Benoist¹ *Le machiavélisme* adlı çalışmasının ilk bölümü olan *Avant Machiavel*'e (Paris, Plon, 1907) yazdığı önsözde şöyle diyor:

Makyavelizm var, Makyavelizm var: Bir hakiki Makyavelizm var, bir de sahte Makyavelizm var; Machiavelli'ye ait bir Makyavelizm var ve bir de bazen müritlerine, sıklıkla da düşmanlarına ait bir Makyavelizm, evet doğru, iki Makyavelizm var, hatta üç, Machiavelli'nin, Makyavelistlerin ve anti-Makyavelistlerin Makyavelizmi; işte size bir dördüncüsü daha: Machiavelli'den bir satır dahi okumayıp onun adından türetilmiş sıfatları, isimleri ve fiilleri uygunsuz bir biçimde kullananların Makyavelizmi.² Machiavelli, ister ilk ister son gelenler olsun, ardılarının ona söyletmeye bayıldıkları şeylerden sorumlu tutulmamalı.

Bay Benoist lafı biraz uzatmış. Praksis felsefesinin tarih ve siyaset bilimine yerleştirdiği temel yenilik, sabit, değişmez ve soyut bir “insan doğasının” (kuşkusuz dinsel düşünceden ve aşkınsallıktan kaynaklanan bir kavram) mevcut olmadığıdır, insan doğası tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal ilişkiler bütünüdür,³ yani belli sınırlar içinde filolojinin ve eleştirinin yöntemleriyle doğrusu öğrenilebilecek bir tarihsel olgudur. Bu yüzden

siyaset bilimi somut içeriğinde (ve de mantıksal formülasyonunda) gelişmekte olan bir organizma gibi kavranmalıdır. Bununla birlikte, Machiavelli'nin siyaset meselesine bakış açısı (yani yazılarında kapalı bir biçimde belirttiği, siyasetin dinden ve de ahlaktan farklı yasalara ve ilkelere sahip özerk bir faaliyet olduğunu söylemesi, örtük olarak ahlak ve din kavrayışını yenileyen, yani tüm dünya görüşüne yenilik getiren büyük bir önemi haiz felsefi önermesi) halen tartışmalı ve karşı çıkılan bir konumdadır ve bu kavrayışın hâlâ “ortak duyuyla”⁴ kabullenilecek duruma gelmediğini kabul etmek gerekir. Bu ne anlama gelir? Bileşenleri Machiavelli'nin düşüncesinde tohum halinde bulunan entelektüel ve ahlaki devrimin henüz gerçekleşmediği, kamusal form haline gelmediği, ulusal kültürü yansıtmadığı anlamına mı gelir sadece? Yoksa bu güncel siyasal bir anlamdan başka bir anlamı sahip değil midir, yaptığı tek şey yönetenler ile yönetilenler arasındaki mevcut kopukluğa dikkat çekmek, bu grupların kültürlerinden oluşan iki kültürün mevcudiyetini göstermek midir?

Kilise gibi bir yönetici sınıfın, bir yandan sıradan insanlardan kopmama, öte yandan da onları Machiavelli'nin şeytani bir hayaletten başka bir şey olmadığına ikna etme ihtiyacının dayattığı kendine has bir tutumu olduğu anlamına mı gelir? Machiavelli'nin kendi devrinde anlam sorunu olarak gördüğü ve kitaplarını, özellikle de *Prens*'i yazarken amaç olarak önerdiği şeyler ancak böyle ortaya konulabilir. Machiavelli'nin öğretisi, yaşadığı devirde, müritler arasında dolaşıp duran gizli bir kitap, kendini kuramsal düşünceye adanmış düşünürlerin tekelinde kalan bir yapıt, özetle salt “kitabı” bir şey değildi. Machiavelli'nin üslubu ortaçağ ve Hümanizm dönemindeki risale yazarlarının sistematik üslubundan da tamamen farklıdır: Bir eylem adamının, eyleme yönlendirmek isteyen birinin üslubudur bu, parti “manifestosu” üslubudur âdetâ.⁵ Kuşkusuz, Foscolo'nun “ahlakçı” yorumu hatalıdır, fakat Machiavelli'nin sadece gerçeği kuramsallaştırmakla kalmayıp bir şeyi açığa çıkardığı da doğrudur, yine de asıl mesele bunu açığa çıkarırken amacının ne olduğudur. Ahlaki bir amaç mı yoksa siyasi bir amaç mı söz ko-

nusudur? Siyasi faaliyet söz konusu olduğunda Machiavelli'nin normlarının “uygulandığı ama dile getirilmedikleri” sıklıkla söylenir; denir ki, büyük siyasetçiler, işe Machiavelli'ye lanet okuyarak, anti-Makyavelist olduklarını beyan ederek başlarken tek amaçları aslında onun normlarını “azizce bir sadakatle” uygulamaktır. Vülger Makyavelizm bize tam tersini yapmayı öğretirken, Machiavelli, “oyunu bilen” ve akılsızca öğretenlerden biri olarak pek de Makyavelist olmayan bir şahsiyet değil midir? Croce'nin hem haydutların hem de centilmenlerin gerek öldürmek gerekse kendilerini savunmak için tıpkı eskrim sanatından yararlandıkları gibi, bir bilim olarak Makyavelizmden hem aşırı sağcıların hem de demokratların yararlandığını söylemesi soyut açıdan doğrudur ve Foscolo'nun yorumunu da bu anlamda ele almak gerekir. Machiavelli'nin bizzat kendisi yazdığı şeylerin uygulandığını ve tarihin büyük adamlarınca daima uygulanmış olduğunu belirtir. Bu nedenle zaten bilen birine bir tavsiyede bulunmak istiyor gibi görünmez. Ne üslubu tarafsız bir bilimsel faaliyette bulunur gibidir ne de günümüzde fazlasıyla muhalefet ve itiraz edilse de kendi devrinde hafiften mucizevi bir karakter taşıyan görüşlerine, yani siyaset bilimi tezlerine felsefi spekülasyon yoluyla ulaştığı düşünülebilir (krş. daha önceki sayfalardan birinde, *Prens*'in son çağrısı ve görevin anlamı hakkında yazılanlar eserin tamamı bağlamında bu çağrının geçerli olduğunu söyler). O halde Machiavelli'nin “bilmeyen” kişiyi zihninden geçirdiğini, “bilmeyene” siyasi eğitim verme niyetinde olduğunu, bu eğitimin de Foscolo'nun kastettiği gibi tiranlardan nefret edenlere özgü negatif eğitim değil, tiranlara özgü olsa da belirli amaçlara ulaşmak isteğinden belirli araçları tanınması gerekenlere yönelik pozitif bir eğitim olduğu varsayılabilir. Devlet adamları geleneğine doğan biri, hanedanının ya da mirasını taşıdığı kültürün (kendine has) çıkarlarının hüküm sürdüğü (aile) ortamından özümsemediği eğitimin tamamında neredeyse otomatik olarak bu gerçekçi siyasetin kendine has özelliklerini edinir. Madem öyle, “bilmeyen” kimdir? Zamanın devrimci sınıfı, “halk” ve İtalyan “ulusu”, bağrından Castruccio ve Valentino'ları⁶ değil de Savo-

narola'ları ve Pier Soderini'leri⁷ çıkarmış olan kent demokrasisidir. Machiavelli'nin bu güçleri, ne istediğini ve istediği şeyi nasıl elde edeceğini bilen bir "lidere" sahip olma zorunluluğuna, bu liderin eylemleri zamanın yaygın ideolojisine ve dine karşıt olsalar ya da öyle görünseler bile onu coşkuyla kabul edip benimsemeye ikna etmek istediği varsayılabilir.

Machiavelli'nin bu siyasi konumu praksis felsefesi açısından tekrarlanır: "Anti-Makyavelist" olmanın gerekliliği yeniden ifade edilir, bu arada çatışmakta olan iki tarafa da yarayabilecek bir siyaset teorisi ve tekniği geliştirilir, hangi kuram ve teknik olursa olsun, bunların özellikle "bilmeyen" tarafa yarayacağı düşünülür, çünkü o tarafta tarihin ilerici gücünün mevcut olduğu kabul edilir ve gerçekten de derhal bir sonuç elde edilir: Sonuç, geleneksel ideolojiye dayanan birliği parçalamaktır, bu kırılma olmadan yeni güç kendi bağımsız kişiliğinin bilincini kazanamaz. Makyavelizm, tıpkı praksis felsefesi siyasetinde olduğu gibi, muhafazakâr yönetici grupların geleneksel siyasi tekniğinin iyileştirilmesine yaradı; bu durum, Cizvitlerinkinden⁸ P. Villari'nin⁹ pietistik anti-Makyavelizmine uzanan tüm anti-Makyavelist tutumları açıklayan ve bugün bile hissedilen özü itibarıyla devrimci karakterini maskeleyememelidir.

Dipnotlar

- 1 Charles Benoist (1861-1936): Fransız gazeteci ve siyasetçi. Makyavelizm üzerine ilk cildi 1907'de yayımlanan yarı akademik kitabı, Machiavelli düşüncesi ve bu düşüncenin alımlanmasını ("Makyavelizm") tartışan önemli çalışmalardan biriydi.
- 2 Benoist büyük olasılıkla Gustave Flaubert'in *Yerleşik Düşünceler Sözlüğü*'nde yer verdiği Makyavelizmi kastediyor. Flaubert bu konunun bir yerleşik düşünce ya da klişeye dönüştüğünü vurgulamak için şöyle yazar: "İnsan Makyavel okumamış olmalı ama onu hergelenin teki olarak görmeli" (*Yerleşik Düşünceler Sözlüğü*, çev. Sema Rifat-Elif Gökteke, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 42).
- 3 Gramsci'nin "praksis felsefesi"ne göndermesi *Feuerbach Üzerine Tezler*'in 6. Tez'iyle birlikte okunabilir: "Feuerbach dinsel özü *insan* özüne indirger. Ama insan özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz, aslında toplumsal ilişkiler bütünüdür" (Marx, *Alman İdeolojisi*, s. 23).

- 4 “Senso comune.” Ortak duyu, her toplumsal tabakanın –farklı biçimlerde– sahip olduğu, yaygın, eleştirel olmayan, tutarsız, çelişkili ve bütünlükten yoksun dünya tasavvurlardır. Gramsci’nin *senso comune*’sinin kaynaklarını iyi bir okuru olduğu Napolili filozof Vico’nun (1668-1744) “sensus communis” kavramıyla karşılaştırabiliriz: “Ortak duyu, bütün bir sınıf, bir halk, bütün bir ulus veya tüm insan ırkı tarafından paylaşılan, üzerinde düşünülmezsizin verilen hükümdür” (*Yeni Bilim*, çev. Sema Önal, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2007, s. 94). Gramsci ortak duyuyu “felsefenin folkloru” olarak tanımlar (PN, s. 326). Ortak duyu, hegemonyanın işlendiği diğer iki düzey olan felsefe ile folklorun arasında yer alır. Felsefenin folkloru olarak ortak duyu ile içinde hem egemen sınıf unsurlarının hem de ona muhalif örüntülerin bulunduğu folklor arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu iki düzey, felsefeden farklı olarak, yoğun işlenmemiş ve sistematik olmayan bir niteliğe sahiptir. Öte yandan, ortak duyu sabit ve değişmez de değildir. Hegemonya (veya karşı-hegemonya) bu üç düzeyde de iş görmeli, üç düzeyi de “işlemeli” ve ideoloji alanını baştan sona dokuyup katetmelidir. Entelektüel ve ahlaki önderliği (hegemonyayı) ele geçirmeye çalışan sınıf, bütün düzeyleri ulusal-popüler bağlamda organik bir biçimde bütünleştirmelidir. Hegemonya, folklor ve ortak duyunun ele alınması, yeniden “işlenme”si ve dönüştürülmesini gerektirir. Bu anlamıyla bir karşı hegemonya tasarısı yeni bir ortak duyunun yaratılması anlamına gelir.
- 5 Modern siyasal düşüncenin temellerini ortaya çıkarmaya çalışan yorumcular, Machiavelli’nin yaşadığı dönemde retorik biliminde meydana gelen bir değişimle halka hitap eden bir üslubun geliştiğini ileri sürerler.
- 6 Castruccio Castracani (1281-1328): Yaşamı hakkında Machiavelli’nin kısa bir çalışma (*Vita di Castruccio Castracani*) yaptığı paralı ordu komutanı (condottiero) ve Lucca kenti dükü.
Cesare Borgia (1405-1507): Gramsci’ye göre, Machiavelli’nin siyasi “ideali” bahsedilen figürleri hedeflemez. Çünkü Machiavelli’nin asıl amacı “geleneksel ideolojiye dayanan birliği parçalamak”tır.
- 7 Piero Soderini (1452-1522): Machiavelli, Soderini’nin yönetimindeki Floransa Cumhuriyeti’nde görev yapmıştır.
- 8 Cizvit tarikatının kurucusu Loyolalı Ignatius (1491-1556) Machiavelli’nin çağdaşıydı. Machiavelli’nin Hristiyan erdemleri ve ahlaki sınırları ihlal ettiğini ileri süren Cizvitler Floransalı düşünüre yönelik düşmanca tutumun yayılmasında etkili olmuştur. Buna karşılık Cizvitler, “anti-Makyavel” yaklaşımındaki, Machiavelli’ye “hem karşı çıkıp hem de onun ilkelerini kullanma”nın tipik örneğidir (HD, 4, 3): “(H)er gerçek ‘Makyavelist siyasi faaliyetine Machiavelli’nin teorilerini göstermelik olarak reddederek başlar: Örneğin, Cizvitler ve Prusyalı II. Frederick” (HD, 4, 56).
- 9 Pasquale Villari (1827-1917): Girolamo Savonarola ve Niccolò Machiavelli üzerine çalışmaları bulunan İtalyan tarihçi ve siyasetçi.

21

“Yeni Prens”e devam.¹ Yeni Prensın başkahramanının modern çağda kişisel bir kahraman değil, siyasi parti olduğu, yani kimi zaman farklı ulusların farklı iç ilişkilerinde yeni türden bir Devlet kurma niyetiyle (hem rasyonel hem de tarihsel açıdan bu amaçla kurulan) belli bir parti olacağını söylemiştik.

Totaliter olarak ortaya çıkan rejimlerde kraliyet kurumunun geleneksel işlevinin aslında belli bir parti tarafından üstlenildiği ve hatta söz konusu parti bu işlevi üstlendiği için rejimin totaliter olduğu belirtilmelidir. Her parti her ne kadar bir toplumsal grubun, tek bir toplumsal grubun sözcüsü olsa da, tam da bu nedenle belli partiler tek bir toplumsal grubu temsil etseler de, belli koşullarda kendi grupları ile diğer grupların çıkarları arasında bir denge işlevi ve tahkim vazifesi uyguladıklarından, temsil ettikleri grubun gelişmesini, taban tabana karşıt grupların rızasıyla olmasa bile, müttefik grupların rızası ve yardımıyla sağlarlar. “Hükümdarlık eden ve hükümeti yönetmeyen” cumhurbaşkanı ya da kral: Anayasal formülü tahkim işlevini ifade eden yasal formüldür bu, anayasal partilerin kralı ya da başkanı savunmasız bırakmama endişesi, Devlet başkanının hükümetin faaliyetleriyle ilgili sorumsuzluğu, sorumluluğun bakanlarda oluşu, devlet birliğini koruma kavrayışının, hükümetin o anki personeli ve partisi hangisi olursa olsun, devletin eylemlerinde yönetilenlerin rızasının alınmasına dair genel prensibinin mantığını oluştururlar.

Totaliter partiye² bu formüller anlamını yitirir ve bu nedenle bu formüller bağlamında işleyen kurumlar azalır ama aynı işlevi soyut “Devlet” kavramını yüceltecek ve “tarafsız güç” işlevinin faal ve etkili olduğu izlenimini belli biçimlerde vermeye çalışacak parti üstlenir.

Dipnotlar

- 1 “Nuovo principe”: Machiavelli’nin *Prens*’teki siyasi yatırımı, esasen geleneksel yollarla sürdürülen, soy gereği elde edilen veya miras alınan yönetimlerden (De’ Principati ereditari) değil, “yeni prenslikler”den (*principato nuovo*) yanadır. Machiavelli asıl zorluklarla –ya da esas siyaset sorunsalıyla– yeni prensliklerde karşılaştığını söyler. Gramsci bu düşünceyi siyasal partiye yönlendirir.
- 2 “Partito totalitario”: Gramsci proletarya diktatörlüğü ile totalitarizmi birbirinden ayırsa da “totalitarizm”in henüz liberal gelenek içinde kazandığı olumsuz anlamı edinmediği bir tarihsel dönemde “totaliter parti” kavramını kullanmaktadır. Yine de buradan “totaliter devlet” kavramını türetmek doğru olmayacaktır. Çünkü Gramsci’nin Marksist siyasal kurama yaptığı özgün katkının adı –totaliter devlet değil– “integral (bütüncül) devlet”tir. İntegral devlet, birbirlerinden organik olarak değil, yöntemsel amaçlarla ayrılan sivil toplum ve politik toplum uğraklarının diyalektik birliğini anlatır (Thomas, *Gramsci Çağı*, s. 200). Buradan hareketle totaliter partinin yaratmaya çalıştığı yeni kültür içinde, üyelerinin sivil toplum-politik toplum faaliyetleri uğraklarını diyalektik birlik içinde ele alan bir siyasal örgütlenme olduğu söylenebilir. Bunu Gramsci’nin rızanın yayılmacılığı kavramıyla açıklayabiliriz: “Bu kavram, liderler ve yönetilenler arasındaki herhangi bir bürokratik baskıcı ilişkiyi ve demokrasinin yalnızca onun bu yasal yönüne indirgenmesini dışlar... Gramsci belli bir noktada ısrar eder: ‘Proletarya diktatörlüğü yayılmacıdır, baskıcı değil. Devamlılığı olan, tabandan başlayıp yukarıya doğru giden bir hareket, toplumun tüm damarlarında devamlı bir yer değiştirme, insanların devamlı bir dolaşımıdır’” (Christine Buci-Glucksmann, “Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji”, *Gramsci’ye Farklı Yaklaşımlar*, s. 124-125). Gramsci *Hapishane Defterleri*’ndeki “Ulusal Toplamların Örgütlenmesi” başlığı altında “totaliter parti” temasını daha fazla açar. Burada “ilerici” ve “gerici” totalitarizmler arasında bir ayrım yapar. Yeni bir kültürün temsilcisi olan parti ilerici totaliter parti iken, gerici totaliter parti, salt baskıcılıkla iş gören ve yeni kültür temsilcisi gücü engellemeye çalışan partidir (HD, 6, 136). Bu ayrımı ilerici totalitarizmin rızanın yayılmacı niteliğiyle ilgili, gerici totalitarizmin ise baskıcı olması biçiminde izah edebiliriz. Son olarak, ilerici totaliter parti –metnin 37. bölümünde geçen bir kavramla ifade edilirse– salt baskıcı değil, hegemonik kapasiteleri gelişmiş bir “aygıt”tır. Buna karşılık Franco Lo Piparo, 1934 yılındaki notlarında, Gramsci’nin yazılarında “totaliter” ifadesinin olumsuz anlamıyla ortaya çıktığını ileri sürer (*Gramsci’nin İki Hapishanesi*, çev. Gökçe Tuğba, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 104).

Bibliyografya. Mario Sertoli'nin Rus Anayasası (Floransa, Le Monnier, 1928, Cilt 8, s. 435, L. 50) hakkındaki birinci cildini tanıtan Giuseppe Tarozzi'nin *Italia che scrive* dergisinde yayımlanan yazısında adından başka herhangi bir bilgi vermeden Vorländer'in *Von Machiavelli bis Lenin* kitabından alıntı vardı (*Nuovi Studi* tarafından 1929'da yayımlanan Machiavelli'yle ilgili en güncel literatür incelemesine bakmak lazım).

23

Organik kriz dönemlerinde siyasi parti yapısının bazı yönlerine dair gözlemler (durumlar ve güç ilişkilerine dair notlara bağlanacak). Toplumsal gruplar tarihsel yaşamlarının belli bir anında geleneksel partilerinden uzaklaşır, yani o partileri kuran, temsil eden ve yöneten insanlarla belli bir örgütlenme biçimindeki yapıdan koparlar, söz konusu insanlar artık o grupların ait oldukları sınıfın ya da sınıf fraksiyonun temsilcisi kabul edilmez. Bu krizler belirdiğinde ortaya çıkan durum hassas ve tehlikeli bir hal alır, çünkü karizmatik ya da ilahi kaderi simgeleyen insanların temsil ettiği karanlık güçlerin faaliyetlerine, güç çatışmalarına alan açılır. Partiler (dar anlamda parti örgütleri, seçim bölgesi-parlamentar bölge, basın örgütlenmesi) zemininden bütün devlet organizmasına yansıyan (sivil ve askerî) bürokrasinin, yüksek finansın, Kilise'nin ve genelde kamuoyundaki dalgalanmalardan görece bağımsız olan tüm diğer organizmaların güç pozisyonunu nispi de olsa kuvvetlendiren, temsil edenler ile edilenler arasındaki bu karşıtlık durumları nasıl oluşmaktadır? İçerik aynı olsa da süreç her ülkede farklıdır. İçerik, yönetici sınıfın hegemonya krizidir; bu krizin ortaya çıkma nedeni ise o yönetici sınıfın, büyük kitlelerin rızasını istemiş ya da onları zorla razı etmiş olduğu herhangi bir büyük siyasi girişiminde (örneğin savaş gibi) başarısızlığa uğramasıdır ya da geniş kitlelerin (özellikle de köylüler ve entelektüel küçük burjuvaların)

aniden siyasi edilgenlikten çıkıp belli bir faaliyet göstermeleridir ki, bu aşamada, bütününde organik olmasa da, bir devrim oluşturan hak taleplerini ortaya koyarlar. Bu durumda “otorite krizinden” söz edilmesine rağmen aslında bu tam da hegemonya krizi ya da çetrefil bir Devlet krizidir.

Devlet, kriz anında tehlikeli durumlar yaratır, çünkü nüfusun farklı katmanları çabucak yollarını bulacak ve aynı ritimle yeniden örgütlenecek kapasiteye sahip değildir. Önemli sayıda eğitilmiş personeli olan geleneksel yönetici sınıf, adamlarını ve programlarını değiştirir ve elinden kaçıp gitmekte olan kontrolü tabi sınıflardan daha hızlı sağlar, belki de fedakârlıklar yapar, demagojik vaatlerle kendini karanlık bir geleceğe maruz bırakır, fakat gücü elinde tutar, kısa bir süreliğine de olsa gücünü sağlamlaştırır ve bu gücü düşmanı ezmek, çok da kalabalık ve eğitilmiş olmayan idari personelini dağıtmak için kullanır. Sınıfın tümünün gereksinimlerinin, pek çok partinin birliklerinin, sınıfın tamamının ihtiyaçlarını temsil eden tek bir partinin bayrağı altına toplanması, sorunsuz sakın zamanlara kıyasla neredeyse yıldırım hızıyla gerçekleşse ve ritmi çok hızlı olsa da organik ve normal bir fenomendir. Bu durum, bir sosyal grubun tamamının baskın bir beka sorununu çözebileceğine ve ölümcül bir tehlikeyi bertaraf edebileceğine inandığı yegâne yönetimin altında birleşmesini temsil eder. Kriz bu organik çözümü değil de karizmatik lider çözümünü bulduğunda, bu durağan bir denge olduğu anlamına gelir (dengenin çeşitli unsurları bulunmakla birlikte bunların içinde ilerici güçlerin olgunlaşmamış olması başat rol oynar), dolayısıyla (bu durum) ne muhafazakâr ne ilerici, hiçbir grubun zafer için gereken gücünün bulunmadığı ve muhafazakâr grubun da bir patrona ihtiyacı olduğu anlamına gelir (krş. *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*).¹

Olguların izlediği bu düzen, siyasi partiyle ilgili en önemli meselelerden biriyle, yani partinin geleneksel ruhuna tepki verme, mumyalaşma ve tarih dışı hale gelme eğilimlerine karşı çıkma kapasitesiyle bağlantılıdır. Partiler doğarlar ve sınıfları için tarihsel açıdan yaşamsal uğraklarda durumu yönetmek

üzere örgütlenerek oluşurlar; fakat yeni ödevlere ve yeni çağlara uyum sağlamayı her zaman beceremezler, belli bir ülkede ya da uluslararası alanda karmaşık güç ilişkilerinin (ve dolayısıyla kendi sınıflarının göreceli konumunun) gelişimine göre gelişmeyi her zaman başaramazlar. Partilerle ilgili bu gelişmeleri çözümlerken birbirinden ayırt edilmesi gerekenler: Toplumsal grup, parti kitlesi; partinin kurmay heyeti ve bürokrasisidir. Bürokrasi en tehlikeli geleneksel ve muhafazakâr güçtür;² kendi başına ayakta kalan ve kendini kitleden bağımsız hisseden katı bir gövde oluşturduğunda, partiyi bekleyen son, tarih dışı hale gelmektir ve akut kriz anlarında partinin toplumsal içeriği boşaltılır ve temelsiz bir yapı olarak kalakalır. Hitlerciliğin yayılmasıyla bir dizi Alman partisinde olup bitenlere bakılabilir. Fransız partileri bu türden araştırmalar için zengin bir alan oluşturur: Hepsi mummylaşmış ve tarih dışıdır, köhnemiş terminolojisini tekrarlayıp durdukları eski dönem Fransız tarihinin değişik aşamalarını belgeleyen siyasi tarihe ait kanıtlardır: Onların krizi Alman partilerinininkinden daha katastrofik hale gelebilir.

Olayların izlediği bu düzen incelenirken bürokratik, sivil ve askerî unsurların yerli yerine oturtulması genelde ihmal edilip gözden kaçırılır, dahası bu analizlerde sadece faal askerî ve bürokratik unsurların incelemeye dâhil edilmesinin yetmediği, bürokrasinin belli devlet yerleşkelerinde hangi toplumsal tabakalardan oluşturulduğunun da hesaba katılması gerektiği unutulur. Ordu, ordu olarak açıkça siyasi harekete katılmasa bile siyasi bir hareket askerî nitelikte olabilir; keza ordu, ordu olarak hükümet yönetimine katılmasa bile hükümet askerî nitelikte olabilir. Belli durumlarda orduyu “savunmasız bırakmamak”, onu anayasallık çerçevesinden çıkarmamak, askerler arasına siyaset sokmamak daha uygun görülebilir, genelde bunun, siyasi hizipler üzerinde güya bir tarafsızlık ve üstünlük zemininde kalan askerler ve subaylar arasında türdeşlik sağlamak için yapıldığı söylenir, oysa yeni durumu belirleyen ve egemen olan, ordu yani Genelkurmay ve subay sınıfıdır. Öte yandan, anayasalara göre ordunun asla politika yapmaması gerektiği doğru

değildir, ordunun yapması gereken anayasayı, yani Devlet'in yasal biçimini ve ona bağlı kurumları korumaktır; bu yüzden tarafsızlık denen şey cahil ve gerici tarafa destek vermekten başka anlama gelmez. Ama bu durumlarda ülkedeki hoşnutsuzluğun orduya yansımaları önlemek ve askerî aygıtın dağılmasıyla Genelkurmay'ın belirleyici gücünün ortadan kalkmasını engellemek için meseleyi bu biçimde ele almak gerekir. Kuşkusuz, tüm bu gözlem unsurları mutlak değildir, farklı tarihsel uğraklarda ve çeşitli ülkelerde birbirinden farklı ağırlıklara sahiptirler.

Öncelikle araştırılması gereken şudur: Belli bir ülkede, ekonomik yaşamın ve siyasi onaylanmanın (doğrudan olmasa bile “şantaj” yoluyla güce etkin katılımın) çok önemli görüldüğü, bürokratik, sivil ve askerî kariyerin yaygın olduğu bir toplumsal tabaka mevcut mudur? Modern Avrupa'da, bu tabaka bir yanda sanayi güçlerinin gelişimi, öte yanda da tarımsal reforma göre gelişip çeşitli ülkelerde az ya da çok yaygınlaşan küçük ve orta sınıf kır kökenli burjuva ile özdeşleşebilir. Kuşkusuz (sivil ve askerî) bürokratik kariyer bu sosyal tabakanın tekelinde değildir, buna rağmen söz konusu tabaka toplumsal işlevi ve o işlevin belirlediği ya da kolaylaştırdığı psikolojik eğilimler nedeniyle bürokratik kariyere ve sözü edilen mesleklere özellikle uygundur. Bu iki unsur, toplumsal grubun tamamına belli bir türdeşlik ve yönetim enerjisi, yani toplumsal organizmanın bütününde sıklıkla belirleyici olan bir işlev ve siyasi değer sağlar. Bu grubun unsurları, çok az sayıda olsalar bile insan gruplarına doğrudan emir vermeye ve “ekonomik” olarak değil de “siyasi olarak” buyurmaya alışmıştır, yani onların buyruk vermedeki hünerlerinde, endüstriyel üretime benzer organik bir bütünde olduğu gibi “şeyleri” düzene koyup buyurma, “insanlara ve nesnelere” emir verme alışkanlığı yoktur, çünkü bu grup sözcüğün modern anlamıyla ekonomik işlevlere sahip değildir. Ulusal toprakların bir bölümünün yasal olarak sahibi olduğundan geliri vardır ve işlevi kendi mevcudiyet koşullarını iyileştirmek için tarım yapan köylüyle “siyasi olarak” mücadele etmekten ibarettir, çünkü köylünün konumunda meydana gelebilecek görelî

her iyileşme kendi toplumsal konumu için bir felaket olacaktır. Köylünün uzun çalışma saatlerine yayılan işi, kronik sefaleti ve bu nedenle ortaya çıkan yabancılığı bu grup için ezeli bir zorunluluktur.³ Resmî dinin sınırlarının dışına çıkan her tür kültürel köylü hareketine ve köylü emeğinin özerk olarak örgütlenmesine yönelik en küçük girişime gösterilen direnç ve karşı saldırıda görülen büyük enerjinin açıklaması budur. Bu toplumsal grup, sınırlarını ve içten içe yaşadığı güçsüzlüğün nedenlerini bölgesel dağınıklığında ve derinden derine bu dağınıklığa bağlı olan “ayrışıklığında” bulur; bu durum başka özelliklerini de açıklar: Değişkenliğini, peşinden gittiği ideolojik sistemlerin çeşitliliğini, bazen de peşine takıldığı ideolojilerin tuhaflığını. İrade kararlı bir biçimde bir amaca yöneliktir ama harekete geçmekte zorlanacak kadar yavaştır, genelde örgütlenecek ve siyaseten toplanıp merkezîleşmesini sağlayacak uzun bir sürece gereksinim duyar. Bu grubun konuya yönelik özel “iradesi” yüksek sınıfın iradesi ve dolaysız çıkarlarıyla örtüştüğünde süreç hızlanır, üstelik sadece süreç hızlanmakla kalmaz, aynı zamanda söz konusu irade, bu tabakanın, çözümü içerik açısından olmasa bile en azından “biçim” yönüyle yüksek sınıfa dayatacak biçimde örgütlenen “askerî gücünde” de derhal kendini gösterir. Burada tabi sınıflar konusunda köy-kent ilişkileri için belirtilen yasaların aynısı geçerlidir: Kentin gücü otomatik olarak köyün gücüne dönüşür ama köyde ekonomik sınırlar olmadığından ve normalde tepeden aşağıya doğru daha ağır bir baskı uygulandığı için çatışmalar ortaya çıkar çıkmaz “kişisel” ve akut bir biçim edinir, böylece karşı saldırılar daha hızlı ve kararlı olmak zorunda kalır. Bu grup, sıkıntılarının kaynağının kentlerde, kentlerin gücünde olduğunu anlar ve görür. Bu nedenle çözümü, sorunun asıl merkezini kurutmak için kentli yüksek sınıflara da dikte etmesi gerektiğini anlar, çözüm ya çok masraflı olduğundan ya da uzun vadede tehlike yaratacağından (bu sınıflar sadece doğrudan “fiziki” çıkarı değil, içinde manevra yapabilecekleri daha geniş gelişme döngülerini gözetirler) ivedilikle uygulanması kentli yüksek sınıfların işine gelmez. Bu tabakanın yöneticilik

işlevini mutlak anlamda değil, bu anlamda kavramak gerekir; bu da hiç de azımsanacak bir şey değildir.

Bu grubun bir yansıması sağcı muhafazakâr entelektüellerin ideolojik faaliyetinde görülür. Gaetano Mosca'nın *Teorica dei governi e governo parlamentare* (Parlamentar Yönetim ve Hükümetler Teorisi, ikinci baskı 1925, ilk baskı 1883) adlı kitabı bu açıdan örnek teşkil eder. Mosca, 1883'ten itibaren köy ile kent arasındaki olası bir ilişki fikriyle dehşete kapılmıştı. Mosca, 1883'te defansif (karşı saldırı) pozisyonu nedeniyle tabi sınıfların siyasi tekniklerini, bu sınıfların temsilcilerinin, üstelik kentli olanlarının bile onlarca yıl sonra anlayabileceklerinden çok daha iyi anlamıştı.⁴

Söz konusu toplumsal grubun, geleneksel açıdan bazı yaşam koşullarının doğrudan bir yansıması olan ve şimdi bilinçli bir biçimde eğitilmiş ve organik açıdan hazır “askerî” karakterini fark etmemiz gerekir. Çeşitli ordu ve birliklerin eski savaşçıların, terhis edilmiş askerlerin ve özellikle de Genelkurmay'a bağlı subayların oluşturduğu derneklerin ortaya çıkmasını sağlamak ve istikrarlı bir biçimde muhafaza etmek için harcanan sistematik çabalar bu bilinçli harekete dâhildir ve bu dernekler gerekli hallerde görevdeki orduyu harekete geçirmeye ihtiyaç kalmadan harekete geçirilebilir. Böylece, görevdeki ordu, acil alarm durumlarında kendine özgü kudretli karakterini koruyabilir ve aslında “moral” gücünü etkilemesi kaçınılmaz bu “özel” kuvvetlerin ortaya çıkardığı siyasi çürümeye karşı bağlılık kazanarak ve güçlenerek çıkarken moral gücü de destek kazanıp güçlenmiş olur. Tıpkı Çar yanlısı Kazaklarda olduğu gibi, ulusal kimliklerin sınırları boyunca kademeli formasyonlarda değil, toplumsal grubun “sınırları” boyunca “Kazak” tipi bir hareketin gerçekleştiği söylenebilir.

Bununla birlikte, pek çok ülkede devlet yaşamında askerî unsurun etkisi sadece teknik askerî unsurun etkisi ve ağırlığı anlamına değil, bu unsurun kaynaklandığı (özellikle de tabi sınıf subayların) toplumsal tabakaların etkisi ve ağırlığı anlamına da gelir. Bu bir dizi gözlem genelde Sezarizm ya da Bo-

napartizm denen belli bir siyasal formun en mahrem yönünü çözümlmek, onu askerî teknik unsurun belki de çok daha şatafatlı ve ayrıcalıklı şekillerde baskın olduğu diğer formlardan ayırt etmek için zaruridir.⁵

Bu hususta İspanya ve Yunanistan, benzer ve farklı çizgileriyle iki tipik örnek sunar. İspanya için bazı ayrıntıları göz önünde tutmak gerekir: Ülkenin büyüklüğü ve köylü nüfusun pek de yoğun olmayışı. Toprak sahibi soylular ve köylüler arasında sayıca fazla bir kırsal burjuva mevcut değildir, tam da bu yüzden kendi başına bir kuvvet olarak düşük rütbeli subayların da pek bir önemi yoktur (oysa generallere karşı çıkan ve kendilerine özgü bir politika yürütmeye çalışan kent burjuvası kökenli topçu ve istihdam subaylarının karşıt güç olarak belli bir önemi ve ağırlığı vardı). Dolayısıyla, askerî hükümetler “büyük” generallerin yönetimindedir. Vatandaş ve askerî güç olarak köylü kitleleri pasiftir. Eğer orduda siyasi bölünme gerçekleşirse, yönetici çevrelerdeki rekabet nedeniyle yatay değil, dikey olarak gerçekleşir bu: Askerî birlikler kendi aralarında savaşan komutanlarının peşinden gitmek için bölünürler. Askerî hükümet, iki anayasal hükümet arasında bir parantezdir; askerî unsur düzenin muhafazasının kalıcı teminatıdır, “yasallık” tehlikeyken “alenen” işleyen politik bir güçtür. Aynı durum Yunanistan’da da meydana gelmiştir, ancak fark şudur: Yunan toprağı bir adalar sistemine dağılmıştır ve nüfusun daha enerjik ve aktif bir bölümü daima denizdedir, bu da entrika ve askerî komployu daha kolay hale getirir; Yunan köylüsü de İspanyol köylüsü gibi pasiftir ama tüm nüfus çerçevesinde, en enerjik ve aktif Yunanlar denizci olduklarından ve neredeyse daima siyasi yaşamın merkezine uzak kaldıklarından genel pasiflik farklı bir biçimde çözümlenmelidir ve bu nedenle de sorunun çözümü aynı olamaz (yıllar önce Yunanistan’da devrilen bir hükümetin üyelerinin kurşuna dizilmesi, kanlı bir ders vermek istemiş olan bu enerjik ve aktif unsurun bir öfke nöbetiyle açıklanabilir). Özellikle göz önüne alınması gereken Yunanistan ve İspanya’daki askerî hükümet deneyimi, deyim yerindeyse Bona-

partist olma potansiyeli taşıyan ülkelerde meydana geldiği gibi, biçimsel olarak organik ve kalıcı bir siyasi ve toplumsal ideoloji yaratmamıştır. Ama iki örneğin genel tarihsel koşulları aynıdır: “Normal” demokrasi oyununu ve parlamentarizmi engelleyen çatışma içindeki kentli grupların dengesi. Ancak bu dengede kırsal kesimin etkisi farklıdır. İspanya gibi ülkelerde tamamen pasif olan kırsal kesim, toprak soylusu generallerin tehlikedeki dengeyi, yani yüksek grupların üstünlüğünü yeniden tesis etmek için siyasi açıdan ordudan yararlanır. Başka ülkelerde kırsal kesim pasif olmasa da hareketi siyasi açıdan kentli hareketle eşgüdümlü değildir: Ordu mümkün olduğunca tarafsız kalmalıdır, aksi halde yatayda dağılıp parçalanabilir (belli bir noktaya kadar tarafsız kalmalıdır) ve [bu durumda] askerî araçlarıyla kırsaldaki hareketi bastıran (doğrudan daha tehlikeli olan) askerî bürokrat sınıf eyleme geçer. Bu mücadele belli bir siyasi ve ideolojik birlik yakalar, kentte ikamet eden kırsal kökenli öğrencilerin destekleyip güçlendirdiği kentli orta sınıflardan (İtalyan-cadaki anlamıyla orta sınıflar) müttefikler bulur, böylece siyasi yöntemlerini yüksek sınıflara dayatır, onlar da pek çok taviz vermek ve karşı tarafın lehine belli yasal düzenlemeler yapmak zorunda kalır; özetle, çıkarlarının belli bir noktaya kadar Devlete nüfuz etmesini ve yönetici personelin belli bir bölümünün değiştirilmesini başarır. Bu arada, askerî bürokrasi sınıfı, üst sınıfın çokça direnme arzusu karşısında, görevdeki orduyla kendi birlikleri arasında bir sivil savaş tehlikesini göz önünde tutarak genel bir silahsızlanma halinde bile silahlı kalmayı sürdürür.

Bu gözlemler, katı şemalar olarak değil, sadece tarihsel ve siyasal yorumun pratik ölçütleri olarak düşünülmelidir. Tarihsel formlar gerçek olayların somut analizleriyle saptanır ve bunlar neredeyse “biriciktir”.⁶ Sezar, I. Napolyon tarafından temsil edilen çok farklı bir gerçek koşullar bileşimini temsil eder, tıpkı Primo De Rivera’nın temsil ettiği gerçek koşulların Jivkoviç’in temsil ettiklerinden farklı oluşu gibi.⁷

Belli bir durumda mevcut güç ilişkileri sisteminin üçüncü derecesinin ya da uğrağının analizinde askerlik biliminde “strate-

jik konjonktür” denen kavrama, yani daha net bir biçimde ifade edersek, (saldırı güçleri de dâhil) ilk hatta çağrılacak aktif güçlerin ve yönetici personelin niteliksel koşullarınca sağlanan temel öğelerden biri olan mücadele sahnesindeki stratejik hazırlık derecesi kavramına başvurulması gayet yararlıdır. Stratejik hazırlık derecesi “dışarıdan bakıldığında” rakibinden (sayıca) daha az olan tarafa zafer kazandırabilir. Stratejik hazırlığın, geleneksel olarak etkisiz ve pasif güçlerin, belli bir anda, aniden, hiç beklenmedik şekilde gösterebilecekleri doğrudan tepkileri, yani “hesaba katılmayan unsurlar” denen etkenleri sıfıra indirmeye yaradığı söylenebilir. Ulusal ordunun teknik organizmasının yanı sıra, bir askerî sınıfın örgütlenmesine ve mevcudiyetine dair gözlemlerde öne çıkan kimi unsurları da elverişli bir stratejik konjonktürün hazırlık öğeleri arasına yerleştirmeli.

Savaş Bakanı General Gazzera’nın⁸ 1 Mayıs 1932 tarihinde Senato’da yaptığı konuşmadan derlenen aşağıdaki alıntıdan başka unsurlar da çıkarılabilir (krş. 20 Mayıs tarihli *Corriera della Sera*):

Ordumuzun disiplin rejimi, Faşizmin erdemleri sayesinde günümüzde tüm Ulus için değeri olan idari bir norm olarak görülmektedir. Başka ordular da geçmişte biçimsel ve sert bir disipline sahip oldular ve bunu şimdiye kadar muhafaza ettiler. Biz daima Ordu’nun savaş için var olduğu ve savaşa hazırlanması gerektiği ilkesini göz önünde bulunduruyoruz. Bu yüzden barış disiplini savaş zamanındakinin aynısı olmalıdır ve manevi temelini barış zamanında bulmalıdır. Disiplinimiz süregelen sistemin kendiliğinden bir meyvesi olan astlar ile üstler arasındaki bir uyum ruhuna dayanmaktadır. Bu sistem uzun ve zorlu mu zorlu bir savaş süresince zafere ulaşana kadar muhteşem bir direnç göstermiştir. Böylesine ayırt edici, disiplinli bir geleneğin tüm İtalyan halkına yaygınlaştırılması faşist Rejimin meziyetidir. Stratejik kavrayış ve taktik operasyonların başarısı tekil bireylerin disiplinine bağlıdır. Savaş pek çok şey öğretti, barış hazırlığı ile sa-

vaş gerçeği arasında derin bir ayrılık olduğunu da öğretti. Kuşkusuz, ne kadar hazırlıklı olursak olalım, kırsaldaki ilk operasyonlar savaşımların karşısına bir o yandan bir bu yandan gelen sürprizlerle yeni sorunlar çıkarır. Bununla birlikte, olup bitmiş bir savaştan alınabilecek bir dersin önsel olarak bize savaşla ilgili işimize yarayacak bir kavrayış kazandıramayacağı sonucunu çıkaramayız bu, durumdan. Eğer bundan bir savaş öğretisi elde edilebilirse, bu öğretiyi entelektüel bir disiplin, herkesin anlamasını ve anlatmasını sağlayacak bir dil birliğini ve birbiriyle çatışmayan muhakeme biçimlerini geliştirmek için bir araç olarak anlaşılmalıdır. Eğer, bazen, öğretiyi birimi şematizme dönüşüp yozlaşma tehdidi oluştursa, buna hemen tepki gösterilmeli, teknik gelişmeler sayesinde taktiğe damga vuracak bir yenilenme hızla hayata geçirilmelidir. O halde durağan olmayan bu düzenleme, bazılarının sandığı gibi gelenekçi değildir. Gelenek sadece güç olarak değerlendirilir ve düzenlemeler sürekli bir gözden geçirme sürecindedir; bunun nedeni değişiklik arzusu değil, onları gerçekliğe uyarlayabilmektir. (“Stratejik konjonktür hazırlığı” ile ilgili bir örnek de Churchill’in *Jutland Muharebesi*’nden söz ettiği *Anılar*’ında bulunabilir.)⁹

Ekonomizm paragrafına eklenecek bir unsur da uzlaşmazlık teorileri denen yaklaşımların bir örneği olarak uzlaşmacı denemlere yönelik ilkesel katı nefret unsurudur,¹⁰ bu da tabii bir tezahür olarak “tehlike korkusu” denebilecek nefreti taşır. Uzlaşmacılara yönelik ilkesel nefretin ekonomizme sıkı sıkıya bağlı olduğu aşîkârdır, bu nefretin temelindeki kavrayış tarihsel gelişme için doğal yasalarla aynı karaktere sahip nesnel yasaların mevcut olduğuna yönelik değişmez inançtan başka bir şey olamaz, bu da yetmezmiş gibi dinsel erekselliğe benzer kaderci bir ereksellik konusunda da ikna olunmuştur: Elverişli koşullar kaderimiz gereği gerçekleşmek zorunda olduklarından, pek çok şey de onlarca belirleneceğinden, bütün bunlar hayli gizemli de olsa, yeniden yaratılmış şeyler ortaya çıkacaktır, bu nedenle

belli bir plana göre işleyen bu durumları önceden hazırlamak niyet ve iradesiyle yapılacak her şey sadece yararsız olmakla kalmaz aynı zamanda da zararlıdır. Bu kaderci kabullerin yanı sıra, silahların düzenleyici faziletlerine körlemesine ve pervasızca güvenip kaderi onlara teslim etme eğilimi vardır, ama bu tamamen mantıksız ve tutarsız sayılmaz, çünkü (yıkım anında zaten işbaşında olan) iradenin müdahalesinin yıkım için yararlı, yeniden yapım içinse yararsız olduğu düşünülür. Yıkım, yıkımyeniden yapım olarak değil, mekanik bir biçimde kavranır. Bu tür düşünce biçimlerinde zaman faktörü işin içine katılmaz, son tahlilde ekonominin bizzat kendisi de hesaba katılmaz, hem de şu anlamıyla: Kitlel ideolojik olguların nasıl olup da daima kitlel ekonomik olgular üzerine gecikmeyle yansıdığı ve bununla birlikte bazı uğraklarda ekonomik faktöre borçlu olunan otomatik itkinin nasıl da yavaşladığı, sakatlandığı ve hatta geleneksel ideolojik unsurlarca anlık olarak nasıl parçalandığı anlaşılmaz, bu yüzden geleneksel yöneticilerin direktifleriyle karşıt olabilecek kitlenin ekonomik konumunun taleplerinin “içerilmesini” sağlamaya hazırlıklı ve bilinçli bir mücadele söz konusu olmalıdır. Ekonomik teşviki geleneksel siyasetin prangalarından kurtarmak, belli güçlerin siyasi yönelimini değiştirmek için daima uygun bir siyasi inisiyatif gereklidir, iç çelişkileri olmayan yeni bir homojen tarihsel ekonomik-politik siyasi blok oluşturmak için bu değişikliğin benimsenmesi zaruridir, iki “benzer” güç, yeni bir organizmada bir dizi uzlaşma ya da silah gücüyle, bir ittifak planında müttefik hale gelerek ya da biri diğerine baskıyla tabi olarak birbiriyle birleşmeyeceğinden, asıl mesele böyle bir güce sahip olunup olunmadığı ve böyle bir güç harcamanın “verimli” olup olmadığıdır. Eğer iki gücün birleşmesi bir üçüncüyü yenmek için gerekliyse (el altında bulunduğu takdirde) silahlara ya da tehdide başvurmak saf yöntemsel bir varsayımdır ve tek somut olasılık uzlaşmadır, esasen güç çabucak asimile olmak isteyen ve bunun için “iyi niyet” ve “heyecanı” gereken bizzat söz konusu grubun bir bölümüne karşı değil, düşmana karşı uygulanabilir.

(T. Tittoni'nin *İç Politika Üzerine Kişisel Anılar*'ında [*Nuova Antologia*, 1 Nisan-16 Nisan 1929] "askerî sınıf" meselesiyle ilgili yazdıkları ilginçtir. Tittoni bir bölgede patlak veren ayaklanmaların önünü almak için gereken kamusal gücü bir araya getirme meselesi üzerine uzun uzun düşündükten sonra, başka bölgeleri savunmasız bırakmak gerektiğini söyler: Haziran 1914'te gerçekleşen Kızıl Hafta¹¹ boyunca Ancona'daki hareketleri bastırmak için Ravenna savunmasız bırakılmıştı, bu sırada kaymakam, kamu gücünden yoksun olduğu için, kenti isyancılara terk ederek kendini kaymakamlık binasına kapatmak zorunda kalmıştı. "Kendime pek çok kez şu soruyu sormuştum: Bir isyan hareketi eşzamanlı olarak eğer tüm adada patlak verseydi Hükümet ne yapabilirdi." Tittoni, Hükümete, "ordine gönüllülerini", terhis edilmiş subaylarca bir araya getirilmiş eski savaşçıları silah altına almayı önermiştir. Tittoni'nin projesi kayda değer görünmesine rağmen uygulanmamıştır.)¹²

Dipnotlar

- 1 Gramsci, Mussolini faşizmi döneminde, tıpkı atıf yaptığı *Louis Bonaparte*'ın 18 *Brumaire*'i kitabında olduğu gibi, belli toplumsal koşulların sıradan bir siyasal şahsiyetin kahraman rolü oynamasını nasıl olanaklı kıldığını inceler. Karizmatik önder çözümünün toplumsal yapılarla ilişkisi ve sivil toplumda kök salmışlığı belirlemesi Gramsci'nin çözümlemesini faşizmi geçici sapma olarak gören Marksist görüşlerden ayırır. Gramsci faşizmi ve otoriterliği ayrıntılı bir biçimde çözümlemiş, bunu yaparken Marx'ın da devletin demokratik biçiminden çok otoriter biçimiyle karşılaşmış olduğu gerçeğini hatırlatmıştır. Marx'ın söz konusu "siyasal" kitabı Gramsci'nin yeni Marksizminin önemli başvuru kaynaklarından biridir. Çünkü Marx bu kitabında -Gramsci'nin sürekli eleştirdiği- ekonomizmden uzaktır: "Devleti (ya da onun 'icra organını') 'tüm burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komite' olarak betimleyen o kaba araçsallıktan uzaklaşmakla kalmaz, ayrıca onu monolitik bir kendilik olarak görmekten de kaçınır. *Brumaire*'de... devleti başka eserlerde karşılaşılan yaklaşımla (devleti egemen sınıfın aracı olarak gören görüş) 'uzlaştırmak' güç gözükmemektedir" (Thomas, *Yabancı Politik: Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları, s. 227).
- 2 Gramsci hapishaneye girdiğinde (1926) Stalin'in "tek ülkede sosyalizm"i ile Trotski'nin "sürekli devrim" anlayışı arasında büyük bir bölünme gerçekleşmişti. İdeolojik ayrılığın bir boyutu da bürokrasi sorunuydu. Stalin'in devlet bürok-

rasisinin gelişimiyle Trotski'nin tek ülkede sosyalizm uygulamasının bir bürokratik egemenliğe yol açarak işçi iktidarını baltalayacağı yönündeki çıkışı belli bir noktada çatıştı. Dolayısıyla bürokrasi sorununa yaklaşımı Gramsci'nin siyaset kuramı açısından olduğu gibi bu metnin yazıldığı dönemde gelişen Stalin-Trotski çatışmasındaki düşünsel konumunu tahmin etmek açısından da dikkat çekicidir. Bazı yorumcular, Gramsci'nin faşist hapishanedeyken aynı zamanda bir (Stalinist) "komünist labirent"in içinde yaşadığını, bu nedenle hem faşist sansür hem de komünist takip nedeniyle şifreli bir yazım tekniği geliştirdiğini fakat ne olursa olsun Sovyetler Birliği'nde uygulanan biçimiyle komünizme ve Stalinizme mesafeli ve eleştirel olduğunu iddia etmişlerdir. Gramsci, Stalin ile Buharin'in Trotski ve diğerlerinin azınlık muhalefetine karşı sergilediği siyasal şiddeti eleştiren bir mektup kaleme almış, bu mektupta Trotski'yi "ustalarımız arasında yer alır" diye anmış, hatta bu konuda kendi yaklaşımını paylaşmayan ve bu nedenle belgeyi Sovyet Merkez Komitesi'ne ulaştırmayan İtalyan Komünist Partisi önderlerinden Palmiro Togliatti'ye "Bütün mantığın 'bürokratizm' ile çürümüş durumda" diye yazmıştır (Lo Piparo, 2019, s. 32). Yine de Gramsci'nin Trotski konusundaki genel tutumu daha ayrıntılı ele alınması gereken bir konu.

- 3 Gramsci'nin "ekonomik-siyasi Malthusçuluk" olarak ifade ettiği durumla birlikte düşünebiliriz bunu. Malthusçuluk kır kökenli burjuvazinin dünya görüşünü ifade eder. Onun sınıfsal çıkarları köylülerin "yabanıllığı"nın her durumda sürdürülmesini gerektirir. Bu nedenle köylülerin Aydınlanma'dan uzak oluşu ve dinselliği sürekli vurgulanır. Böylece köyde gerçekleşecek yapısal özellikler taşıyan bir değişim (örneğin toprak reformu ya da tarımsal devrim) ve köylünün siyasal yaşama bir özne olarak katılımı baştan engellenir.
- 4 Mosca'nın düşünceleri Marksist "sınıf" kavramına karşı "elit" kuramının başlıca kaynağıdır. Buna karşılık, ortodoks Marksist sınıf kavramını biraz esnetmeye çalışan Gramsci, Mosca'nın seçkinciliğinin temellerinden biri olan "yönetici sınıf" ya da "siyasal sınıf" savındaki örtük hegemonyacı içeriğe dikkat çeker. Mosca'nın siyaset bilimini üzerine kurduğu yönetici sınıf-yönetilen sınıf ayrımında, azınlıkta ama örgütlü ve üstün olan ilk grup salt fizik zorla yönetmez, toplumun geneliyle ve bir alt seçkinler grubuyla ilişkiler kurar. Böylece yeni seçkinlerin oluşumu ve toplumsal-siyasal dolaşımı gerçekleşir. Gramsci'nin bir önceki paragrafta söz ettiği "yüksek kentli (yönetici) sınıflar"ın sınıfsal stratejilerini bu bağlamda düşünmek mümkün.
- 5 Bonapartizm, Marx'ın *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i* çalışmasından itibaren Marksist kuramda tartışılmıştır. Gramsci'nin Sezarizm kavramı, "güç ilişkileri" ve "durum analizi"nin siyasal çözümleme açısından sonuçlarından biridir. Kriz dönemlerindeki çatışan tarafların üstün gelemediği denge durumlarında büyük tarihsel kişilikler veya karizmatik önderler ortaya çıkar. Gramsci, Sezarizmin niteliğinin yine somut tarihsel koşullar tarafından belirlendiğini belirtir. İlerici bir Sezarizm olabileceği gibi gerici bir Sezarizm de olabilir. Bu, Gramsci'nin düşüncesinde Marx'ın yanı sıra Machiavelli'yi de görebileceğimiz bağlamlardan biridir. Şunu da belirtmeliyiz ki, Marx Almanca baskıya yazdığı 1869 tarihli ikinci önsözde kitabın o günlerde özellikle Almanya'da sıkça kullanılan "Sezarizm teriminin artık bir yana atılmasına katkıda bulunacağını" umduğunu yazar.

- 6 Buradaki “biricik” ifadesi, Gramsci’nin evrenselliği nasıl kavradığını özlü biçimde anlatıyor. Burada anlatılmaya çalışılan, zamansal-tarihsel boyuttan türetilen ve bütün politik deneyimleri özdeşleştirmeye neden olacak (“şematik”) bir evrenselliğe karşı siyasi-coğrafi farklılıkları göz önünde tutan bir başka evrensellik arayışıdır. Gramsci, siyasetin özü olarak gördüğü hegemonya kavramını temelde coğrafi ve mekânsal olarak kavrar. Bir yandan Marksizmin bütün toplumları çözümlemeye yarayacak (sınıf, üretim güçleri vb.) evrensel kavram araçları vardır, diğer yandan farklı toplumların “farklı gerçek koşulları”. Gramsci’nin toplumsal ve kültürel kullanımlarında coğrafi ve mekânsal boyuta dikkat çeken yorumcusu Edward Said olmuştur. Said hem ustalık eseri sayılan *Şarkiyatçılık*’ta Gramsci düşüncesinin bu boyutundan yararlanmış hem de başka çalışmalarında Gramsci’nin zaman merkezli ana akım Hegelci Marksizmden farklı konumuna dikkat çekmeye devam etmiştir (Gramsci yorumları konusunda özellikle bkz. Alastair Davidson, “The Uses and Misuses of Gramsci”, *Thesis Eleven*, Sayı: 95, 2008; coğrafya için ayrıca bkz. Yves Lacoste, *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, çev. Selim Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 116).
- 7 Miguel Primo de Rivera (1870-1930): İspanya’nın restorasyon döneminde başbakanlık yaptı (1923-1930). Siyasetçilerin ve parlamenter demokrasinin İspanya’nın felaketine yol açtığını düşünüyordu. Düsturu “ülke, din, monarşi”ydi.
Petar Živković (1879-1947): Yugoslavya Krallığı’nın 1929-1932 arasında başbakanlığını yapmış Sırp asker ve politikacı.
- 8 Pietro Gazzera (1879-1953): Mussolini faşizminin resmî figürlerinden. 1928’de Savaş Bakanı olmuş ve bu görevi 1933’e kadar yürütmüştür.
- 9 Gramsci, Winston Churchill’in (1874-1965) Birinci Dünya Savaşı’na dair anı ve düşüncelerinden oluşan *The World Crisis* (1923-1931) adlı otobiyografik çalışmasından bahsediyor olmalı. Jutland Muharebesi (1916) Almanya ile İngiltere arasında Kuzey Denizi’nde geçen ve Bihürinci Dünya Savaşı’ndaki en büyük zırhlı çarpışmalardan birini oluşturan deniz muharebesidir. Gramsci *Hapishane Defterleri*’nde Churchill’in kitabından hareketle, savaşın iki tarafındaki stratejik yönetim ile iki halkın geleneksel portresini mukayese eder. Savaşın planlanmasıyla iki halkın geleneksel portresi arasında önemli bir fark vardır. Çünkü Alman amiralinin genel stratejik planı alt birimlere açıklaması ve onlara koşullar gerektirdiğinde bir manevra özgürlüğü vermesine karşılık İngiliz komuta kademesi planı “organik biçimde” merkezileştirmişti (*HD*, 1, 54). Bu karşılaştırmayı sonraki bölümlerdeki “organik merkezîyetçilik” açısından not edebiliriz
- 10 Hoare ve Smith, Gramsci’nin “uzlaşmazlık”la İtalyan Komünist Partisi kurucusu Amadeo Bordiga’yı (1889-1970) işaret ettiğini öne sürerler (*PN*, s. 167). Bordiga Avrupa’da sol komünizmin önde gelen temsilcilerindendi ve İtalyan Komünist Partisi içinde Gramsci’nin başını çektiği eğilimin karşısında yer alıyordu. Dolayısıyla Hoare ve Smith’in de belirttiği gibi “uzlaşmazlık”, komünist partinin “burjuva” parlamentosuna katılmaması, sol partilerle ittifak yapmaması ve antifaşist birleşik cephe oluşturmaması gerektiğini savunan sol komünist tutumu anlatıyor olmalı. Başka bir deyişle, Gramsci bu kavramla

İtalyan sosyalizmde, Lenin'in de eleştirisine neden olan ideolojik ayrılıklara işaret eder. Uzlaşmaya yönelik nefret, Gramsci'nin ana metinde belirttiği gibi, –siyasal mücadelenin özgül değerini yok sayan– ekonomizmle ilişkiliyse, konunun ekonomizme karşı ideolojik bir mücadeleyi başlatan Lenin'le bir ilgisi olmalıdır. Lenin (1870-1924) *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*'nda komünist partilerin parlamenter etkinlikleriyle ilgili bir bahiste İtalya'da sol komünizmden söz ederken Bordiga'yı hedef alır: “Yoldaş Bordiga ve ‘Komünist-Boykotçu’ (Communista astensionista) hizbi parlamentoya katılımı reddetmeyi savunmakta kesinlikle haksızdır” (V. I. Lenin, “*Left-Wing Communism: An Infantile Disorder*, New York: International Publishers, 1940, s. 48). Lenin'in eleştirdiği ve İngilizceye “boykotçuluk” olarak tercüme edilen “astensionista” metnin sonraki bölümlerinde de sıklıkla karşımıza çıkacak. Gramsci siyasal mücadeleye ket vurduğunu düşündüğü oylamaya katılmama tutumunun (astensionismo) sendikalizm, ekonomizm ve sol komünizmden Fransız aşırı sağına farklı ideolojik biçimlerini çözümler. Ayrıca “uzlaşma” kavramı, Gramsci'nin “hegemonya”yı yeni dengelerin kurulması açısından tanımlamasıyla da birlikte düşünülebilir (“Hegemonya olgusu, hegemonyanın uygulandığı o grupların çıkarlarının ve eğilimlerinin dikkate alınmasını ve belli bir dengenin kurulmasını gerektirir” [HD, 4, 38]).

- 11 Kızıl Hafta (Haziran 1914): İtalya'da işçi sınıfının birtakım hükümet reformlarıyla liberal düzene dâhil edilmesine karşı bir genel grevin ilanı ile gerçekleştirilen ayaklanma.
- 12 Tommaso Tittoni (1855-1931): İtalyan diplomat ve politikacı. 1903-1909 yıllarında dışişleri bakanlığı yapmıştır.

Askerlik sanatında manevra savaşı ve mevzi savaşı kavramları ve siyaset sanatındaki ilgili kavramları karşılaştırmak için Rosa'nın¹ 1919 yılında (Fransızcadan İtalyancaya) C. Alessandri tarafından çevrilen kitapçığını hatırlamak iyi olur. Bu kitapçıkta biraz aceleci ve yüzeysel bir tarzda 1905 tarihsel deneyimleri kuramsallaştırılmıştır: Aslında Rosa, o olaylarda kendisinin sandığından çok daha yaygın ve etkili olmuş örgütsel ve “iradi” unsurları görmezden gelmiştir. Bunun nedeni “ekonomizm” yanlısı ve kendiliğindenci önyargılarıdır. Bununla birlikte, bu kitapçık (ve aynı yazarın başka makaleleri) mevzi savaşının siyaset sanatına uygulanmasının kuramsallaştırılmasındaki en anlamlı belgelerden biridir. Dolaysız ekonomik unsur (kriz vb.), savaşta düşman savunmasında gedik açan sahra topçusu gibi değerlendirilmektedir, bu gedik sayesinde özel birlikler hızla karşı tarafa sızar ve bu da en azından stratejik hattın yönetimi için kesin bir (stratejik) başarı elde etmelerine yeter. Doğal olarak, tarih bilminde dolaysız ekonomik unsurun etkisi, manevra savaşındaki ağır topçu birliklerinin etkisinden çok daha karmaşık sayılır, çünkü bu unsurun çifte etkiye sahip olduğu düşünülür: 1) Düşmanı bozguna uğratarak kendine, sahip olduğu güçlere ve geleceğine güvenini sarsarak savunmasında bir gedik açmak; 2) hiç vakit kaybetmeden yıldırım hızıyla kendi birliklerini örgütlemek, kadrolar oluşturmak ya da dağılmış birliklerini toparlamak için

yerlerine (genel tarihsel sürecin o zamana kadar oluşturduğu) mevcut kadroları derhal yerleştirmek; 3) ulaşılacak amacın niteliğine yönelik ideolojik yoğunlaşmayı hemen sağlamak. Bu katı ekonomizmcî bir belirlenimcilik biçimiydi, daha da kötüsü, etkilerinin zaman ve mekânda derhal gerçekleşeceği düşünülmüştü; bu nedenle, bir çeşit mucizevi aydınlanma beklentisi içeren bu kavrayış kelimenin tam anlamıyla bir tarihsel mistisizimdi.

Doğu sorunu Çarlık lehine nihai bir biçimde çözüme ulaşmasın diye İmparatorluk Rusya'sının zaferini istemeyen General Krasnov'un² romanında yaptığı gözlem şudur: Üçlü İtilaf,³ tek seçenek manevra savaşıyken Rus Genelkurmayına mevzi savaşını dayatmıştır. Cephenin Baltık kıyılarından Karadeniz'e uzanan büyük bir genişlemeye maruz kalması, büyük bataklık ve ormanlık bölgeler içermesi nedeniyle Krasnov'un bu gözlemi de saçmalıktan başka bir şey değildir. Aslında Rus ordusu, özellikle de Avusturya bölgesinde (ve Doğu Prusya'da da) manevra ve göçertme savaşına girişmişti ve her ne kadar geçici de olsa parlak başarılar elde etmişti. Asıl mesele şudur, düşmana karşı ezici bir üstünlük elde etmedikçe istediğiniz savaş biçimini seçemezsiniz, karşı taraftaki güçlerin genel ilişkilerinin "dayattığı" mevzi savaşını görmek istemeyen genelkurmaylara bu tutumlarının ne çok kayıp verdirdiği de bilinen bir şeydir. Aslında mevzi savaşı sadece kelimenin tam anlamıyla siperlerden değil, mevzilenen ordunun siper olduğu bölgenin endüstriyel ve örgütsel sisteminden oluşur ve özellikle toprakların, makineli tüfeklerin ve msket tüfeklerinin seri atışlarıyla, silahların belli bir noktada yoğunlaştırılmasıyla ve bir saf yarılmasından ya da geri çekilmeden sonra kaybedilen malzemenin yerine yenisini hızla sağlayabilecek ikmal olanaklarının bolluğuyla uygulanır. Bir başka unsur da silah altındakilerin oluşturduğu eşdeğerli olmayan büyük kitledir, tam da bu nedenle kitle olarak iş görebilirler zaten. Bu durumun örneği Doğu cephesinde görülür, Alman hattına baskın yapmakla Avusturya hattına baskın yapmak aynı şey değildi, tıpkı Almanlarca komuta edilen ve Almanlardan seçilen birliklerce güçlendirilen Avusturya hattı gibi, bu baskıncı taktik

felaketle sonuçlanmıştı. Aynı şey 1920'deki Polonya savaşında da görüldü. Karşı konulamaz görünen ilerleme Varşova önünde Fransız subayların komutasındaki hatta General Weygand⁴ tarafından durduruldu. Önceleri manevra savaşına, şimdi de mevzi savaşına kafayı takan askerî teknisyenler kuşkusuz daha önceki türden bir yaklaşımın bilim dışı sayılması gerektiğini ileri sürmüyorlar ama endüstriyel ve sivil açıdan daha gelişmiş Devletler arasındaki savaşlarda stratejik olmaktan ziyade taktik bir işleve indirgendiğinin göz önüne alınması ve daha önceleri manevra savaşına kıyasla kuşatma savaşının konumu neyse o konumda değerlendirilmesi gerektiğini iddia ediyorlar. Aynı indirgeme siyaset bilimi ve sanatında da gerçekleşmeli, en azından “sivil toplumun” doğrudan ekonomik unsurun (kriz, depresyon vb.) felakete yol açan patlamaları karşısında çok daha karmaşık ve dirençli hale geldiği gelişmiş Devletlerle ilgili meselelerde, sivil toplumun üstyapıları tıpkı modern savaştaki siperler sistemi gibidir. Nasıl ki tarihte şiddetli bir topçu saldırısının düşmanın tüm savunma sistemini tahrip etmiş görünmesine rağmen tahribat görünen kısmıyla yüzeysel olduğu, saldırı ve ilerleme anıyla kısıtlı kaldığında saldıranlar karşılarında öncekinden daha etkili bir savunma hattı bulmuşlarsa, aynı şey büyük ekonomik krizler sırasında siyasette de meydana gelir; ne saldırgan birlikler krizin etkisiyle zaman ve mekân açısından büyük bir hızla hazırlanabilirler ne de saldırgan bir ruh haline bürünebilirler. Buna mukabil saldırılanların morali bozulmaz, savunma hattını terk etmezler, kısımların ortasında kalsalar bile kendi güçlerine ve geleceklerine güvenlerini yitirmezler. Gerçi işler öyle olduğu gibi kalmaz ama siyasi Cadornacılık⁵ stratejistlerinin bekleyebileceği gibi nihai ilerici yürüyüşün, hızlandırılmış zamanın, sürat unsurunun eksik kaldığına hiç kuşku yok. Siyaset tarihinde bu türden son olgu 1917'de yaşanan olaylar oldu. Bu olaylar siyaset bilimi ve sanatı tarihinde nihai bir dönüşe işaretledi. Bu nedenle, sivil toplumun hangi unsurlarının mevzi savaşındaki savunma sistemlerine denk düştüğünü “derinlemesine” araştırmak gerekir, şimdiye kadar bunlar sıradan ve yüzeysel bakış açı-

larıyla araştırıldıklarından “derinlemesine” ifadesi özellikle kullanılmıştır. Bu araştırmalar, ya bazı kostüm tarihçilerinin kadın modasındaki tuhaflıkları araştırdıkları gibi ya da bazı olguların “gerçekçi” biçimde açıklandıklarında tıpkı halk arasındaki yaygın batıl inançlarmış gibi (ayrıca öyle bile olsalar açıklamakla yıkılmazlar) açıklamanın akabinde hemen yıkılacakları kanaatini taşıyan “rasyonalist” bir bakış açısıyla yapılırlar.

Sendikal hareketin yeni akımlarının pek de başarılı olamayışını bu sorunlarla yeniden ilişkilendirmek gerekir.

Taktik yöntemlerin gözden geçirilmesine başlama girişimini aslında L. Davidovic Bronstein’in dördüncü [enternasyonel] toplantıda ortaya koyduğu yaklaşıma borçlu sayılırız.⁶ Bronstein Doğu ve hemen düşen ama eşi benzeri duyulmamış çatışmaların eksik olmadığı Batı cephesi arasında bir karşılaştırma yapar:⁷ Batı cephesinde çatışmalar “daha önce” gerçekleşebilirdi. Sivil toplumun saldırıdan önce ya da sonra direnip direnmediği, olayın nerede vuku bulduğu vb. ele alınabilirdi. Oysa mesele pratik karakterli tavsiyeler içermeyen, sadece parlak edebî bir biçimle serimlenmiştir.

Dipnotlar

- 1 Rosa Luxemburg (1871-1919): Rus Devrimi üzerine çözümlemeleri, Lenin’le girdiği tartışmalar, sermaye birikimi üzerine savı, örgütlenme ve demokrasi üzerine Bolşeviklere getirdiği eleştirilerle tanınan Polonyalı-Alman Marksist düşünür. Rosa Luxemburg, devrimci ve savaş karşıtı düşünceleri nedeniyle 1916’da hapis cezasına çarptırılmıştı. Hapisten çıkınca Karl Liebknecht ile birlikte Alman Komünist Partisi’ni kurdu. 1919’da komünistlere karşı devlet eliyle örgütlenen ve bir tür ön faşist cepheyi temsil eden “düzensiz” silahlı birlikler (Freikorps) tarafından öldürüldü. Gramsci, Luxemburg’un *Genel Grev, Parti ve Sendikalar* adlı -İtalyancada 1919’da *Avanti!* tarafından yayımlanan- çalışmasına atıf yapıyor olmalı. Buradaki tartışma aynı zamanda Luxemburg’un “kendiliğindenlik ve organizasyonun diyalektiği” yaklaşımı açısından anlaşılabilir. Luxemburg, Avrupa’daki genel grevleri göz önünde tutarak, kendiliğindenlik ve örgütlenmenin (organizasyonun) bir devrimci hareketin olmazsa olmaz iki farklı uğrağı olduğunu savunuyordu. Daha önemlisi, Luxemburg, İkinci Enternasyonal döneminde, Marx ile Lenin’in devlet anlayışlarının bağlantı noktası olabilecek “proletarya diktatörlüğü” konusunda Lenin’in “en yetkin muhalif”lerindendi.

Luxemburg, Marx'ın bu kavramla anlatmak istediği ile Lenin'in bu kavramı kullanma biçimi arasında bir farklılık olduğunu ileri sürmüştü. Bu, Leninist parti ve devlet kuramına yönelik kayda değer bir eleştiriydi. Luxemburg, Marx'ın bu kavramı "demokrasinin nasıl ortadan kaldırılacağı değil, demokrasiye nasıl uygulanacağı üzerinden tanımladığı"nı savunuyordu (Thomas, *Yabancı Politik: Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak*, s. 178).

- 2 Pyotr Krasnov (1867-1947): Ekim Devrimi sırasında Rus ordusunda korgeneraldi. Bolşevikler tarafından yakalandı, ardından salıverildi. Rusya'da karışdevrimci Beyaz harekete katıldı, sonra Batı Avrupa'ya kaçtı. Bu dönemde anti-Sovyet etkinliğine devam etti. Fransa'da Rusya'daki antikomünist yeraltı organizasyon ağlarından biri olan Rus Hakikat Kardeşliği'nin kurucularından biri oldu. Yine bu dönemde çeşitli romanlar yazdı. Bunlardan biri Rusya'nın 19. yüzyıl sonundan devrime ve sonrasına kadar modern tarihini ele alır ve *Çift Başlı Kartal'dan Kızıl Bayrak'a* adını taşır. Gramsci büyük olasılıkla 1905'ten 1917'ye Rusya'da devrim süreçlerine odaklanan bu kitaba atıf yapıyor. 1945'te Sovyet Yüksek Askerî Yargı Mahkemesi tarafından İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilerle çalışmak ve vatana ihanet suçlarıyla itham edilerek idam cezasına çarptırılan Krasnov'un kitapları Putin döneminde Rusya'da yükselen milliyetçi-muhafazakâr ve Avrasyacı dalgayla birlikte yeniden ilgi gördü. Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'nde Avrasyacılıkla da ilgilendiğini belirtelim. Avrasyacılık antikomünizmin en güçlü kollarından biriydi.
- 3 Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa, Britanya ve Rusya arasındaki ittifak.
- 4 Maxime Weygand (1867-1965): Fransız komutan, 1920'de Polonya-Sovyet Savaşı'nda askerî danışman ve komutan olarak Polonya'ya gönderilmişti.
- 5 Luigi Cadorna (1850-1928): Birinci Dünya Savaşı'nda İtalya Genelkurmay Başkanı. 1917'de yaşanan askerî hezimet nedeniyle görevden alındı. Mussolini iktidarı ele geçirdikten sonra mareşal oldu. Manevraya yer bırakmayan askerî stratejisiyle tanınıyordu. Metinde az önce geçen, Almanya ve Avusturya hattındaki askerî baskın hamlesinin felaketle sonuçlanması Cadorna'nın tutumuyla ilgili olmalı. Gramsci "siyasi Cadornacılık" derken, bu askerî stratejinin siyasetteki biçimlerini, sivil toplumdaki siyasal mücadeleyi azımsayan yöntemleri kastediyor. Siyasi Cadornacılık, (askerlik sanatının siyasal boyutunu vurguladığından) askerî teknolojinin önemini dikkate almamakla eleştirilen Machiavellici tutumun karşıtı olarak görülebilir: "(Cadorna) savaş örgütlenmesinin teknik yönü içinde 'fosilleşerek' tarihsel-toplumsal yönü ihmal eder" (HD, 1, 121).
- 6 Lev Davidovich Bronstein ya da Leon Trotski (1879-1940): Troçkizm olarak bilinen bir Marksizm anlayışı geliştiren Rus devrimci, siyaset kuramcısı ve politikacı. Gramsci hapishane koşullarında tuttuğu defterlerde Trotski'den –sonraları değiştirdiği ve kullanmayı bıraktığı aile soyadıyla– Bronstein olarak söz eder; Lenin'i "İlyich", Marksizmi çoğu zaman "praksis felsefesi" olarak andığı gibi. Trotski, *Hapishane Defterleri*'nde sürekli devrim, tek ülkede sosyalizme karşı dünya devrimi, bürokrasi, merkezîyetçilik, uzlaşma, Doğu'da ve Batı'da devrimin yöntemleri gibi pek çok konu açısından tartışılan bir tarihsel kişiliktir. Trotski'nin "sürekli devrim"i, devrimin koşulların elverişli olduğu Batı'da da yayılıp bir dünya devrimine dönüştüğü ölçüde başarılı olabileceği varsayımına dayanıyordu. Buna göre Stalin'in "tek ülkede sosyalizm"i pratikte imkânsız

olduğu gibi sosyalizmin enternasyonalist amaçlarıyla da çatışır. Stalin iktidara geldikten (1924) sonra “sürekli devrim”i resmî ideolojinin düşmanları listesine alıp “tek ülkede sosyalizm” anlayışını getirmiştir. (Gramsci’nin düşüncelerini karşılaştırmak için Trotski’nin şu çalışmasına bkz. *The Permanent Revolution and Results and Prospects*, Seattle: Red Letter, 2010.) Gramsci ile Trotski tanışıyorlardı. Edebî akımlara yönelik entelektüel ilgisiyle de tanınan Trotski 1922’de Gramsci’den İtalya’daki fütürist hareket üzerine bir not yazmasını rica etmişti. Fütürizmin faşizmin kentlerdeki ideolojik bileşeni olduğunu ve Gramsci tarafından İtalya’daki bölünmede “Kuzey’in kültür hareketi” olarak incelendiğini belirtelim. Trotski bu notu *Edebiyat ve Devrim* (1923) çalışmasına bir ek olarak yayımlamıştır. Ayrıca Trotski 1920’lerin başında faşizm İtalya’da iktidara geldiğinde Marksistler arasında faşist diktatörlük tehlikesini gören ender isimlerden birinin Gramsci olduğunu yazar. Gramsci’ninse hapisanede tuttuğu defterlerden birinde kendisi için hazırladığı okuma listesinde *İhanete Uğrayan Devrim* başta olmak üzere Trotski’nin çeşitli kitaplarını listelemiş, mektup (1930) ve dilekçelerinde (1931) bu kitapların bir kısmını sipariş etmiş olduğu aktarılır (Buttigieg’in notu: *HD*, 1. Cilt, s. 105, 113, 429).

- 7 Doğu-Batı sorunsalı Gramsci’de mevzi savaşı-manevra savaşı ve sivil toplum-politik toplum ikiliklerine karşılık gelir. Gramsci mevzi savaşı ve manevra savaşı üzerine Trotski’nin sürekli devrim kavramıyla Lenin’in yaklaşımını karşılaştırırken ilkinin kozmopolit karakterine karşılık ikincisinin temel görevi ulusal olarak ortaya koyduğunu yazar. Gramsci düşüncesinde (ulusal-popüler olarak adlandırılan) ulusal bağlam önemlidir, çünkü güç ilişkileri ve sivil toplum-politik toplum yapıları her ulusal bağlamda somut olarak çözümlenmelidir: “İlyich’in formülünü ... temel görevin ulusal görev olduğu şeklinde geliştirdiği unutulmamalıdır... (Lenin’in formülüne göre) Doğu’da devlet her şeydi, sivil toplum güdük ve peltemsiydi. Batı’da devletle sivil toplum arasında düzgün bir ilişki vardı ve devlet yalpaladığında sağlam bir sivil toplum yapısı anında devreye giriyordu” (*HD*, 7, 16). Gramsci bunun ardından Trotski’nin kuramının –kendiliğindencilik ve ekonomizm olarak gördüğü– Fransız sendikalistlerinin genel grev kuramı ve Rosa Luxemburg’un kuramıyla karşılaştırılabileceğini yazar. Lenin-Trotski karşılaştırması, Batı’da manevra savaşıdan mevzi savaşı’nın koşullarına doğru bir değişimi kaydeder. Gramsci’ye göre, Lenin Doğu’da 1917’de başarıya ulaşmış manevra savaşıdan “Batı’da en olası seçenek olan mevzi savaşına geçişe ihtiyaç olduğunu anlamıştı.”

*Machiavelli'nin "ikiyüzlülüğü" ve "saflığı."*¹ Krş. Adolfo Oxilia'nın "Machiavelli nel teatro" (Tiyatroda Machiavelli, *Cultura* dergisi içinde, Ekim-Aralık 1933). Machiavelli'nin romantik liberal yorumu (Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, III, 6; Foscolo, *Gömütler*; Mazzini'nin Machiavelli hakkındaki kısa makalesi içinde). Mazzini, "İşte sizin ilkeleriniz, öylesine zayıf ve aşağılık ki, size hâkim olacaklar: Şimdi siz düşünün," diye yazar. Rousseau, Machiavelli'de "büyük bir cumhuriyetçi" görür. Zamanı ahlaki saygınlığında herhangi bir bozulmaya yol açmadan onu "özgürlük aşkını gizlemeye" (*déguiser son amour pour la liberté*) ve aslında "büyük şahsiyetlerden halka" (*des grandes aux peuples*) dersler vermek için krallara ders veriyormuş numarası yapmaya zorlamıştır.² Filippo Burzio böylesi bir yorumun ahlaken Makyavelizmi meşrulaştırmak yerine, aslında "kat kat artmış bir Makyavelizm" önerdiğini gözlemler: *Prens*'in yazarı sadece hile öğütleri vermekle kalmayıp aynı zamanda okurlarına onların mahvına sebep olacak şekilde hileyle de hitap eder.³

Bu "demokratik" Machiavelli yorumu Kardinal Polo ve Alberico Gentili'ye kadar uzanır (Machiavelli'nin talihiyle ilgili bölüm için Tommasini'nin kitabına ve Villari'nin kitabına bakmak lazım). Traiano Boccalini'nin *Ragguagli del Parnaso* (Parnassos Dağı Münazaraları) adlı eserindeki bölüm "büyük siyaset araştırmacılarının" ortaya koyduklarının tümünden daha

anlamalı geliyor bana, her şey bilindik atasözünün uygulanması-na indirgeniyor: “Oyunu biliyorsan öğretmezsin.” “Anti-Mak-yavelist” akım şu temel siyaset sanatı ilkesinin teorik tezahüründen başka bir şey değildir: Belli şeyler yapılır ama söylenmez.

En ilginç sorun tam da bundan kaynaklanıyor gibidir: Mac-hiavelli *Prens*’i neden bir danışmanın bir Prens’e sunduğu “öğüt-ler” olarak, gizli ya da özel bir “hatırat” olarak değil de herke-sin eline geçmesi gereken bir kitap olarak yazmıştır? Croce’nin anıştırmalarından yola çıkarak yapılabilecek bir varsayım da olduğu gibi, tarafsız bir “bilim” eseri yazmak için mi? Bu var-sayım hem zamanın ruhuna aykırı hem de anakronik bir kav-rayış gibidir. Machiavelli bir eylem adamı değil de bir teorisyen olarak görüldüğünden, “naifliğinden” mi bunu yapmıştır? “Boş-boğazlık” ve mağrur “naiflik” hipotezi kabul edilebilir değildir. Machiavelli’nin zamanlarını ve onlarda gördüğü gereksinimleri yeniden oluşturmak gerekir. Aslında, *Prens*’in belli bir hedefi var-mış gibi görünmesine rağmen kitabın, hem hiç kimse için hem de herkes için yazıldığı söylenebilirmiş gibi görünmektedir: Tıpkı Valentino’nun ya da diğer liderlerin [*condottieri*], hiçbir şeyleri olmadan, herhangi bir hanedan geleneğine dayanmadan, sade-ce olağanüstü askerî nitelikleri sayesinde kendilerini gösterdik-leri gibi, “takdiri ilahi olarak” kendini gösterebilecek varsayım-sal biri için yazılmıştır. *Prens*’in son bölümü, kitabın bir amaca ulaşmak için kullanılan araçları aslında unutan halk kitlelerine de yönelik olduğunu gösterir.⁴ Bu amaç tarihsel açıdan ilericiyse dönemin temel sorunlarını çözer ve içinde sorunsuzca hareket et-menin, iş görmenin, çalışmanın mümkün olduğu bir düzen kurar. Machiavelli’yi yorumlarken o dönemlerde mutlak monarşinin popüler bir yönetim biçimi olduğu ve soylulara ve de din adamlarına karşı burjuvadan destek aldığı unutulur. (Oxilia demokratik Machiavelli yorumunun 1700-1800 arasındaki dönemde pekiş-tirildiği ve Parini’nin⁵ “il Giorno” [“Gün”] adlı şiiriyle görünür kılındığı hipotezine değinir. “Genç Beyzadenin hiciv ustası özel hocası – başka çağlarda, başka huyları ve ölçüleri olan insanlarla tıpkı Machiavelli gibi *prens*in trajedi ustası özel hocası olurdu.”)⁶

Dipnotlar

- 1 Başlıktaki “ikiyüzlülük”ü (doppiezza) hem Machiavelli’ye atfedilen ahlaksızlıkla hem de Gramsci’nin daha önce Machiavelli’yle ilişkili olarak bahsettiği “ikili perspektif”le (doppia prospettiva) birlikte düşünmeli. Gramsci ikiyüzlülük suçlamasındaki ahlakçılığa karşı siyasal olanı önceleyen ve özerk kabul eden bir düşünür olarak Machiavelli’nin ikili perspektifini vurgular.
- 2 Machiavelli literatüründeki “cumhuriyetçilik” yorumunun kaynaklarından biri *Toplum Sözleşmesi*’dir (1762). Rousseau (1712-1778) kitabın monarşik rejimle ilgili bölümünde şöyle yazar: “(Kralların) kişisel çıkarları, her şeyden önce, halkın güçsüz, yoksul olmasını, hiçbir zaman kendilerine karşı gelmemesini ister... Machiavelli’nin de açıkça gösterdiği buydu. Machiavelli krallara ders verir gibi görünerek uluslara büyük öğütler vermiştir. *Il Principe* adlı yapıtı cumhuriyetçilerin kitabıdır” (*Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Adam, 2001, s. 85).
- 3 Filippo Burzio (1891-1948): İtalyan gazeteci ve siyasetbilimci. Gramsci Burzio’dan “genel bir yaşam ve eylem kavrayışı olarak tarihselcilik alanından yükselen psikolojik çelişkiler üzerine çalışmış tek kişidir” diye bahseder (*HD*, 1, 28).
- 4 Hatırlayacak olursak, *Prens*’in son bölümünün başlığı “İtalya’yı Barbarların Elinden Kurtarmaya Çağrı”dır. Machiavelli, kitabı “barbar egemenliği”ne karşı “vatana asaletini yeniden kazandırma”ya çağrı yaparak, Petrarca’nın İtalyanların erdemine (virtù) vurgu yapan dizeleriyle bitirir.
- 5 Giuseppe Parini (1729-1799): İtalyan Aydınlanması döneminin hiciv ustası ve şairlerinden. Gramsci’nin atıf yaptığı ünlü *Gün* şiirinde, aristokrasiyi temsil eden genç bir beyzadenin eğitimi için ironik talimatlar veren bir özel hoca vardır. Demokratik Machiavelli yorumunun Parini’nin şiiriyle görünür kılındığı varsayımı şöyle anlaşılabilir: Machiavelli’nin (“demokratik” bir filozof olarak) anlaşılması, Orta ve Kuzey İtalya’daki Aydınlanma ve reformculuk çağıyla mümkün olmuştur.
- 6 Gramsci, Adolfo Oxilia’nın (1899-1992) o dönemde yayımlanan (1932) Machiavelli monografisine atıf yapıyor olmalı.

26

Siyasal-kültürel hegemonya. Modern dünyada bir ulusun diğerleri üzerinde kültürel hegemonyası hâlâ mümkün mü? Yoksa dünya “kronolojik olarak” bir yenilik girişimine sahip bir ülkenin “siyasal tekeli” koruyamayacağı ve bu tekelden hegemonya temeli olarak yararlanamayacağı kadar ekonomik ve sosyal yapıda birleşti mi? O halde günümüzde milliyetçiliğin anlamı ne olabilir? Ekonomik-finansal “emperyalizm” olarak mümkün olmadığı gibi siyasal-entelektüel hegemonya ya da sivil “öncelik” olarak da mümkün değil midir artık?

Sezarizm. Sezar, I. Napolyon, III. Napolyon, Cromwell vb. büyük bir “kahraman kişilikte” doruk noktasına ulaşan tarihsel olayların bir katalogunu yapmak.¹ Sezarizmin mücadele içindeki güçlerin katastrofik bir biçimde dengeye kavuştuğu bir durumu ifade ettiği söylenebilir, yani mücadele sürdükçe taraflar karşılıklı olarak birbirini yok ederek bir sona ulaşamadıklarından güçler dengelenir. İlerici A gücü gerici B gücüyle mücadeleye girdiğinde meydana gelebilecek tek sonuç A’nın B’yi yenmesi ya da B’nin A’yı yenmesi değildir. Ne A’nın ne de B’nin galip geldiği, karşılıklı olarak birbirlerinin gücünü tükettikleri ve üçüncü bir C gücünün dışarıdan müdahale ederek A ve B’den artakalanları kendi boyunduruğu altına aldığı durumlar da olabilir. İtalya’da Muhteşem Lorenzo’nun² ölümünden sonra olan tam da budur, barbar istilalarıyla antik dünyada da aynı şey yaşanmıştır.

Ancak Sezarizm, daima katastrofik perspektifteki bir güçler dengesinin özelliklerini belirlediği bir tarihsel-siyasi durumun büyük bir şahsiyete emanet ettiği “arabuluculuk” çözümünü ifade etse de her zaman aynı tarihsel anlamı taşımaz. İlerici bir Sezarizm olabileceği gibi gerici bir Sezarizm de olabilir ve her Sezarizm biçiminin hakiki anlamı, son tahlilde sosyolojik bir şema tarafından değil de somut tarih tarafından yeniden inşa edilebilir. Sezarizmin müdahalesi, zaferin sınırlayıcı doğası ve belli uzlaşmalarıyla ilerici gücün galip gelmesine yardım

ettiğinde ilericidir, müdahalesi gerici gücün zafer kazanmasına yardımcı olduğunda ise gericidir, bu durumda da önceki durumda bulunmayan farklı bir değeri, getirisi ve anlamı olan belli sınırlamalar ve uzlaşmalar söz konusudur. Sezar ve I. Napolyon ilerici Sezarizm örnekleridir. III. Napolyon ve Bismarck gerici Sezarizm örnekleridir. Asıl mesele tarihsel harekette asla geri dönülmediği ve bütünüyle eski duruma dönmenin söz konusu olmadığı kesinken “devrim-restorasyon” diyalektiğinde üstün gelenin devrim unsuru mu yoksa restorasyon unsuru mu olduğudur. Dahası, Sezarizm polemiksel ideolojik bir formüldür, bir tarihsel yorum kanonu değildir. Bir Sezar, temsil kabiliyeti olan “kahraman” bir kumandan, büyük bir tarihsel şahsiyet olmadan da Sezarcı bir çözüme sahip olunabilir. Parlamenter sistem de bu türden uzlaşma çözümleri için bir mekanizma sunmaktadır. MacDonald’ın³ “İşçi Partisi” hükümetleri, belli bir derecede bu türden çözümlerdi. MacDonald’ın başkan olduğu ve muhafazakâr çoğunlukla oluşan hükümet döneminde Sezarizm derecesi yoğunlaşmıştı. Aynı şekilde 1922 Ekim’inde İtalya’da halkçıların ayrılmasına ve sonra aşamalı olarak 3 Ocak 1925’e ve daha sonra 8 Kasım 1926’ya kadar⁴ süren dönemde Sezarizmin farklı kademelerini içeren tarihsel-siyasi bir hareket ortaya çıktı. Bunlar her ne kadar statik ve durağan olmasa da daha saf ve kalıcı bir forma ulaşılan kadar birbirini izledi. Her koalisyon hükümeti bir Sezarizm başlangıç kademesidir, daha mühimlerine varana dek gelişebilir de gelişmeyebilir de (doğal olarak vülger kanaat ise koalisyon hükümetlerinin Sezarizme karşı en “sağlam siper” olduğudur). Modern dünyada, ekonomik-sendikal ve siyasi partilere özgü büyük koalisyonlarla ortaya çıkan Sezarizm olgusunun mekanizması III. Napolyon’a kadar olan- dan çok farklıdır. III. Napolyon’a kadar olan dönemde, düzenli askerî güçler ya da saflardakiler Sezarizmin gelişi için belirleyici bir unsur oluşturuyorlardı, o zamana kadar Sezarizm çok net hatlara sahip Devlet darbeleriyle, askerî eylemlerle vb. gerçekleşirdi. Modern dünyada, sendikal ve siyasi güçler, hesaplanamaz finansal araçlarıyla küçük kentli gruplardan yararlandıkların-

dan sorunu daha da karmaşık hale getiriyorlardı. Partilerin ve ekonomik sendikaların memurları, Sezar ya da 18 Brumaire türünden büyük tarzda askerî eyleme gerek kalmadan yozlaştırılabilir ya da sindirilebilirler. Bu alanda “sürekli devrim” denen 1848’in Jakoben formülü bağlamında incelenen durumun aynısı tekrarlanır. 1848’den sonra modern siyasal teknik tamamen değişir. Parlamentarizmin, parti ve sendikal ortaklık rejiminin yayılmasından ve (siyasi-özel, partilere ve sendikalara ait) geniş “özel” ve devlet bürokrasilerinin oluşmasından sonra gerçekleşir bu. Geniş anlamda polis teşkilatında meydana gelen dönüşümler de, yani sadece suç ve vahşetin bastırılmasına yönelik devlet hizmeti değil ama yönetici sınıfların ekonomik ve siyasi egemenliğini korumak için özelin ve Devletin örgütlediği güçlerin bütünü söz konusudur. Bu anlamda, siyasi partiler ve ekonomik ya da başka türden diğer örgütler soruşturmacı ve önleyici nitelikli siyasal polis organizmaları olarak değerlendirilmelidir.

Katastrofik perspektifle, yani organik bir denge oluşturmak (ya da yeniden oluşturmak) için mücadele halindeki ne A ne de B gücünün galip gelebildiği perspektifle, mücadele halindeki A ve B güçlerinin genel şemasından Sezarizm doğar (doğabilir) demek genelleyici bir varsayım, (siyaset sanatı açısından) kolaycı sosyolojik bir şemadır. Varsayım giderek daha da somut hale getirilebilir, somut tarihsel gerçekliği giderek daha da yakınlaştıran bir kademeye ulaştırılabilir ve bazı temel unsurların belirlenmesiyle elde edilebilir. Böylece, A ve B unsurlarından söz ederken sadece bunların genel anlamda ilerici bir güç ve yine genel anlamda gerici bir güç olduğu söylenir: Hangi tür ilerici ve gerici güçlerin söz konusu olduğu açıklığa kavuşturulabilir ve böylece daha fazla tahminde bulunulabilir.

Sezar ve I. Napolyon vakalarında, A ve B güçleri birbirlerinden tamamen farklı ve zıt olmalarına rağmen moleküler bir süreçten sonra “kesinkes” karşılıklı asimilasyon ve füzyona varamayacakları söylenebilir, oysa aslında bu en azından belli bir noktaya kadar (temel organik mücadelenin sona ermesine ve dolayısıyla katastrofik aşamanın geçilmesine yetecek kadar)

gerçekleşmişti. Bu daha büyük bir yakınlaştırma unsurudur. Bir başka unsur da şudur: Katastrofik aşama, ille de aşılamaz organik bir yetersizlikten değil, geleneksel egemen gücün “anlık” bir siyasi yetersizliğinden de kaynaklanabilir. Bu durum III. Napolyon olayında doğrulanmıştır. Fransa’da 1815’ten 1848’e kadar egemen güç siyasi olarak (bağnazca) dört fraksiyona bölünmüştü: Meşrutiyetçi, Orleancı, Bonapartist, Jakoben Cumhuriyetçi. Fraksiyonlar arasındaki iç çatışmalar karşıt (ilerici) B gücünün “vaktinden önce” ilerleyişini mümkün kılmuştu; bununla birlikte, mevcut toplumsal biçim gelişme olanaklarını henüz tüketmemişti, nitekim tarihte daha sonra yaşananlar bunu bolca kanıtlamıştı. III. Napolyon (boyuna göre pek de büyük olmayan kendi tarzıyla) bu gizli ve içkin olanakları temsil etmişti: Dolayısıyla onun Sezarizminin kendine has bir rengi vardır. Sezar ve I. Napolyon’un ki gibi olmasa da nesnel açıdan ilericidir. Sezar ve I. Napolyon’un Sezarizm yaklaşımı, deyim yerindeyse, niteliksel-niceliksel karakterdeydi, yani bir Devlet tipinden bir başkasına geçişin tarihsel aşamasını temsil ediyordu; bu geçişte tam bir dönüşümü ve değişimi temsil eden epeyce fazla yenilik olmuştu. III. Napolyon’un Sezarizmi ise sadece ve sınırlı ölçüde niceliksel, bir devlet tipinden diğerine geçiş değil, sadece aynı devlet tipinin kesintisiz bir hattaki “evrimi” söz konusuydu.

Modern dünyada Sezarizm olguları, gerek I. Napolyon-Sezar tarzı ilerici olanlardan gerekse yakın olmakla birlikte III. Napolyon tarzı olanlardan tamamıyla farklıdır. Modern dünyada katastrofik perspektiflerde denge, yorucu ve kanlı bir süreçten sonra bile olsa son tahlilde birbiriyle kaynaşabilecek ve birleşebilecek güçler arasında değil, aralarındaki zıtlığın tarihsel açıdan sağaltılamaz olduğu ve hatta Sezarci formların gelişyle derinleştiği güçler arasında gerçekleşir. Bununla birlikte, Sezarizmin modern dünyada da, ülkelere ve bu ülkelerin dünyanın yapısındaki göreceli ağırlıklarına bağlı az çok büyük ve belli bir marjı vardır, bunun nedeni bir toplumsal formun “daima” daha fazla gelişme ve örgütsel düzenlenme için marjinal olanaklara sahip olması ve özellikle de karşıt ilerici gücün görece güçsüzlü-

ğüne yaslanabilmesidir, bu güçsüzlüğün karşıt ilerici gücün doğası ve kendine özgü yaşam tarzı sebebiyle muhafaza edilmesi gerekir: Bu yüzden modern Sezarizmin askerî olmaktan ziyade polisiye olduğu söylenir.

Dipnotlar

- 1 Gramsci'nin kahraman kişilikler kataloğu oluşturmaya yönelik çabası, birbiriyle ilişkili şu bağlamlar açısından düşünülebilir: i) Marx'ın *Louis Bonaparte'm 18 Brumaire'i* adlı eserinde bireyin tarihteki rolü üzerine klasik çözümlemesi. Marx, kitabın Almanca baskıya ikinci önsözünde söz konusu darbeyi yalıtılmış birey açısından ele alan yorumları eleştirir. Bunlardan biri Victor Hugo'dur: "Victor Hugo, hükümet darbesinin sorumlusuna karşı acı ve nükteli sövüp saymalarla yetiniyor. Olayın kendisi, ona, duru bir gökte çakan bir şimşek gibi görünüyor. Olayı, ancak, bir bireyin zora başvurusu olarak görüyor. Böyle yapmakla, onu küçülteceği yerde, ona tarihte eşi görülmemiş kişisel bir girişkenlik gücü yükleyerek büyüttüğünü fark etmiyor... Bana gelince, ben, tersine, Fransa'da, sınıf savaşımının sıradan ve kaba bir adamın kahraman gibi görülmesini sağlayacak koşulları ve durumu nasıl yarattığını gösteriyorum" (*Louis Bonaparte'm 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1990, s. 8). ii) Rusya'da ilk Marksist teorisyenlerden biri olan Plehanov'un (1856-1918) *Tarihte Bireyin Rolü* (1898) çalışmasından sonra bireyin değişimdeki payına yönelik Marksist kuram içinde yapılan tartışmalar. iii) Başta İtalya ve Almanya olmak üzere Avrupa'da yükselen faşizmin insanüstü niteliklere sahip olduğu iddia edilen büyük kahramana dayanması. iv) Özellikle Bonapartizm ve Sezarizm üzerinden geliştirilen, kriz dönemlerinde tarihsel kişiliklerin rolü tartışması. v) Hegemonyanın geliştirilmesinde sendikalizm, ekonomizm ve kendiliğindenlik akımlarına karşı siyasal parti ve önderliğin rolü tartışması. Gramsci bu anlamda Alman sosyolog ve düşünür Max Weber'in (1864-1920) "karizmatik otorite"sinden sonra siyasette "kahraman kişilikler"in rolünü tartışır. Elbette bütün bu kuramsal bağlamlar Gramsci'nin "yeni Prens"i açısından şu soruya doğru yönlendirilir: Yeni Prens bireysel bir kahraman veya kahraman bir kişilik mi olacaktır? Gramsci bu soruyu şu şekilde yanıtlar: "Bu 'yeni prensliğin' başrol oyuncusu soyut anlamda parti, soyut anlamda bir sınıf, soyut anlamda bir devlet değil; belli bir tarihsel ortamda, belli bir gelenek dâhilinde, ayırt edici ve kendine özgü bir toplumsal güçler birleşiminden oluşan somut bir tarihsel parti olmalıdır" (HD, 4, 10). Gramsci karizmanın süreksizliğini de ele alır. Siyasal partide kalıcılık ve sürekliliğin sağlanması için siyasal önder karizmatik bir kökenden geliyorsa bile "kökünü geride bırakmalı ve liderliğin işlevini organikleştirmeye –organik ve ayrıca kalıcılık ve süreklilik karakteristiklerini barındıran– bakmalıdır" (HD, 6, 97).
- 2 Lorenzo de' Medici (1449-1492): Machiavelli'nin yaşadığı dönemde Floransa siyasetine hâkim olan Medici ailesinin önde gelen üyelerinden. Floransa kenti-

nin siyasetindeki önder konumu ve İtalyan Rönesansı içindeki yeri nedeniyle “Muhteşem Lorenzo” olarak da anılır. Mediciler 1434’te mevcut hükümetin devrilmesinden sonra Floransa kentinin yönetiminde başrolü oynamışlardır. Lorenzo de’ Medici, öldüğü 1492 yılına kadar Floransa’nın fiilî hükümdarıydı. Medici ailesi, 1494’te Lorenzo’nun oğlu Piero’nun yönetimi döneminde çıkan bir halk ayaklanması neticesinde sınır dışı edilmişti. Gramsci’nin aktardığı – Lorenzo’nun ölümünden sonra ortaya çıkan– durum, Rönesans karşıtı Dominiken din adamı Girolamo Savonarola’nın (1452-1498) başa gelmesi ve dört yıl boyunca (1494-1498) Floransa kentinin yönetimini sürdürmesidir. Dolayısıyla Gramsci’nin Sezarizm çözümlemesi açısından bakıldığında A gücünün aristokratik yönetimi alt edecek ölçüde gelişmemiş veya cumhuriyet yönetiminin işlevsizleştirilmesiyle tarihsel gücünü yitirmiş halk (ayaklanması), B gücünün Piero, C gücünün ise bir tarihsel kişilik olarak Savonarola olduğunu söyleyebiliriz. Bu Marx’ın Bonapartizm çözümlemesini andırır. Marx’a göre, Bonapartizm, burjuvazinin (A gücünün) ve işçi sınıfının (B gücünün) ulusa egemen olamadığı koşullarda mümkün olan bir yönetim biçimidir.

- 3 James Ramsay MacDonald (1866-1937): Britanya’nın İşçi Partili ilk başbakanı. Gramsci’nin yazdığı yıllarda iktidardaydı. Gramsci’nin parlamentarizm içindeki uzlaşma derken kastettiği 1929 ekonomik krizi sonrasında MacDonald hükümetinin muhafazakârlarla uzlaşması olmalı.
- 4 Gramsci İtalya’da faşizmin gelişimindeki kritik aşamalara atıf yapıyor: Ekim 1922: “Roma’ya Yürüyüş” olarak bilinen, Mussolini’nin on binlerce kişiden oluşan faşist kitleyle Napoli’den Roma’ya yürüme kararı aldığı, İtalya’da faşizmin kendini kitlesel bir sokak gücü olarak ilan ettiği tarih. Ocak 1925: 1924’te Mussolini’nin parlamentoyu dağıtmasından sonra, Ulusal Faşist Parti devletin totaliter olduğunu açıkladı. Böylece İtalya pratikte tek parti devleti haline geliyordu. Mussolini 3 Ocak’ta sadece faşistlerden oluşan bir İtalyan Parlamentosu’ndan söz etti ve kendini diktatör ilan etti. Bu tarihten sonra faşist diktatörlük yasal ve siyasal boyutlarıyla adım adım yerleşmeye başladı. Kasım 1926: Faşist hükümetin “Olağanüstü Hal Emirleri.” Mussolini, başbakanlığının yeni aşamasında muhalefet partilerini yasakladı. 1926 aynı zamanda faşizmin yasal gelişiminde bir köşe taşı olan Kamu Gösterileri, Kamu Düzeni ve Kamu Güvenliği üzerine yasaların kurumsallaştırıldığı yıldır. Gramsci’nin diğer Komünist Parti milletvekilleriyle birlikte tutuklanması bu döneme rastlar.

Askerî tekniğin gelişimine dair. Askerî tekniğin şu anki evresinin ve dolayısıyla askerî tekniğin gelişmesiyle bağlantılı (veya bu amaca yönelik) bilimsel araştırmaların hedefinin en karakteristik ve önemli yaklaşımı, bu tekniğin bazı yönleriyle genel tekniğin kapsamından bağımsızlaşma ve ayrı, özerk bir faaliyete dönüşme eğiliminde aranmalıdır. Dünya Savaşı'na kadar, askerî teknik genel tekniğin basit ve özelleştirilmiş bir uygulamasıydı; bu nedenle de bir devletin veya (birbirini tamamlayacak şekilde müttefik olan) bir grup devletin askerî gücü (endüstriyel, tarımsal, finansal teknik-kültürel) ekonomik gücü temelinde neredeyse matematiksel kesinlikle hesaplanabiliyordu. Dünya Savaşı'ndan itibaren bu hesaplama artık kesinlikle mümkün değil ve bu, mevcut siyasi-askerî durumun en çetin bilinmezliğini oluşturuyor. Referans noktası olarak bazı unsurlardan söz etmek yeterli olacak: Denizaltı, bombalama uçağı, gaz ve savaşta uygulanan kimyasal ve bakteriyolojik araçlar. Meseleyi en uç noktalara götürüp, saçma da olsa, Andorra'nın Fransa'nın tamamını yok edecek savaş araçlarını gaz ve bakteri olarak üretebileceği söylenebilir.

Askerî tekniğin bu durumu, siyasette de yıldırım harbinden mevzi savaşına veya kuşatmaya geçişi sağlayan siyaset sanatının dönüşümündeki en “sessizce” iş gören unsurlardan biridir.

*Gönüllülük ve toplumsal kitleler.*¹ Hem geçmiş tarihin yeniden inşası hem de günümüzün tarihsel-siyasal analizi gibi bir dizi meselede hesaba katılmayan bu unsuru gönüllülerden oluşan örgütlerden ve teşebbüslerden, homojen toplumsal grupların kurduğu örgütlerden ve teşebbüslerden ayrı tutmak ve değerlendirmek gerekir. (Gönüllüler derken, toplumsal kitlenin organik ifadesi olduğunda seçkin olarak anlaşılması gereken grubu değil de keyfî bireysel itkisiyle kitleden kopmuş gönüllüyü ve genelde kitleyle karşıt konumda ya da ona kayıtsız kişileri anlamak gerektiği aşikârdır.) Bu unsur İtalya için özellikle şu nedenlerle önemlidir: 1) “Gönüllü toplanmasında” görece bir kolaylığa sahip geniş halk kitlelerinde doğal bir tepki olarak görülen geleneksel edilgenlik ve apolitiklik nedeniyle; 2) unsurlarından biri çok sayıda yararsız kırsal ya da kırsal türden orta ve küçük burjuva olan İtalyan toplumunun terkihi nedeniyle, pek çok huzursuz entelektüel bu gruptan çıkar, dolayısıyla her girişim için, hatta (ister sağda ister solda) belli belirsiz bir yıkıcılığa sahip en tuhaf girişim için bile kolayca “gönüllü” olurlar;² 3) Ücretli köylüler ve İtalya’da pitoresk bir biçimde tanımlanan ve “açlıktan ölenler” sınıfı denen lümpen proletarya kitlesi.³ İtalyan siyasi partileri analiz edildiğinde, partilerin her zaman “gönüllü” ve hareketli gruplardan oluştukları ve bunlarda hiçbir zaman veya neredeyse hiçbir zaman homojen toplumsal bloklar

olmadığı görülebilir. Bunun bir istisnası Cavour'un tarihsel sağ olmuştur⁴ ve dolayısıyla onun Mazzini ve Garibaldici denen Hareket Partisi [Partito d'Azione] üzerinde kalıcı ve organik bir üstünlüğü olmuştur. Eylem Partisi müteakip tüm İtalyan kitle partilerinin prototipi olmuştur, ardından gelen partiler aslında parti olamamış (homojen toplumsal grupları düzene sokamamış), siyasetin göçebe ve çingene çadırlarına dönüşmüşlerdir. Bu türden bir analize sadece Roberto Michels'in *Borghesia e proletariato* (Burjuvazi ve Proletarya) adlı kitabında (o da çok "istatistiksel-sosyolojik" bir bakış açısıyla belirsiz ve hayli muğlak bir biçimde) rastlanabilir.

Gottlieb'in⁵ pozisyonu tam da Eylem Partisi'ninkine benziyordu, çingenevari ve göçebe: Sendikal çıkar çok yüzeysel ve polemik kökenliydi, sistematik değildi, organik değildi ve sonuç itibarıyla toplumsal homojenlik arayışı yoktu, ataerkil ve formalistti.⁶

Dipnotlar

- 1 Gramsci, gönüllülük ve iradecilik ile İtalyan birliğinden (Risorgimento) bu yana halk iradesinin rolünü abartan eğilimlere dikkat çeker. *Hapishane Defterleri*'nin "Risorgimento ve gönüllüler sorunu" başlıklı bir maddesinde de ele alınan bu sorun, sosyopolitik açıdan İtalyan birliğinin başarısızlığına işaret eder. Gramsci'ye göre, bu, İtalya'da –burjuvazinin görece zayıflığı ve uluslararası durum nedeniyle– Jakoben bir partinin ortaya çıkmaması ve siyasal önderlik eksikliği biçiminde kendisini gösteren genel sorunun sonuçlarından biridir (HD, 1, 44). Halk sınıfları çağrılmıştır, fakat dar popülizm ve yetersiz siyasal önderlik sonucu ulusal-popüler kolektif irade yaratımı ve halkın devrimci bir özne olarak gelişimi sağlanamamış, sonuçta siyasal programsızlık içinde halk alçaltılarak bir araca dönüştürülmüştür. Gramsci, faşizme ortam sağlayacak siyasal yetersizliklerden birini burada bulur: "1870-1900 yılları arasındaki rezil siyasi yaşam, halk sınıflarının ilkel ve (salgın haldeki) isyancılıkları, kuşkucu ve miskin bir egemen sınıfın bodur ve bezgin bir biçimde yaratılması (sonucu) ... halk-ulusu alçaltarak bir enstrümana dönüştürdü" (HD, 1, 118-119). Dolayısıyla siyasal-ideolojik açıdan bakıldığında gönüllülük sorunu doğrudan "hegemonya"ya temas eder. Gramsci bu kavram aracılığıyla siyasal partiyi proletaryayla ya da halkla hiçbir organik ilişki geliştirmeyen, sınıfsal ve organik olmayan, gönüllü bir aradalığa dönüştüren sol komünist tutumları da eleştirir. Bölümün sonunda konuyu Gottlieb'in (Amadeo Bordiga) partiye

- yönelik tutumunun eleştirisine getirir. Gottlieb'in "göçebe" tutumu parti önderliğine karşı gelişir. Gramsci 37. bölümde bu konuya yeniden değinir.
- 2 Gramsci karakteristik olarak İtalyan olduğu düşünülen ya da bir tür İtalyan (zımnı) toplumsal sözleşmesinde var olan "yıkıcılık" söylemini eleştirel biçimde değerlendirir: Bu, köyün kente karşı hoşnutsuzluğunu gösteren, düşmanlarını (kentlileri) "sinyorlar" olarak tanımladığı, sınıf bilincinin kanıtı olarak gösterilemeyecek, köylü ve kentli sınıfların çıkarlarının yeni bir hegemonya içinde eklenmesine ket vuran, "salt olumsuz ve düşmanca bir ham konumdur." Çünkü ne kendisinin ne de düşmanlarının tarihsel kimliği ve sınırları hakkında bir bilgiye sahiptir (*HD*, 3, 46). Gramsci yıkıcılık kavramının ilişkilendirildiği "açlıktan ölenler" (mort di fame) ya da "sefiller" katmanını değerlendirir: "Bu katmanların 'yıkıcılığı' iki şekilde kendisini gösterir: Yüzlerini ya sola dönerler ya da sağa, ancak sol görünüşleri bir şantaj aracıdır; kritik zamanlarda daima sağa yönelirler ve sefil 'yüreklere' askerleri daima müttefik olarak görür." Başka bir deyişle, İtalyan birliğinin sorunlarının yarattığı gönüllülük ve yıkıcılık, faşizmin toplumsal tabanına da ışık tutar. Faşizm, genellikle, (devlet tarafından desteklenebilmesine rağmen) gönüllülük temelindeki "düzensiz" paramiliter sokak güçlerinin palazlanmasıyla yükselmiştir. Alman faşizminin Propaganda Bakanı Joseph Goebbels'in 1931 yılında Nazilerin Berlin'deki Marksistlerle mücadele ettiği sırada şöyle dediği aktarılır: "Sokakları fethedebilen devleti de fetheder" (akt. Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, çev. Kübra Kelebekoğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018, s. 115). Kırsal yıkıcılık, Güney İtalya'da gelişen mafyanın nasıl görüleceğini de belirleyeceğinden ilginç bir konudur. Mafyanın ortaya çıkışı kısmen İtalyan birliğinin sorunlarıyla ilişkili olduğundan –Croce gibi– pek çok İtalyan düşünür mafia konusu üzerine de çalışmalar yapmıştır.
- 3 "Mort di fame": Açlıktan ölenler ya da sefiller. "Lümpen proletarya"yı 13. bölümdeki "lazzari (ya da lazzaroni)" ile birlikte düşünmeliyiz. Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşmaları*'nın ilk bölümünde Fransa'daki lümpen proletaryanın "lazzaroni" niteliğinden söz eder: "(B)üyük kentlerde sanayi proletaryasından kesinlikle ayrıt edilen bir yığın oluşturan, toplumun çöplüklerinde yaşayan her çeşitten hırsızların ve canilerin kaynağı, belli bir mesleği olmayan aylaklar, yersiz ve serseriler... hiçbir zaman lazzaroni niteliğini yalanlamayan lümpen proletarya..." (*Fransa'da Sınıf Savaşmaları*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1988, s. 57-58).
- 4 Camillo Benso, Cavour Kontu (1810-1861): İtalyan birliği (Risorgimento) hareketinin mimarı sayılan politikacı. Tarihsel sağ olarak bilinen akımın da öncülerindendir. Toprak sahiplerinden, sanayicilerden ve orduyla ilişkili üyelerden oluşan tarihsel Kuzey'in sağ burjuvazisi ve Güney'in aristokrasisinin çıkarlarını temsil etmiştir. Ekonomik konularda serbest ticareti savunmasına karşılık sosyopolitik alanda güçlü bir merkezî hükümeti destekler. İtalyan birliğine yönelik, devrimci olmaktan çok diplomatik bir yaklaşımı temsil eder.
- 5 Amadeo Bordiga (1899-1970): İtalyan Komünist Partisi önderlerinden. Gramsci, Bordiga aracılığıyla İtalyan komünist hareketi içindeki sorunları dile getirir. Bordiga bahsi, "sol komünizm", uzlaşmazlık ve siyasal parti örgütlenmesi açısından hem uluslararası komünist hareketin hem de İtalyan komünizminin bir sorun maddesi olarak Gramsci'nin gündemindedir.

- 6 Gramsci bundan “politik göçebelik” olarak da bahseder. Dikkat çekici olan ise, bu tutumu yukarıda geçen “yıkıcılık” kavramıyla ilişkilendirmesi. Söz konusu yıkıcılık “zayıf bir ulus ve devlet hissi”yle ve “bulanık bir kozmopolitanizm”le bağlantılıdır. Dolayısıyla yıkıcılar ile kozmopolitanistler bir “politik göçebelik” biçimi oluştururlar. Bu biçimin başlıca özelliği ise “devlete ve sınıfa dair zayıf bir algı, yani partilerin etkinliklerinin düşük seviyede kalması”dır. Görüldüğü gibi, konu yine *Modern Prens*’in anafikri olan özbilinçli siyasal önderlik ve siyasal parti sorununda düğümlenmektedir (HD, 3, 46).

Temsilî rejimlerde sayı ve nitelik. Devlet organlarının biçimlenmesinde seçim sistemine karşı ortak mekânlarda söylenip duran en basmakalıp şeylerden biri şudur: “Sayı en üstün yasadır ve yazmayı bilen herhangi bir aptalın (hatta bazı yerlerde, okuma yazma bilmeyenlerin bile) fikri geçerlidir ve bu aptallar Devlet’in siyasi gidişatını belirleyebilecek durumdadırlar, böyle aptalların etki gücü, tüm güçlerini Devlet’e ve Ulus’a adanmış olanlarındaki kadardır” vb. (Bu tür görüşler çeşitli biçimlerde sıkça dile getirilir, bazıları burada aktarılan ve 15 Ağustos 1932 tarihinde *Critica Fascista*’da¹ yer alan Mario da Silva’nın görüşünden daha da şanslıdır ama içerik hep aynı kalır.) Ama mesele şu ki, sayının “en üstün yasa” olduğu, her seçmenin görüşünün “tam olarak” aynı ağırlığa sahip olduğu hiçbir şekilde doğru değildir. Sayılar, bu durumda da sadece araçsal bir değer taşımanın ötesine geçmezler, bir ölçü ve bilgi sunmaktan öteye gitmezler. Peki, öyleyse ölçülen nedir? Daha az sayıda olanların, faal azınlıkların, seçkinlerin, avangardların (öncü düşünceler taşıyanların) vb. görüşlerinin ikna ve yayılma kapasitesiyle etkililikleri ölçülür, yani bu saydıklarımızın rasyonellikleri veya tarihsellikleri ya da somut işlevsellikleri ölçülmektedir. Demek ki, bireylerin görüşlerinin “tam olarak” aynı ağırlıkta olduğu doğru değildir. Düşünceler ve görüşler bireylerin aklında münferiden ve kendiliğinden “doğmazlar”: Bir oluşum ve yayılma,

dağılma, ikna merkezi meydana gelir, bir grup insan ya da tek tek bireyler de söz konusu düşünceleri ve görüşleri özenle işlerler² ve bunları güncel politika formunda sunarlar. “Oyların” sayılması uzun bir sürecin nihai tezahürüdür, bu süreçte en büyük etki “(sahip oldukları kadarıyla) bütün güçlerini Devlete ve Ulusa adayanlara” aittir. Durumu en iyi hale getirmek için bütün gücünü kullandığı varsayılan bu grup, sahip olduğu tahrip edici maddi güçlere rağmen çoğunluğun rızasını alamıyorsa ya beceriksiz görülecek ya da ulusal iradeyi herhangi bir yöne değil de belirli bir yöne çekmekteki etkileri yansıtmayacak, ulusal çıkarların temsilcisi sayılmayacaktır. “Ne yazık ki” herkes kendi “tikel” çıkarını ulusal çıkarla karıştırmaya ve bu nedenle karar veren “çoğunluk yasasını” “korkunç” vb. bulmaya meyillidir. Kuşkusuz en iyisi bir kararnameyle seçkinler arasına girip elit olmaktır. Bu yüzden, burada söz konusu olan, entelektüel açıdan “pek çok şeye sahip olup da” kendini okuma yazma bilmeyen birinin seviyesine düşmüş hissedenler değil, çok şeye sahip olduğunu varsayıp da “sıradan” insanın elinden, devlet yaşamının gidişatına karar vermede sahip olduğu sifıra yakın payı bile almak isteyenlerdir.

Elit değil de oligarşik kökenli eleştiriden (sayısal onayın tarihselci rasyonelliği sistematik olarak zenginliğin etkisiyle tahrif edildiğinden eleştirilmemesi tuhaf olan) parlamenter rejime bu banal saptamalar, parlamenter olmayanlar ve formel demokrasi kanonlarına göre biçimlenmeyenler de dâhil her türlü temsilî sisteme yayılmıştır. Bu saptamalar pek de doğru değildir. Bu diğer rejimlerde rıza, oy anında nihai bir aşamaya sahip olmaz, tam tersi söz konusudur. Rıza verenlerin Devletin “memurları” gibi değerlendirilebileceği ve seçimlerin belli bir anlamda (farklı düzlemlerde) özyönetimle yeniden ilişkilendirilebilecek belli tip-ten devlet memurlarının gönüllü olarak askere alınmasının bir yolu sayılabileceği rızanın kalıcı olarak etkin olduğu varsayılır. Seçimler genel ve belirsiz programlara değil, doğrudan somut çalışmaya dayanarak gerçekleştiklerinden rıza veren hukuk devletinin sıradan vatandaşından daha fazlasını yapmayı, bunu

gerçekleştirmek için aktif ve sorumlu çalışmanın bir öncüsü olmayı güvence altına alır. Girişimdeki “gönüllülük” unsurunu geniş yığınlar söz konusu olduğunda başka türlü teşvik etmek mümkün değildir, söz konusu yığınları oluşturanlar amorf yurttaşlar değil de nitelikli üretim unsurları olduğunda, oy tezahürünün nasıl bir öneme sahip olabileceği anlaşılabilir. (Bu gözlemler, genel toplumsal ve siyasi ilişkileri değiştirmelerine göre farklı seçimcilik [elezionismo] türlerini öne çıkararak organik olarak daha da geniş bir biçimde ele alınıp geliştirilebilirler: Seçilmiş memurlar ve kariyer memurları arasındaki ilişkiler vb.).

Dipnotlar

- 1 *Critica fascista*: Gazeteci Giuseppe Bottai tarafından 1923 yılında Roma’da kurulan, 1923 ile 1945 yılları arasında faaliyet gösteren ve İtalya’da faşist dönemin en etkili yayın organlarından biri olarak görülen dergi.
- 2 “Elaborate”: Said, bir Gramsci yorumcusu olarak, “hegemonya”yı özellikle düşüncelerin ya da söylemlerin salt baskıya dayanmayan yollarla “işlenmesi” biçiminde kavrar. Hegemonya “sivil toplum”un “işlenmesi”dir (Edward W. Said, *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 16, 22).

31

Sabit oranlar teoremi. Bu teorem, örgütlenme bilimiyle (idari aygıtın, demografik kompozisyonun vb. araştırılması) ve genel siyasetle (durumların, güç ilişkilerinin analizi, entelektüeller sorunu vb.) ilgili pek çok akıl yürütmenin daha açık bir şemasını ortaya çıkarmak ve düşünceleri daha anlaşılır kılmak için gayet yararlıdır ve kullanılabilir. Sabit oranlar teoremine başvurmanın şematik ve metaforik bir değere sahip olması gerektiği, [olaylara] mekanik bir biçimde uygulanamayacağı asla unutulmamalıdır. İnsan topluluklarında niteliksel öge (ya da her bir bileşenin teknik ve entelektüel kapasitesi) baskın bir işleve sahip olduğundan matematiksel olarak ölçülemez. Bu nedenle, her insan topluluğunun kendine özgü mükemmel bir sabit oranlar ilkesi olduğu söylenebilir. Örgütlenme bilimi bu teoreme özel olarak başvurabilir ve faydasını görebilir; orduda açıkça görünen bir durumdur bu. Ancak, her toplum biçimi kendine özgü bir orduya sahiptir ve her tür ordunun da farklı silahlar ve uzmanlık alanları için değişen kendine özgü bir sabit oranlar ilkesi vardır. Erler, rütbeli erler, astsubaylar, subaylar, üstsubaylar, kurmaylar, genelkurmay vb. arasında belirli bir ilişki vardır. Çeşitli silahlı güçler ve uzmanlıkları arasında da bir ilişki vardır. Bunların bir bölümündeki her değişiklik bütünle yeni bir uyum gereksinimi ortaya çıkarır. Teoremin siyasi açıdan partilere, sendikalara, fabrikalara uygulandığı ve her toplumsal grubun, kül-

tür, zihinsel bağımsızlık, girişimcilik ruhu, sorumluluk duygusu ve en az gelişmiş ve kenarda kalmış üyelerinin disiplin seviyesine göre değişiklik gösteren kendine özgü bir sabit oranlar yasası olduğu görülebilir. Pantaleoni¹ *Saf Ekonominin İlkeleri*'nde sabit oranlar yasasını şöyle özetler:

Maddeler kimyasal olarak ancak sabit oranlarda olduklarında birleşirler, bir elementin miktarı sabit oranlardaki diğer elementlerle bileşime girmesi için gereken miktardan fazlaysa *serbest* kalır; bir elementin miktarı mevcut diğer elementlerinkinden *az* ise, bileşim diğerlerinden daha az miktardaki elementin miktarı yeterli hale gelinceye dek gerçekleşmez.

Bir “hareketin” ya da belli bir eğilime yönelik düşüncelerin partiye nasıl dönüştüğünü, yani idari gücü uygulamak üzere etkin politik güç haline geldiğini anlamak için bu yasadan metaforik açıdan yararlanılabilir. Burada ölçü, yönetici gücün (kendi içinde özenle oluşturduğu) çeşitli kademelerdeki yöneticilerden oluşması ve bu yöneticilerin de belli yetkinlikler edinmiş olmasıdır. Bazı nesnel koşulların mevcudiyeti gibi belli öncüllerin tarihsel “otomatizmi” partiler ve yetkinlik sahibi kişilerce hızlandırılır: Bunların mevcut olmayışı ya da (niceliksel ve niteliksel olarak) yeterli olmayışı “otomatizmin” bizzat kendisini verimsiz hale getirir (ve bu nedenle de artık otomatizm olmaktan çıkar): Öncüller soyut olarak mevcuttur ama onlara bağlı sonuçlar insan etmeninin eksikliği nedeniyle gerçekleşmez. Tam da bu nedenle partilerin yetkin yöneticilerini özenle seçmek gibi bir görevleri olduğu söylenebilir, (her toplumsal grubun bileşenlerinin miktarı saptanabileceğinden “sabit/değişmez” bir nicelik olarak) sabit bir toplumsal grup birbirine kenetlensin ve çalkantılı kaostan çıkıp organik açıdan hazırlanmış bir siyasi orduya dönüşsün diye gerekli yöneticileri seçen, geliştiren, çoğaltan şey partilerin kitle işlevidir. Aynı kademe ya da farklı kademelerde birbirini takip eden seçimlerde (Hitler’den önce Almanya’da

Cumhurbaşkanlığı, *Reichstag*, *Länder* diyetleri, belediye encümeni ve hatta fabrika komiteleri seçimlerinde olduğu gibi) bir parti aldığı oy açısından görünürde garip ve keyfî gibi görünen bir durumla, en yüksekle en düşük arasında gidip gelen bir oy veren kitlesiyle karşılaşıyorsa, buradan çıkarılacak sonuç, parti ekiplerinin hem niceliksel hem de niteliksel olarak yetersiz olduğu ya da niteliksel olarak yeterli olsa da niceliksel açıdan (görece) yetersiz olduğu veya niceliksel olarak değil de niteliksel açıdan yetersiz olduğudur. Yerel seçimlerde fazla oyu olup da siyasi açıdan çok daha önemli seçimlerde daha az oyu olan bir partinin merkezî yönetiminin niteliksel olarak yetersiz olduğuna hiç kuşku yoktur: Faaliyet gösteren pek çok genç kadrosu ya da yeterli sayıda üyesi vardır ama ülkeye ve ülkenin dünyadaki konumu ve benzeri unsurlara uygun bir kurmay heyeti yoktur. Başka bölümlerde de bu türden analizler yapılmıştır.

Dipnotlar

- 1 Maffeo Pantaleoni (1857-1924): Neoklasik iktisat anlayışının İtalya'daki öncülerinden biri ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Maliye Bakanı. 1889'de yayımlanan *Saf Ekonominin İlkeleri* kitabı "modern ekonomi teorisinin en iyi örneği" olarak görülmüştü. Pantaleoni'nin "saf ekonomi"si hazların değerlendirilmesini ve ekonomi bilimi için ekonomik (rasyonel) ile ekonomik olmayan (irrasyonel) davranış arasında ayrıma dair bir ölçüt sağlanmasını önerir. Bu nedenle düşünceleri Pareto'yla karşılaştırılmıştır. Pantaleoni sonradan, faşizmle yakın bir bağ içinde, milliyetçilik ve sendikalizmi benimsedi. Pantaleoni'nin düşünceleri, Turrone, Demaria, Del Vecchio, Fanno ve Einaudi gibi iki savaş arası dönemin ekonomiye dinamik çözümlemeye yaklaşarak durağan Pareto dengesinin ötesine geçmeye çalışan iktisatçıları etkiledi (Mario Baldassarri (ed.), *Maffeo Pantaleoni: At the Origin of the Italian School of Economics and Finance*, St. Martin's Press-Macmillan Press, 1997).

Büyük güç kavramına dair. Büyük güç denince ne anlaşılması gerektiğini saptamak için şart olan belirleyici ölçü savaşı ortaya çıkar. Büyük güç kavramı savaşlarla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bir savaş için bir ittifaklar sistemine giren (günümüzde her savaş antagonistik güçler sistemi gerektirir) ve barış anında müttefiklerle bu güç ilişkisini muhafaza etmeyi ve başlangıçta verdiği sözlere ve yaptığı anlaşmalara bağlı kalmayı başaran Devlet büyük güçtür. Ancak bir Devletin savaşa girmek için büyük borçlar alması gerekir, askerleri için sürekli silah ve teçhizata, ordusu ve sivil nüfusu için iaşeye, nakliye için gemilere ihtiyacı vardır, öyle ki müttefiklerinin kesintisiz yardımı olmadan savaşamaz. Barıştan sonra bile hâlâ yardıma, özellikle de tedarik, kredi ya da başka mali destek biçimlerine ihtiyacı olan bir Devlet nasıl müttefikleriyle eşit olabilir ve anlaşmalara uymalarını onlara nasıl dayatabilir? Böyle bir devlet, yalnızca diplomatik belgelerde büyük bir güç sayılabilir, ancak gerçekte, yalnızca kendi askerî güçlerini destekleyecek araçlara değil, aynı zamanda diğer müttefiklerini de finanse edecek araçlara sahip koalisyonun insan kaynağının tedarikçisi olarak muamele görür.

Dış politikada: “Böylece İtalyan dış politikası daima aynı amacı hedefleyerek her zaman düz bir çizgi izlemiştir ve dalgali talepleri aslında sadece başkalarından kaynaklanan çelişkiler ve belirsizlikler nedeniyle ortaya çıkmıştır, bu da karşıt konumda-

ki unsurların bitmez tükenmez olduğu uluslararası alanda kaçınılmaz bir şeydir” (Aldo Valori, *Corriera della Sera*, 12 Mayıs 1932). Uluslararası siyasi sistemin denge unsurlarının bitmez tükenmez olduğu doğrudur, ancak tam da bu nedenle sistem, dış dalgalanmalara rağmen çizgisinde sapma olmayacak biçimde istikrarlı olmalıdır (bu durumda dalgalanma derken neyin kastedildiğini tanımlamak da zordur, köy eczacıları tarzında ve salt biçimsel bir tutarlılıkla mekanik olarak anlaşılmaya-bilir). Hegemonik bir devletin (yani büyük bir gücün) izlediği çizgi dalgalanmaz, çünkü başkalarının iradesini belirleyen biz-zat kendisidir, iradesi başkaları tarafından belirlenmez. Çünkü siyasi çizgisi tesadüfi ve anlık olmayan, kalıcı şeyleri ve kendi çıkarlarıyla bir sistem ve bir denge oluşturmak için kararlı biçimde rekabet eden diğer güçlerin çıkarlarını temel alır.

Siyasi parti kavramına dair. Bir siyasi partinin tarihi yazılmak istendiğinde, aslında sanıldığından çok daha basit bir dizi problemle yüzleşmek gerekir, örneğin bu konuda bir uzman sayılan Roberto Michels'in¹ yaptığı gibi. Bir partinin tarihi nedir? Siyasi bir teşkilatın iç yaşamının anlatımından mı ibarettir? Nasıl doğduğu, onu oluşturan ilk gruplar, dünya ve hayat kavrayışını ve programını şekillendiren ideolojik tartışmalar mı anlatılır? Bu durumda dar entelektüel grupların tarihi ve bazen de tek bir bireyin siyasi biyografisi söz konusu olabilir. Öyleyse resmin çerçevesi daha geniş ve kapsayıcı olmalıdır. Öncülerin izinden giden, onları güven, bağlılık ve disiplinleriyle destekleyen veya bu türden girişimlerin karşısında pasif kalarak ya da oraya buraya dağılarak onları “gerçekçi bir biçimde” eleştiren belli bir insan kitlesinin tarihini yazmak gerekecek. Ancak bu kitle sadece partinin destekçilerinden mi oluşur? Bir partinin kitlesinin iradesini göstermesini sağlayan varoluş biçimlerini ve tüm etkinlikleri, yani oylamalar, kongreler gibi olayları izlemek yeterli olur mu? Partinin sözcüsü ve en ön saftakilerin tarafı olduğu toplumsal grubu göz önüne almak gerektiği çok açıktır: Başka bir deyişle, bir partinin tarihi belli bir toplumsal grubun tarihinden başka bir şey olamayacaktır. Bununla birlikte, bu toplumsal grup yalıtılmış değildir, dostları, yakınları, muhalifleri ve düşmanları vardır. Belli bir partinin tarihi ancak bu toplumsal ve devletsel (ve sıklıkla uluslararası müdahaleyle belirlenen) bütünün oluştur-

duğu resmin tamamından yola çıkıldığında ortaya çıkar. Bu nedenle bir partinin tarihini monografik bakış açısıyla yazmanın, karakteristik bir özelliği öne çıkarmak üzere bir ülkenin genel tarihini yazmaktan başka bir şey olmadığı söylenebilir. Bir parti, kendine has faaliyetiyle bir ülkenin tarihinin belirlenmesinde az ya da çok taşıdığı önem ve ağırlık ölçüsünce öyle ya da böyle bir ağırlığa ya da öneme sahip olacaktır.

İşte bu yüzden bir partinin tarihini yazma biçimi bir partinin ne olduğunu ya da ne olması gerektiğini gösteren kavramı ortaya çıkaracaktır. Hizipi (sekte) kendisi için özel bir anlamı olan ve onu mistik bir heyecanla dolduran kendi iç olaylarıyla övünecektir; tarihçi ise genel çerçevede yer alan her şeye önem verse bile, çalışmasının vurgusu, partinin gerçek etkisi, bir olayın yaratılmasına ve başka olayların meydana gelmesini engellemesine yaptığı katkılar çerçevesinde olumlu ya da olumsuz belirleyici gücü üzerinde olacaktır.

Dipnotlar

- 1 Robert Michels (1876-1936): *Siyasi Partiler: Modern Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelemesi* kitabıyla (1911) ve “oligarşinin demir yasası” kavramıyla tanınır. Bürokrasi ve demokrasi arasındaki ilişki üzerine düşünceleri sosyoloji ve siyaset biliminde kalıcı bir etki bırakmıştır. Buna göre, demokratik amaçlarla kurulan örgütler dahi bir etkinlik ilkesi uyarınca bürokratik bir azınlığın yönetimine dönüşürler: “Demokrasi oligarşiye götürür ve zorunlu olarak oligarşik bir çekirdek içerir.” Organizasyonların temel mekanizması oligarşik eğilimdir. Parti örgütlenmesinin teknik ve pratik gereklilikleri oligarşik ve bürokratik bir eğilim yaratır. Michels, seçkinlerin siyasal davranışını ve toplumsal-siyasal açıdan merkezî konumlarını açıklamaya çalışan “elit sosyolojisi”yle de bağlantılı görülmüştür (Robert Michels, *Siyasi Partiler: Modern Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelemesi*, çev. İmre Sipahi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021). Michels’e yapılan atıf, merkezîyetçilik sorunu açısından kayda değer. Gramsci *Hapishane Defterleri*’nde İtalya’da büyük yankı uyandıran ve faşizmin gelişimiyle özdeşleştirilen Michels’in siyasal parti kuramı ve karizmatik önderlik anlayışını eleştirel bir biçimde ele alır (HD, 2, 75). Michels’in “sosyolojik bir inceleme” yaptığını hatırlarsak, buradaki ayrım, aynı zamanda, partiye dair sosyolojik ve siyasal belirlemeler arasındaki ayrımdır. Gramsci *Modern Prens*’e dair ilk notlarında şöyle yazar: “Konu, sınıflarla ve devletle ilişkisi bakımından siyasal partiler –sosyolojik bir kategori olarak değil devleti yapılandırmak isteyen parti– olacaktır” (HD, 4, 10).

Savaşların kökenine dair. Devletler arasındaki savaşların, tek bir ulusun içindeki grupların mücadelelerinden kaynaklanabileceği nasıl söylenebilir? Kuşkusuz, her ulusta toplumsal kompozisyonunu sabit oranlarda yansıtacak belli bir (ve her ulus için özel) yasa ifadesi mevcut olmalıdır: Muhtelif gruplar bazı ilişkilerde denge bulmalıdır, dengede radikal bir değişiklik toplumsal bir felakete sürükleyebilir. Bu ilişkiler, bir ülkenin ağırlıklı olarak tarım ülkesi mi yoksa sanayi ülkesi mi olduğuna ve maddi üretim güçlerinin ve yaşam biçiminin gelişme derecelerine bağlı olarak değişir. Yönetici sınıf kendi kalıcılığını sağlamak için dengeyi en iyi düzeyde tutmaya çalışacaktır ama bununla da kalmayıp, belli refah koşullarında kendi kalıcılığını sağlamaya çalışacak ve hatta söz konusu koşulları artırma yoluna gidecektir. Ne var ki, her ülkenin toplumsal alanı sınırlı olduğundan, sömürge bölgelere doğru bu alan genişletilecek ve etkisi yayılacaktır ve böylece aynı amacı arzulayan başka yönetici gruplarla çatışmaya girilecektir, bu olayın zararları da er geç ortaya çıkacaktır, nihayetinde yerküre de sınırlı bir alandır. Her yönetici grup, artı değerini elinden alacağı işçi toplumunun temelini soyut olarak genişletme eğilimindedir, ancak tarihsel temelde artı değer alınması, her ne kadar yetersiz olsalar da belli sınırların ötesinde zor veya tehlikeli hale geldiğinde bu soyut eğilim somut ve dolaysız hale gelir.

Siyaset sanatı ve askerlik sanatı. Askerî konuları ele alan İtalyan yazar De Cristoforis,¹ *Che cosa sia la guerra* (Savaş Nedir?) adlı kitabında, “düşman ordusunu yok etme”, yani stratejik amaç derken, “askerlerin ölümünü değil, organik kitleyle bağlarının çözülmesini” kasteder. Bu formül gayet iyi görünmektedir ve siyasi terminolojide de kullanılabilir. Siyasi yaşamdaki esas organik bağın ne olduğunu saptamak söz konusudur, bu bağ (örgütlenme ve toplanma özgürlüğü vb., partiler ve sendikaların özgürlükleri vb.) sadece yasal ilişkilerde bulunmakla kalmaz, aynı zamanda (mülkiyet ve yönetim biçimleri vb.) en derin ekonomik ilişkilere yani üretim dünyasının toplumsal işlevine yerleşip kök salar.

Dipnotlar

- 1 Carlo De Cristoforis (1824-1859): Askerlik sanatı kuramı konusunda düşünceleriyle ve İtalyan milliyetçiliği içindeki rolüyle tanınan yazar.

Bürokrasiye dair. 1) Siyasi ve ekonomik formların gelişiminde, teknik açıdan (sivil ve askerî) bürokratik işlere yönelik eğitim almış “kariyer” memuru formasyonu, siyaset biliminde ve devlet biçimlerinin tarihinde kadim bir anlama sahiptir. Burada bir zorunluluk mu yoksa “pür” liberallerin iddia ettiği gibi öz-yönetimle karşılaştırıldığında bir yozlaşma mı söz konusudur? Her toplum ve devlet biçiminin, hiç kuşku yok ki, kendine özgü bir memur sorunu vardır, sorunu saptama ve çözümleme biçimi, eğitilecek memur tipi ve onları seçme sistemi kendine özgüdür. Tüm bu unsurların nasıl geliştiğini görmeye çalışmak büyük önem taşır. Memur sorunu kısmen de olsa entelektüeller sorununa denk düşer. Ama her yeni toplum ve devlet biçiminin yeni tip bir memura ihtiyaç duyduğu doğruysa, yeni yönetici grupların, en azından belli bir süreliğine, oluşmuş çıkarları ve geleneği, yani zaten mevcut (özellikle de kilise hiyerarşisi ve askerî alanlarda) görev başındaki memurların formasyonlarını bir yana bırakmadıkları da doğrudur. Kol ve zihin emeği birliği ve yasama ile yürütme kuvveti arasında daha sıkı bir bağ oluşturmak (böylece seçilen memurlar, denetim dışında, Devlet işlerinin yürütülmesiyle de ilgilenirler) hem entelektüeller hem de memurlar sorununun çözümünde yeni bir yol bulmak için ilham verici olabilir.

2) “Organik merkezîyetçilik” ve “demokratik merkezîyetçilik” denen yapılara dair tartışma, bürokrasi ve onun “mükem-

mel” örgütlenmesi sorunuyla bağlantılıdır (ve soyut demokrasiyle hiçbir ilgisi yoktur, o kadar ki Fransız Devrimi ve Üçüncü Cumhuriyet’in geliştirdiği organik merkezîyetçilik formlarını ne mutlak monarşi ne de I. Napolyon tanıdı).¹ Tek bir ülkede, farklı ülkelerde, devlet biçimi (üniter devlet, federasyon, federal devletler birliği, Devletler Federasyonu ya da Federal Devlet vb.), devletler arası ilişkiler (müttefiklik, uluslararası siyasetin çeşitli “birleşme” biçimleri), siyasi ve kültürel dernekler (Masonluk, Rotary Kulübü, Katolik Kilisesi), sendikal ve ekonomik (karteller, tröstler) vb. tüm alanlardaki farklı organik ve demokratik merkezîyetçilik tezahürlerinde işlevselliklerini, eklemlenme ve örgütlenme biçimlerini bulan gerçek ekonomik ve siyasi ilişkileri araştırmak ve incelemek gerekir.

Geçmişte (1914 öncesi) uluslararası siyasal ilişkilerin bazılarında ve yüksek kültür hayatında baskın Alman etkisiyle ilgili polemikler ortaya çıkmıştı: Bu baskın etki gerçek miydi ve aslında içeriğinde ne vardı? Bununla ilgili şunları söyleyebiliriz: a) Bu türden bir üstünlük oluşturan herhangi bir organik ve disiplinler bağ yoktu, bu soyut kültürel etkinin ve hayli değişken karakterli prestijinin yarattığı bir fenomenden başka bir şey değildi; b) bu kültürel etki fiilî faaliyete hiçbir şekilde temas etmiyordu, tam tersine yerel ve dağınıktı, bütüncül bir hedeften de yoksundu. Bu yüzden ne organik ne demokratik, ne de başka bir türden ya da karma bir merkezîyetçilikten söz edebiliriz. Halk kitleleriyle bağı olmayan küçük entelektüel grupların maruz kaldığı ve onların hissettiği bir etkiydi ve kitlelerle hiçbir bağlarının olmayışı durumun genel özelliklerini belirleyen bir şeydi. Yine de bu tür somut bir durum araştırmaya değer bir şeydir, çünkü tek yönlü bir eleştiri içeren ve güçleri dağılan, düzensizlik içindeki entelektüelleri organik merkezîyetçilik teorileri formüle etmeye götüren süreci açıklamayı kolaylaştırır.

Buna ek olarak, organik merkezîyetçilik teorileri arasında (ister entelektüellerinki gibi bir sosyal tabakadan ister “ayrıcalıklı” bir bölgesel gruptan oluşsun) bir tarafın bütünüün üzerindeki gerçek hâkimiyetiyle ilgili açık bir programı muhafaza

edenlerle hizipçi ve fanatiklerin tek yönlü pozisyonundan ibaret olan teoriler arasında bir ayrım yapmak gerekir. Gerçi ilk grup-takiler bir hâkimiyet programını (tıpkı Katolikliğin bir çeşit papalık kültürüne dönüşmesine neden olan şu yanılmaz papa gibi, genelde tek bir bireysellik formunda) muhafaza edebilecek olsalar da bilinçli siyasi bir olgu olarak ilk bakışta böyle görünmezler. En doğru isimlendirme bürokratik merkezîyetçilik olacaktır. “Organiklik”, deyim yerindeyse, hareketteki bir “merkezîyetçilik” olan demokratik merkezîyetçilikten başka bir şey olamaz, yani örgütün sürekli olarak gerçek harekete uyarlanması, üstten gelen emirlerle alttan gelen taleplerin dengelenmesi, deneyimlerin sürekliliğini ve düzenli birikimini sağlayan kitlenin derinlerinden gelişip yeşeren unsurların yönetim aygıtının sağlam çerçevesine mütemadiyen yerleştirilmesidir: Tarihsel gerçekliği ortaya çıkarmanın organik yolu olan hareketi dikkate aldığından “organiktir” ve mekanik bir biçimde bürokraside katılaşp kalmaz, aynı zamanda nispeten istikrarlı ve kalıcı olanı ya da kolayca öngörülebilecek yönde hareket edeni vb. göz önüne alır. Devletteki bu istikrar unsuru, tıpkı daha küçük ölçekte partilerin hayatında olduğu gibi, yönetici grubun merkezî çekirdeğinin organik gelişiminde ete kemiğe bürünür. Devlette bürokratik merkezîyetçiliğin hâkimiyeti, yönetici grubun, temel baskın çıkarları aynı türden olsa bile (örneğin korumacı sistemlerde acı sona eren ekonomik liberizm ile mücadelede olduğu gibi) çatışan güçlerin yaratılmasını düzenleyerek veya onları boğarak dar ayrıcalıklarının sürdürme eğilimindeki dar bir zümreye dönüşüp doyunluğa ulaştığını göstermektedir. Toplumsal olarak tabi grupları temsil eden partilerde istikrar unsuru, ayrıcalıklı gruplarda değil, ilerici unsurlarda hegemonya sağlamak için gereklidir, bu unsurlar yakın ve müttefik diğer güçlere değil de mütereddit ve karma güçlere kıyasla organik açıdan ilericidirler.

Her durumda, bürokratik merkezîyetçiliğin hastalıklı tezahürlerinin, alt kademelerdeki inisiyatif ve sorumluluk eksikliğinden ortaya çıktığını, yani egemen yerel grupla türdeş güçler oluşturduklarında bile periferik güçlerin siyasi ıllıklığının buna

neden olduğunu ortaya çıkarmak gerekir (İtalyan Birliği'nin ilk yıllarındaki Piemontecilik olgusu buna örnektir).² Bu tür durumların oluşumu (Milletler Cemiyeti gibi) uluslararası örgütlerde son derece zararlı ve tehlikeli olabilir.

Demokratik merkeziyetçilik, pek çok oluşuma katkı sağlayan esnek bir formül sunar; sürekli olarak gereksinimlere göre yorumlanıp uyarlandıkça hayatta kalır. Bu formül, görünürdeki farklılıkta neyin aynı, görünürdeki tekbiçimlilikte ise neyin ayrı tutulmuş ve hatta karşıt kutba konmuş olduğunun eleştirel biçimde araştırılmasından ibarettir. Bu araştırmanın amacı, benzer olanları sıkı sıkıya birbiriyle ilişkilendirmek ve düzenlemektir ancak bu düzenleme ve ilişkilendirme biçimleri nedeniyle, pür entelektüellere (ya da pür ahmaklara) özgü bir şey olan rasyonalist, tündengelimli, soyutlayıcı bir sürecin sonucu gibi değil, deneysel, "tümevarımlı" ve pratik bir zorunluluk gibi görünür. Ulusal ve yerel gerçeklikteki "uluslararası" ve "üniter" unsuru birbirinden ayırmak için gösterilen sürekli çaba, aslında somut politik eylem, tarihsel ilerlemenin üretici tek faaliyetidir. Bu çaba teori ile pratik arasında, entelektüel sınıflar ile popüler kitleler arasında, yöneticiler ile yönetilenler arasında organik bir birlik gerektirir.³ Birlik ve federasyon formülleri, bu açıdan bakıldığında büyük ölçüde anlamlarını yitirirken bürokratik kavrayışta zehirlerini muhafaza ederler, bu yüzden de ortaya çıkan şey birlik değil, durgun bir bataklıktır, üstten bakıldığında sakın ve "sessiz" bir şey, bir federasyon değil de aralarında bağ olmayan tek tek "birliklerin" mekanik olarak bir araya getirildiği bir "patates çuvalı"dır.

Dipnotlar

- 1 Merkeziyetçilik, Ekim Devrimi'ne giden süreçte ve Devrim sonrasında başta gelen ideolojik tartışmalardan biri olmuştur: "Devrimin aracı olarak merkeziyetçi ve disiplinli bir parti kavramı Lenin'in düşüncesinin temel taşıydı" (Carr, *Bolşevik Devrimi*, Cilt 1, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, s. 44). Marksist kuram içinde bu konuda yapılmış en iyi bilinen tartışmalardan biri Rosa Luxemburg'un Lenin'in "aşırı merkeziyetçiliği"nin bürokratik ve anti-

- demokratik olduğuna yönelik eleştirisiyle açılmıştır. Rosa Luxemburg'un eleştirisinin en önemli boyutlarından biri –Gramsci'nin göndermede bulunduğu elit kuramcılarıyla ortak bir noktaya soldan ifade getirerek– bu tutumun “her örgütün bünyesine sinmiş muhafazakârlığı en tehlikeli biçimde azdırabileceği” uyarısıydı. Lenin'in demokratik ilkeye karşı bürokratik ilkeyi desteklediği suçlaması Bolşevik Devrimi'ne giden süreçte Menşevikler tarafından da dile getirilmiş, Lenin bu suçlamayı Menşeviklerin bu görüşlerinin arkasında “anarşizm ilkesi” olduğunu söyleyerek cevaplamıştı (akt. Carr, *a.g.e.*, s. 43-44). Gramsci'nin bu konudaki tutumu bir ölçüde karmaşıktır. Bir yandan Leninist ilkeyi paylaşır; diğer yandansa “hegemonya”yı “iktidarın (gücün) en önemli yüzü” olarak gören bir anlayışla, partinin “hegemonya mücadelesine tabi olması” ve onu belirlememesi gerektiğini düşünür (Thomas, “Topos Olarak Devlet: Lenin ve Gramsci”, *Yabancı Politik: Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak* içinde, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları, s. 196).
- 2 Piemonte-Sardinya Krallığı'nın İtalyan birliğine (Risorgimento) yönelik öncü rolü (1861) Piemonteleşme ve Piemontecilik olarak adlandırılan bir siyasal tutumun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Piemonteleşme süreci kırsalda direnişle karşılaştığından, Gramsci “Piemonte olgusu” derken, kırsal ve kentsel sınıfların çıkarlarının eklemelenmemesi ve dolayısıyla bir ulusal-popüler kolektif iradenin yaratılamaması sorununa işaret ediyor olmalı. Bu anlamda Piemontecilik siyasal değişimin, “tepeden, ‘küçük dozlarla, yasalar yoluyla, reformcu şekilde” gerçekleştirildiği, Risorgimento'nun hegemonya eksikliğini cisimleştiren bir “pasif devrim” sürecine işaret eder (Buci-Glucksmann, “Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji”, *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar* içinde, s. 127; *HD*, 4, 57). Gramsci'nin söz dağarcığında “pasif devrim”, bir halk seferberliği ve geniş kapsamlı bir toplumsal dönüşüm olmaksızın siyasal değişimin tepeden gerçekleşmesidir. Başka bir deyişle, pasif devrim, geniş halk kitlelerinin toplumdaki konumlarını dönüştürebilecek gerçek bir devrimin çalınması anlamına gelir ve Gramsci'ye göre tam da içinde bulunulan “tehlike”yi ifade etmektedir: “Liberalizm 19. yüzyıla özgü ‘pasif devrim’ biçimiyse, faşizm de tam olarak 20. yüzyıla özgü ‘pasif devrim’ biçimi olmuyor mu?” (*HD*, 8, 236).
- 3 “Organik” teriminin Gramsci düşüncesindeki anlamı “diyalektik”le yakından ilişkilidir. “Organik birlik”, diyalektiğin yalıtılmışlıktan kurtarma ve ilişkilendirme vaadinde olduğu gibi, temel ayrımlar arasında diyalektik bir birliği ortaya çıkarır: Teori-pratik, entelektüeller-halk, yöneticiler-yönetilenler vd. Gramsci'nin “hegemonya”sı bu ayrımları aşma ve kutuplar arasındaki derin organik birliği kavrama anlamında, özünde diyalektiktir. (Gramsci'nin politik ruhundan uzak olsa da diyalektiğin bu tanımını en iyi yapan Theodor Adorno'dur: “Yalıtılmış her şeyden nefret eden diyalektik teori...” *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak-Ahmet Doğan, İstanbul: Metis Yayınları, 2005, s. 14.)

*Fransız ulusal yaşamına dair notlar.*¹ Cumhuriyetçi rejimde monarşist parti, tıpkı monarşist rejimdeki cumhuriyetçi parti ya da bir yabancı Devlete tabi bir ülkenin rejimindeki milliyetçi parti gibi partilerin *sui generis* (kendine özgü) olmamaları mümkün değildir: Bu partiler nispeten hızlı başarılar elde etmek istiyorlarsa, hükümet programlarının belirli tüm özel noktalarında kendilerine has özellikler taşıyan partiler olmaktan ziyade partiler federasyonlarının merkezleri, yani özel hükümetlerin değil de genel bir hükümet sisteminin partileri olmak zorundadırlar (bu partiler dizisinde çeşitli toplumcu-Hristiyan veya halk partileri veya Alman Merkez Partisi gibi sektör partilere ayrı bir yer düşer). Fransa’da monarşist parti eski toprak soylularının inatla direnen kalıntılarıyla küçük burjuva ve entelektüellerin bir bölümüne dayanmaktadır. Monarşistler iktidarı ele geçirebilecek kapasiteye ulaşmak ve monarşiyi restore etmek için neye umut bağlarlar? Parlamenter burjuva rejiminin çöküşüne ve mevcut başka herhangi bir örgütlü gücün öngörülebilir ya da bizzat kendilerince planlanan askerî bir diktatörlüğün siyasi çekirdeğini oluşturacak kapasitede olmayışına umut bağlarlar; toplumsal güçleri başka hiçbir şekilde iktidarı ele geçirmeye yetmeyecektir. Bu arada *Action Française*’in² yönetim merkezi sistematik olarak bir dizi faaliyette bulunur: Hareketin tarihsel olarak dayandığı dar toplumsal tabanı en etkin biçimde bir

araya getirmek için (parti anlamında askerî ve ordunun subayları arasında faal hücrelere sahip olmak anlamında) örgütlü bir siyasi-askerî faaliyette bulunur. Bu taban, genelde zekâ, kültür, zenginlik, idari beceriler açısından başka herhangi bir hareket-tekinden çok daha fazla seçkin unsurdan oluştuğundan, kayda değer ve hatta azametli bir partiye sahip olmaları mümkün olsa da bu parti çözümsüz bir krizde mücadeleye atılacak rezervleri olmadığından kendi kendini tüketir. Parti, bu yüzden ancak normal zamanlarda siyasi mücadeledeki faal unsurları on binlerle ifade edildiğinde kayda değerdir fakat kriz dönemlerinde faal unsurları yüz binler ve belki de milyonlarla ifade edildiğinde bile (sayısal açıdan) anlamsız hale gelecektir.

Fransız Devrimi'nin faal aşamasında hayata geçirilen sürekli devrim formülünün ve (içerik açısından) jakobenizmin gelişmesi hukuki-anayasal "mükemmelliğine" parlamenter rejimde kavuştu. Parlamenter rejim, toplumdaki "özel" enerjilerin en zengin döneminde kentli sınıfın halkın tümü üzerindeki kalıcı hegemonyasını örgütlü rızayla Hegelci yönetim formunda hayata geçirir (ancak rızanın örgütlenmesi özel teşebbüse bırakılmıştır, dolayısıyla o ya da bu şekilde "gönüllü" olarak rıza gösterildiği için ahlaki veya etik karakterlidir). Jakobenlerin Chapelier Yasasında³ ve Maksimum Yasasında⁴ buldukları "sınır", propagandacı faaliyet ve (ekonomik, siyasi-yasal) pratik faaliyetin dönüşümlü olarak birbirini izlediği esaslı bir süreç sayesinde aşılır ve giderek daha uzağa itilir: Ekonomik taban endüstriyel ve ticari gelişme için sürekli genişletilir ve derinleştirilir, toplumun alt sınıflarından gelen enerji ve girişimcilik ruhu açısından zengin toplumsal unsurlar yönetici sınıflara kadar yükselir. Toplumun tamamı sürekli bir oluşum (formasyon) ve çözülme sürecindedir, bu çözülme olanaklar açısından zengin ve daha karmaşık oluşumların ardından gelir; bu durum, genel bir hat üzerinde emperyalizm dönemine kadar sürer gider ve Dünya Savaşı'nda doruk noktasına ulaşır. Bu süreçte, ayaklanma girişimleri ve acımasız baskılar, siyasi oy hakkının genişletilmesi ve bu hakka getirilen kısıtlamalar, örgütlenme özgürlüğü ve

bu özgürlüğün kısıtlanması veya iptal edilmesi, siyasal alanda değil de sendikal alanda özgürlük, çok adaylı ya da tek adaylı seçim listeleri, oransal ya da bireysel (seçim) sistemler(i) çeşitli kombinasyonlarla (iki kamaralı ya da tek kamaralı sistem), her biri için çeşitli seçim biçimleri uygulanarak (ömür boyu ya da veraset yoluyla kamara üyeliği, senatörlerin milletvekillerinden farklı seçimle geldiği sınırlı Senato) dönüşümlü olarak birbirlerinin yerini alır. Bunların sonucunda ortaya çıkan şey çeşitli güçler arasında bir dengedir. Bu denge için yargı bağımsız bir güç ya da yalnızca bakanlık genelgeleriyle yönetilen ve denetlenen bir cemiyet olabilir. Devlet ve hükümet başkanının farklı nitelikleri, bölgesel organizmaların farklı iç dengeleri (merkeziyetçilik veya ademi merkeziyetçilik, idari merkezlerin, belediye ve taşra meclislerinin büyük ya da küçük yetkileri), silah altındaki orduyla profesyonel (polis, jandarma) silahlı güçler arasındaki bu profesyonel birliklerin şu ya da bu devlet organına (Yasama, İçişleri Bakanlığı ya da Genelkurmay) bağlılığıyla oluşan farklı denge, büyük ya da küçük taraf yazılı yasaya ya da geleneğe bırakıldığından belli bir noktada yazılı yasalar uyarınca yürürlükten kaldırılabilir. Örfi biçimlerin gelişmesi,⁵ temel yasalarla onları geçersiz kılan ya da kısıtlayıcı bir yorum getiren yürütmenin çıkardığı yönetmelikler arasındaki az çok büyük mesafe, parlamentonun sabrını zorlayarak ve hatta işi tam anlamıyla “bir iç savaşın patlak vermesine” vardırarak ölçüde olağan yasanın yerine geçmeye ve bazı vesilelerle onu değiştirmeye meyilli öyle ya da böyle yaygın olarak kullanılan kanun hükmünde kararname ortaya çıkışı. Teorisyen filozoflar, reklamcılar, siyasi partiler, resmî tarafın gelişmesi ve güçlü taraf lehine kitlesel baskılar ya da hareketler için karşılıklı etki ve tepkilerle, bir olgu tehlikeli bir biçimde tezahür etmeden önce “önleyici” girişimlerle ve girişimler yetersiz, etkisiz ve gecikmiş olduğunda da baskılarla bu sürece katkıda bulunur.

Birbirlerini çeşitli biçimlerde dengeleyen rıza ve güç kombinasyonu, parlamenter rejimin klasikleşmiş zemininde “normal” hegemonya uygulamasına kendine has özelliklerini verir. Güç,

rızanın gözünü çok da korkutmaz, hatta gazete ve dergiler gibi güya kamuoyunun düşüncesini dile getiren ve tam da bu nedenle belli durumlarda sayıları hızla artan organlarca gücün rızaya dayanıyormuş gibi görünmesini sağlar. Rıza ile güç arasında (gücün uygulanmasının pek çok tehlike sunması nedeniyle hegemonik işlevin zorlukla uygulandığı belli durumlarda belirleyici nitelikte olan) rüşvet-yolsuzluk yer alır, yani karşıt gücün ya da güçlerin hareket kabiliyetlerinin azaltılmasına ve âdeta felç olmalarına neden olan şey rüşvet-yolsuzluktur. Karşıt güç dönemlerinde düzensizlik ve hayal kırıklığı yaratmak için kullanılan rüşvet-yolsuzluk halleri acil tehlike durumlarında gerek açıkça ve gerekse gizli saklı olarak yöneticilerin saklanıp kayırılmasıyla gerçekleşir.

Savaş sonrası dönemde hegemonik aygıt⁶ çatlar ve hegemonya uygulanması kalıcı bir biçimde zorlaşır ve tehlikeli hale gelir. Bu fenomen çeşitli adlarla sunulmuş ve ele alınmıştır, üstelik ikincil yönleriyle ve kendisinden türeyen yanlarıyla. Bunların arasında en sıradan olanları şunlardır: “Otorite ilkesinin krizi” ve “parlamente rejimin feshi”. Elbette, fenomen sadece parlamente ve siyasi hükümet zeminindeki “teatral” tezahürleriyle tasvir edilmekle kalmaz, bu tezahürler (parlamente, demokratik vb.) bazı ilkelerin iflası ve otorite ilkesinin kriziyle de açıklanırlar (daha az yüzeysel ve batıl inanç sahibi olanlar otorite ilkesinin başarısızlığından söz edecektir).

Pratikte kriz kendini hükümet kurmanın giderek zorlaşmasında ve kurulan hükümetlerin giderek istikrarsızlaşmasında gösterir: Krizin dolaysız kaynağı parlamente partilerin sayısının katlanarak artması ve bu partilerin her birinin kendi kalıcı iç krizleridir (aslında her partide parlamentoda olup bitenler, yani yönetimin zorlukları ve yön belirlemede istikrarsızlık görülür). Yolsuzluk ve ahlaki çürüme de bir dereceye kadar bu olgunun formlarıdır: Her parti fraksiyonu, partinin tamamen zayıflamasını engellemek için şaşmaz bir reçetesi olduğuna inanır ve yönetimi ele almak ya da en azından yönetime katılmak için her türlü araca başvurur, tıpkı parlamentodaki partinin ülkeyi kurtarmak ya da en azından görünürde hükümete destek vermek için tek

seçenek olduğuna, mümkün olan en geniş yapıya katılması gerektiğine inandığı gibi. Bu nedenle, titiz ve kılı kırk yaran müzakereler, skandal yaratacak biçimde, çoğunlukla da haince ve alçakça kişiselleştirilir. Belki de gerçekte kişisel yozlaşma görüldüğünden daha azdır, çünkü tüm siyasi organizma, hegemonik işlevin mağlubiyetiyle yozlaşmıştır. Kendi açılarından bakıldığında krizin çözüldüğünü düşünenler, bir dizi (ölümsüz ya da ölümlü) “ilkenin” “çürümesinin” ve “yozlaşmasının” söz konusu olduğuna inanmış gibi yaparlar ya da bunu yüksek sesle ilan ederler, bu durum şöyle de meşrulaştırılabilir: Her biri ulaşılmak istenen amaçlara en uygun ideolojik silahların seçiminde en iyi yargıdır ve demagoji en mükemmel silah kabul edilebilir. Ancak demagog, demagog olduğunu bilmediğinde ve fiilî gerçeklikte cübbe keşmiş ve şapka beyinmiş gibi hareket ettiğinde durum komik hale gelir. Machiavelli böylece Stenterello’ya dönüşür.⁷

Fransa’da kriz. Gelişmesindeki büyük yavaşlık. Fransız siyasi partileri 1914’ten önce de çok fazla sayıdaydılar. Resmî çeşitlilikleri 1789’dan Dreyfus Olayına kadar Fransa’da yaşanan siyasi ve devrimci olayların bolluğuna bağlı bir şeydi. Bu olaylardan her biri, partilerde, pekişip güçlenen kalıcı izler ve tortular bırakmıştı ama farklılıklar birbirine denk ve benzer yanlardan çok daha az önemli olduğundan, aslında Parlamento’da daima iki partinin, liberal-demokratların (radikalizmin çeşitli renkleri) ve muhafazakârların rejimi hüküm sürmüştü. Hatta partilerin çeşitliliğinin, Fransız ulusal siyasetinin oluşumundaki kendine özgü koşullar göz önüne alındığında geçmişte çok yararlı olduğu bile söylenebilir: Bu durum, bireysel seçimler için geniş bir işlerlik sağladı ve Fransızlara özgü bir şey olan yetenekli devlet adamlarından hayli geniş bir grup yarattı. Bu çok esnek ve eklemelenmiş mekanizma sayesinde, kamuoyunun düşüncesindeki her hareket anında bir yansıma ve bir kompozisyon buluyordu. Burjuva hegemonyası çok güçlü ve birçok çekincesi var. Entelektüeller (Fransa Enstitüsü, üniversiteler, büyük gazeteler ve Paris dergileri) belli merkezlerde toplanır ve sayıları epeyce fazla olsa da esasen ulusal kültür merkezlerinde gayet disiplinlidirler.

Askerî ve sivil bürokrasi köklü bir geleneğe sahiptir ve yüksek bir etkin türdeşlik derecesine ulaşmıştır.

Askerî ve sivil devlet aygıtı için en tehlikeli iç güçsüzlük monarşizm ve klerikalizm (ruhbanlık) ittifakından ibaretti. Fakat halk kitlesi, Katolik bile olsa, kilise adamlarının siyasetini sürdürmüyordu. Devlet aygıtındaki din adamları-monarşi etkisini felce uğratmak ve laiklik unsuruna kesin bir hâkimiyet kazandırmak için verilen mücadele Dreyfus Olayında doruk noktasına ulaştı. Savaş hegemonyayı zayıflatmadı, aksine güçlendirdi; düşünce zaman yoktu: Devlet savaşa girdi ve neredeyse hemen akabinde toprakları işgal edildi. Barış disiplininin savaşı disiplinine geçiş çok büyük bir kriz gerektirmedi: Eski askerî kadrolar (birlikler) gayet geniş ve esnekti; daha düşük rütbeli subaylar ve astsubaylar belki de dünyada en büyük itina ile seçilen ve birliklere doğrudan komuta edebilmek üzere eğitilmiş kişilerdi. Diğer ülkelerle karşılaştırma. *Arditi* ve gönüllük meselesi; başka yerlerde muvazzaf subaylarla tamamen karşıt bir zihniyete sahip olan belli görevler için özel olarak seçilmiş subayların üstün gelmesinin belirleyici olduğu *Arditi* birlikleri krizi.⁸ Özel olarak seçilmiş askerler, başka ülkelerde yeni bir gönüllüler ordusunu temsil ediyordu, bu öncelikli işlevi taktiksel olan askerî bir seçimdi. Düşmanla temas, düşman ile silah altındaki ordu arasında (bir gövdedeki destek çitası işlevi taşıyarak) bir perde oluşturan *Arditi* sayesinde sağlandı. Fransız piyade sınıfı, uzun süren siper hayatının neden olduğu fiziksel çöküşü zorlaştıran kas ve sinir rezervine sahip çiftçilerden oluşmuştu (bir Fransız vatandaşının yıllık kalori tüketimi yaklaşık 1.500.000 iken, İtalyan vatandaşıninki 1.000.000'dan azdı). Fransa'da ameleliğe dayanan tarım işçiliği asgari düzeydedir, topraksız köylü bir çiftlik hizmetlisidir, yani patronlarla aynı hayatı yaşar ve işsizlikten kaynaklanan açlık ve hareketsizliği mevsimlik olarak bile bilmez; hakiki amele kötü kırsal yaşama karışıp yok olur ve ufak marjinal işler için ülkenin bir ucundan diğerine giden seyyar unsurlara dönüşür. Fransa'da siperlerdeki yiyecek istihkakı diğer ülkelerdekinden daha iyiydi ve mücade-

leler ve karşılıklı olarak tarafların birbirini eğitime deneyimiyle dolu demokratik geçmiş, alt sınıflarda bile yaygın olan modern vatandaş tipini yaratmıştı. Bu çift anlamlı bir vatandaşlıktı, halktan biri kendini önemli hissediyordu ama sadece bununla da kalmıyor, aynı zamanda üstlerince, yönetici sınıflarca da önemli sayılıyor, önemsiz şeyler için alaya alınmıyor ve kötü muamele görmüyordu. Böylece, savaş sırasında, başka yerlerde oluşan zehirli ve sinsi öfke tortuları oluşmadı. Bu yüzden büyük hoşnutsuzluklardan kaynaklanan savaş sonrasının iç mücadeleleri yaşanmadı ve özellikle de başka yerlerde kırsal kesimlerdeki kitlelerde görülen olağandışı dalgalanmalar gerçekleşmedi.

Fransız parlamentarizminin endemik krizi ülkede yaygın bir sıkıntı yaşandığını gösteriyordu ancak bu sıkıntı şu ana kadar radikal bir karaktere sahip değildi, soyut sorunları devreye sokmadı. Sanayi tabanında bir genişleme oldu ve dolayısıyla şehirleşme hızlandı. Kırsal kitleler şehre akın etti, ancak bunun nedeni kırsal kesimdeki işsizlik ya da toprağın onları doyuracak düzeyde olmaması değil, şehirde insanı memnun edecek daha fazla şey olması, orada kendilerini çok daha iyi hissetmeleriydi (toprağın fiyatı çok düşüktü ve iyi durumdaki pek çok köy İtalyanlara terk edildi). Parlamenter kriz (şimdiye kadar), akut ekonomik kriz yüzünden gerçekleşmeyen normal bir kitlesel yer değiştirmeyi yansıtıyor, bu yansımada yeni parti ve temsil dengelerine yönelik zahmetli bir arayış ve olası büyük bir siyasi krizin sadece habercisi olabilecek belli belirsiz bir kaygı mevcut. Siyasi organizmanın hassasiyeti, kaygı ve hastalık belirtilerinin resmen abartılmasına yol açıyor. Şimdiye dek, devlet görevlerinin ve nimetlerinin bölüşümü, çoğunlukla da bu yüzden ortaya çıkan orta karar ve küçük kentleri, en gelişmiş durumdaki köylüleri temsil eden, öncelikle radikal ve ılımlı partilerin krizinden söz edildi. Siyasi güçler gelecekteki büyük mücadelelere hazırlanır ve daha iyi bir uzlaşma ararlar; devlet dışı güçler ağırlıklarını daha hissedilir hale getirir ve adamlarını daha vahşi bir tavırla dayatırlar.

Fransız parlamento krizinin doruk noktasına 1925'te ulaşıldı. Bu krizde belirleyici olduğu düşünülen olaylara karşı tu-

tumundan yola çıkarak, *Action Française*'in siyasi ve ideolojik tutarlılığı hakkında bir yargıya varmak gerekir. Maurras,⁹ cumhuriyetçi rejimin çöküşünü ilan etmişti ve grubu iktidarı ele geçirmek için hazırlanıyordu. Maurras genellikle büyük bir devlet adamı ve büyük bir reelpolitik teorisyeni olarak yüceltilir: Ama aslında tam tersi pozisyonda bir Jakobendir.¹⁰ Jakobenler belli bir dili kullanıyorlardı, belli bir ideolojinin savunucuları olduklarına körü körüne inanıyorlardı; o zamanda ve koşullarda, o dil ve o ideoloji aşırı gerçekçiydi, çünkü Devrim'in amaçları için gerekli olan siyasi enerjileri harekete geçirebiliyor ve devrimci sınıfın güce yürüyüşünü kalıcı olarak kuvvetlendiriyordu. Daha sonra, neredeyse her zaman olduğu gibi, yer ve zaman koşullarından koptular, formüllere indirgendiler ve farklı bir şey oldular, bir larvaya, boş ve atıl sözlere dönüştüler. En komiği de Maurras'ın bu formülleri basmakalıp bir biçimde altüst ederek kusursuz bir mantıksal edebî sıralamayla yenilerini yaratmasıydı, bu yenileri de en saf ve önemsiz haliyle Aydınlanma'nın yansımasından başka bir şeyi temsil edemiyordu. Aslında Maurras'ın bizzat kendisi "aptal XIX. yüzyılın" en temsilî numunesiydi, mekanik bir biçimde tersyüz olmuş tüm Masonik genellemeleri kendinde toplamıştı: Göreli talihi tam da yönteminin, ansiklopediciliği doğuran şey olan düşünen aklın ve tüm Fransız Masonik kültürel geleneğinin hoşuna giden şey olmasına bağlıdır. Aydınlanma bir dizi popüler mit yarattı, bunlar büyük kitlelerin en derinlerdeki bin yıllık heves ve arzularının geleceğe yansımaları, Hristiyanlığa, sağduyu felsefesine bağlı amaçlardı, epeyce basit mitlerdi ama duygularda gerçekten köklü bir temelleri vardı ve her halükârda deneysel (ve tarihsel) olarak denetlenebilir değillerdi. Maurras "hayli basitleştirilmiş" fantastik bir Fransız monarşi geçmişi miti yarattı; fakat bu mit entelektüel deformasyonları kolayca düzeltilebilir bir "hikâye" idi: Fransız halkının eğitimi tamamıyla monarşi mitinin örtük bir tashihidir, öyle ki, bu haliyle tutku uyandıran bir mit olmaktan çok "savunmacı bir mite" dönüşür. Maurras'ın temel formüllerinden biri "*Politique d'abord*", yani "Her şeyden önce

politika"dır, ancak bu formülü takip etmeyen ilk kişi de odur. Onun için, politikadan önce, her zaman "politik soyutlama" vardır, edebiyatçıların ütopyalarında olduğu gibi tüm küçük detayların öngörüldüğü "ayrıntılı mı ayrıntılı" bir dünya görüşünün bütüncül bir biçimde kabullenilmesi söz konusudur. Bu kabullenme belli bir tarih kavrayışını talep eder, Fransa ve Avrupa'nın somut tarih kavrayışını, yani belirlenmiş ve fosilleşmiş bir yorumbilgisini gerektirir.

Léon Daudet¹¹ *Action Française*'in büyük gücünün, daima fikir birliğine varan, siyasi ve ideolojik olarak daima dayanışma içinde olan yönetici grubunun birliği ve sarsılmaz türdeşliği olduğunu yazmıştır. Kuşkusuz yönetici grubun birliği ve türdeşliği büyük bir güçtür ama bu güç büyük bir hükümet partisine özgü değil, Masonik ve hizipçi karakterdedir. Siyasi dil bir jargon haline gelmiş, bir tarikat merkezi atmosferi oluşmuştur: Hep aynı formülleri yineleyerek, aynı katı zihinsel kalıpları kullana kullana sonunda artık düşünmez oldukları için hep aynı biçimde düşündükleri doğrudur. Maurras Paris'te, Daudet Brüksel'de, aynı olayla ilgili olarak herhangi bir görüş birliğine varmadan aynı cümleyi telaffuz ederler, çünkü görüş birliğine çoktan varmışlardır, çünkü aynı anda aynı şeyi söylemek üzere yirmi yıl önce kurulmuş iki cümle makinesinden ibarettirler.

Action Française'in lider grubu atama yoluyla oluştu: Başlangıçta eylem ve söylemiyle Maurras vardı, sonra Vaugois, ardından Daudet, sonra Pujo ve diğerleri birliğe katıldı.¹² Ne zaman gruptan biri ayrılrsa, sonu gelmez ve haksız suçlamaların ve polemiklerin yarattığı bir felaket ortaya çıktı, bu anlaşılır bir şey: Maurras asla yanılmaz bir papa gibi olduğundan yakınlarından birinin ondan ayrılması hakikaten bir felaket demektir.

Action Française örgütlenme açısından hayli ilginçtir ve daha derinlemesine bir araştırmaya değer. Göreli gücü, temel unsurları bilhassa entelektüel açıdan seçilmiş toplumsal tiplerden oluşan bir yapıya dayanıyordu, militer "kümelenmesi" tıpkı sadece subaylardan müteşekkil bir orduda gerçekleşebileceği gibi, son derece kolaydı. Anlaşıldığı kadarıyla entelektüel seçimi görelidir,

çünkü *Action Française* taraftarlarının (bir savaş zorunluluğu olmasa bile sanki öyleymiş gibi hissettirilen) liderin formüllerini nasıl da kolayca papağan gibi tekrarlayıp durduklarını ve bununla da kalmayıp bundan züppece bir kâr sağladıklarını görmek hayret vericidir. Bir cumhuriyette monarşist olmak, bir parlamenter demokraside aşırı sağcı olmak ayırt edici bir gösterge olabilir. Grup yapısı itibarıyla (belli sanayi gruplarının mali yardımları dışında) belli bir canlılık ve faaliyet görüntüsü veren pek çok girişime olanak sağlayacak çok sayıda kaynağa sahiptir. Birçok açık ve gizli taraftarın sosyal konumu, gazetenin ve yönetim merkezinin çok sayıda kişisel polemige yol açan bir yığın bilgi ve gizli belgeye sahip olmasını sağlar. Şimdi de aynı şey daha sınırlı biçimde söz konusu olsa da geçmişte Vatikan (Devlet Sekreteri ve en yüksek mevkideki Fransız din adamlarıyla) birinci sınıf bir bilgi kaynağıydı. Pek çok kişisel kampanya, kilidi açacak ya da aralayacak bir anahtar gibi olmalıdır: Her şeyin bilindiği anlaşılсын diye ya gerçeğin bir bölümü yayımlansın ya da sadece ilgili tarafların anlaması için kurnazca anıştırmalar yapılır. Bu şiddetli kişisel kampanyalar *Action Française* için muhtelif anlamlar taşır: Taraftarları galeyana getirir, çünkü en gizli şeylerle ilgili bilgilerin ortaya dökülmesi, düşmanın sahasına nüfuz edecek büyük bir kapasiteye ve gözünden hiçbir şey kaçmayan güçlü bir örgüte sahip olduğu izlenimi verir, cumhuriyetçi rejimi gizli bir ittifak gibi gösterir, bir grup muhalifi şeref ve onurlarıyla oynama tehdidiyle felç edip etkisiz hale getirir ve bazılarını gizli yandaşa dönüştürür. *Action Française*'in tüm faaliyetlerinden çıkarılabilecek ampirik (görgül) anlayış şudur: Cumhuriyetçi parlamenter rejim Fransız toplumunun Maurras tarafından katı bir şekilde belirlenen “doğal” yasalarına¹³ uymayan tarihsel-rasyonel bir “canavar” olduğundan kaçınılmaz olarak feshedilecektir. Bu nedenle *integrist* milliyetçilerin¹⁴ yapması gereken şeyler şunlardır: 1) Fransız siyasetinin tarihsel-rasyonel “meşruiyetini” tanımayarak (oylamaya katılmama vb.) gerçek siyasal hayattan çekilmeli ve blok halinde onunla mücadele etmelidirler; 2) beklenmedik bir darbeye “geleneksel

saraylara” yerleşmeye hazır bir karşı-hükümet yaratmalıdırlar: Bu karşı-hükümet büyük ulusal faaliyetlere denk gelen hücresel görevleriyle daha şimdiden kendini gösteriyor.

Aslında epey sertlikle çokça ihlal yapılmıştı; 19 seçimlerinde¹⁵ bazı adaylar ortaya çıktı ve Daudet mucize eseri seçilebildi. Diğer seçimlerde *Action Française* bazı marjinal ilkelerini kabul eden sağ kanat adaylarını destekledi (bu faaliyetin, Maurras’a reelpolitikada daha uzman olan işbirlikçileri tarafından dayatıldığı düşünülebilir, bu da birlikte çatlak olduğunu kanıtlar). Yalıtılmışlıktan çıkmak için bilgi veren büyük bir gazetesinin yayımlanması planlanmıştı fakat şimdiye kadar hiçbir şey yapılmadı (geniş bir kamuoyuna bilgi yayma görevini dolaylı olarak üstlenen *Revue Universelle* ve *Charivari* mevcut sadece). Vatikan ile yaşanan sert polemik¹⁶ ve bunun sonucunda ortaya çıkan Katolik dernekler ve din adamlarının yeniden örgütlenmesi *Action Française*’in aslında büyük ulusal kitlelerle esasen ziyadesiyle riskli olan yegâne bağını kopardı. Fransa’da uzun süredir uygulanan genel oy hakkı, dıştan bakınca Katolik kitlelerin siyasi olarak cumhuriyetçi merkez partilerini tutmalarının nedeni; bu partilerin kilise karşıtı ve laik olmalarından etkilenmemelerini belirleyen bir şey. Vatan kavramı etrafında örgütlenen milliyetçilik duygusunun Katolik inanç temelli dinî duygular kadar güçlü, hatta bazı durumlarda kuşkusuz daha da güçlü tezahür ettiği, dahası bu olgunun kendine has özellikleri olduğu görüldü. “Din özel bir meseledir” formülü, kiliseyi devletten ayırma kavramının popüler bir biçimi olarak kök salmıştır. Dahası, Katolik Hareket’i (*Azione Cattolica*)¹⁷ oluşturan derneklerin tamamı (başında General Castelnau’nun¹⁸ bulunduğu ya da bir zamanlar bulunduğu) toprak aristokrasisinin elindeydi ama düşük rütbeli din adamları (Kuzey) İtalya’da kendileriyle aynı rütbede olanların yaptığı gibi toplumsal-manevi rehberlik işini yapmıyorlardı. Fransız köylüsü, neredeyse hepsi, daha ziyade bizim Güneyli köylümüze benzerler ve memnuniyetle şöyle derler: “Rahip mihrapta rahiptir, kilisenin dışında hepimiz gibi bir insandır” (Sicilya’da “rahipleri, keşişleri ayinde dinleyeceksin,

dışarıda sırtına patlatacaksın” derler).¹⁹ *Action Française* Katolik yönetici katmanı sayesinde Fransız Katolik Kilisesi’nin tüm kitlesel aygıtına, belirleyici anlarda egemen olabileceğini düşünüyordu. Yaptığı bu hesapta gerçeklik payı az, hayal kırıklığıysa fazlaydı: Olağan zamanlarda gevşeyen din duygusu, büyük siyasi-ahlaki kriz dönemlerinde canlanır ve benimsenir. Ancak gelecek fırtına bulutlarıyla dolu gözükiyorsa, vatan kavramıyla ifade edilen ulusal dayanışma da krizin kaçınılmaz olarak uluslararası krize dönüşebileceği Fransa’da özümсениp benimseneceğinden, millî marş tövbekâr ilahilerden daha güçlüdür. Her halükârda, Maurras için bu muhtemel çekinceye yönelik umut da ortadan kalkmıştır. Vatikan artık Fransız içişlerinden uzak durmak istemiyor ve olası bir monarşik restorasyon şantajının işe yaramaz hale geldiğini kabul ediyor: Vatikan Maurras’tan daha gerçekçi ve “*politique d’abord*” (“her şeyden önce politika”) formülünü daha iyi kavlıyor. Fransız köylüsü, Herriot ile bir Hobereau arasında seçim yapmak zorunda kaldığı süreçte Herriot’u seçecektir.²⁰ Bu nedenle “popüler”, yani “radikal Katolik” tipi yaratmak gerekir, dolayısıyla, hiçbir çekince koymadan cumhuriyet ve demokrasiyi kabul etmek ve din-siyaset çatışmasını aşarak, din adamını (bireysel özel alanda) iş gören ruhani bir rehber olarak görmenin yanı sıra, ekonomik-siyasal alanda da iş gören toplumsal bir lider haline getirerek köylü kitleleri bu zeminde örgütlemek gerekir. Maurras’ın yenilgisi (tıpkı Almanya’daki Hugenberg²¹ yenilgisi gibi) kesin. Bunun nedeni fazlasıyla mantıksal mükemmelliğe dayanan Maurras’ın yanlış anlayışıdır: Dahası, 1925’teki Fransız parlamenter krizine (kesinlikle tesadüfi olmayan bir şekilde) denk düşen Vatikan ile polemığının en başında Maurras bu yenilgiyi hissetmişti. Bakanlıklar dönüşümlü olarak birbirinin yerini aldıklarında, *Action Française*, iktidarı üstlenmeye hazır olduğunu basın yoluyla duyurmuştu ve Caillaux’u²² işbirliğine davet eden bir makale yazılmıştı, Caillaux bu makale yüzünden kurşuna dizilecek kişi ilan ediliyordu. Vaka klasiktir: Maurras’ın *a priori*²³ bir tavırla oylamaya katılmama²⁴ ve Fransız toplumuna hâkim olan “si-

deral” doğa yasaları²⁵ konusundaki katı ve rasyonalist siyaseti, zayıflayıp erimeye, çökmeye, kritik anda görevden feragat etmeye mahkûmdur. Kritik anlarda, kriz nedeniyle harekete geçen büyük kitlelerin yapay olarak yaratılmış tanklara akmak üzere hazırda beklemedikleri, önceki dönemin reelpolitikasının çizdiği yollardan gittikleri, daima etkin olan partilere göre ya da hatta krizin yarattığı zeminde mantar gibi biten partilere göre konum değiştirdikleri görülür. 1925’te Cumhuriyetçi rejimin bir parlamento krizi nedeniyle çökebileceğine inanmanın aptallığı dışında (parlamento karşıtı entelektüalizm benzer manyakça sanrılara sürükler) bir çöküş yaşandıysa, bu aksi halde kıyametvari Aydınlanmacı konumuyla sarsılmayacak olan Maurras ve kendini yalıtılmış hissedip Caillaux ve C’ye başvurmak zorunda kalan grubunun moral çöküşüydü.

Maurras’ın kavrayışında, belli bir ekonomizm ve sendikalizm anlayışının biçimsel açıdan katastrofik belli başlı teorilerinin ana hatlarına benzeyen pek çok yan mevcuttur.²⁶ Ekonomik ve sendikal zeminde doğan kavrayışların parlamenter ve siyasi alana bu biçimde aktarılması sıklıkla gerçekleşir. Sadece parlamentoda çekimser kalıp oylamaya katılmama değil, genelde her türlü siyasi oylamaya katılmama da mekanik anlamda benzer feci bir kavrayışa dayanır: Hükümetin egemen olduğu alanda katı bir boykot (grev ve siyasi boykotun ekonomik grevle birleştirilmesi) muhaliflerin gücünü matematiksel olarak kesinlikle çökertecektir. Bu durumun klasik örneği, Avusturya egemenliğine karşı vatanseverlerin, özellikle de Milano’da verdikleri mücadelenin bazı bölümlerini genelleştirip taklit eden din adamlarının 70’lerden sonra İtalya’da yaptıklarıdır.

Jacques Bainville’in²⁷ tarihsel makalelerinde sıklıkla yinelediği saptama, genel oy hakkının ve referandumun başka siyasi akımların meşrulaşmasına hizmet edebileceği ve ettiği iddiası pek safçadır, çünkü bu iddia saf ve soyut anlamda aptalca yersiz bir sosyolojizme²⁸ bağlıdır. Genel oy hakkı ve referandum zaman ve mekân koşullarından soyutlanan şemalar gibi kavram-sallaştırılmıştır. Gözden kaçırılmaması gerekenler şunlardır: 1)

Genel oy hakkı ve referandumla verilen her onay ya temel sınıf kendini siyasi alanda güçlü bir biçimde toparlamasından ya da siyasi-askerî alanda “Sezarist” bir şahsiyet etrafında toparlanmasından veya ulusal acil durum yaratan bir savaştan sonra vuku bulmuştur; 2) Fransız tarihinin gerçekliğinde farklı türden “genel oy hakları” bulunmaktadır ve bunlar zamanla ekonomik-siyasal ilişkileri tarihsel açıdan kalıcı biçimde değiştirmiştir. Genel oy hakkı krizleri, Paris ile taşra ya da kent ile köy arasındaki, kentli güçlerle köylü güçler arasındaki ilişkilerin belirleyici olduğu krizlerdir. Devrim sırasında, kentli Parisli blok neredeyse mutlak bir biçimde taşraya rehberlik eder ve böylece daima radikal Paris demokrasisine hak vermek zorunda olan genel oy hakkı miti oluşur. Bu nedenle Paris 1848’de genel oy hakkı talep eder ama bu oy hakkı III. Napolyon’a kariyerini sağlayan gerici dinci bir parlamentonun ifadesidir.²⁹ 1871’de³⁰ Paris, ileri doğru büyük bir adım atar, çünkü genel oy hakkıyla oluşmuş Ulusal Versailles Meclisi’ne isyan eder, yani “ilerleme” ile genel oy hakkı arasında çatışma olabileceğini örtük bir biçimde de olsa “anlar” ve paha biçilmez değerdeki bu tarihsel deneyim hemen yenilgiyle sonuçlanır, çünkü bu deneyimin bayraktarları hemen bastırılır. Öte yandan, 71’den sonra Paris çeşitli nedenlerle Fransa’nın geri kalanı üzerindeki siyasi-demokratik hegemonyasını büyük ölçüde yitirir: 1) Çünkü kentsel kapitalizm tüm Fransa’ya yayılmıştır ve her yerde radikal sosyalist hareketler yaratılmıştır; 2) Paris devrimci birliğini kesin olarak kaybetmiştir ve demokrasisi sosyal gruplara ve karşıt partilere bölünerek bir kırılma yaşamaktadır. Genel oy hakkının ve demokrasinin gelişimi, radikal partinin ve kilise karşıtı mücadelesinin Fransa’nın tümünde ortaya çıkmasına denk düşer ve hatta bu tür bir durum devrimci sendikalizm denen gelişmeyle daha da kolay ve elverişli hale gelir. Aslında seçimlerde oy kullanmama tavrı ve sendikacıların ekonomizmi, Paris’in Fransa’daki devrimci öncü rolünden vazgeçişinin “uzlaşmaz” tezahürü ve 1871’deki kanlı haftanın akabinde görülen düz oportünizmin ifadesidir. Böylece radikalizm, küçük burjuva sıradanlığını,

kentli işçi aristokratlığını ve kırsalın müreffeh köylüsünü ara bir alanda birleştirmiş olur. Savaştan sonra, 1871’de ateş ve kılıçla yolu kesilen tarihsel gelişme yeniden başlasın diye adım atılmış ama söz konusu gelişme belirsiz, şekilsiz, bir oraya bir buraya savrulan ve özellikle de düşünen beyinlerden yoksun bir şey olmuştur. 15 Ocak 1927 tarihli *Rivista d’Italia* dergisi, birkaç hafta önce J. Vialatoux’un³¹ *Chronique sociale de France*’ta yayımlanmış bir makalesini özetlemektedir. Vialatoux, Jacques Maritain’in³² *Une opinion sur Charles Maurras et le devoir des catholiques* (Paris, Plon, 1926) adlı kitapta desteklediği tezi reddeder. Buna göre Maurras’ın pagan felsefesi ve ahlakıyla siyaseti arasında olumsal bir ilişki bulunmaz; öyle ki, siyasi öğretisi felsefeden soyutlanarak ele alınırsa her insani harekette olduğu gibi bazı tehlikelerle karşı karşıya kalınabilir ama bunda da kınanacak bir şey yoktur. Vialatoux için haklı olarak bu siyasi öğretiyi pagan dünya görüşünden³³ kaynaklanır (dahası ona sıkı sıkıya bağlıdır). Devlet insanın nihai amacıdır: İnsani düzene sadece doğanın güçleriyle gerçekleştirir (yani “insani” olan “doğaüstü” ile karşıtlık ilişkisindedir). Maurras sevdiklerinden ziyade nefret ettikleri üzerinden tasvir edilebilir. Erken Hristiyanlıktan ve (Hristiyanlığın Milano fermanına kadar İncillerde, ilk havarilerde ve benzerlerindeki dünya kavrayışından, yani İsa’nın dünyanın sonunu bildirmek için geldiği ve bu yüzden de sivil ve devlet değerlerini yıpratana ahlaki yozlaşma kargaşası içindeki Roma siyasi düzeninin çöküşünü belirlediğine dair temel inançtan) nefret eder. Erken Hristiyanlık onun için bir Yahudi kavrayışıdır. Bu açıdan bakıldığında Maurras modern toplumu Hristiyanlıktan arındırmak ister. Maurras’a göre, Katolik Kilisesi daima bu arındırmanın aracı olmuştur ve olacaktır. Maurras Hristiyanlık ile Katoliklik arasında ayrım yapar. Katolikliği Roma düzeninin Yahudi anarşisine tepkisi olarak yüceltir. Katoliklik, ibadet biçimi, batıl inançları, bayramları, gösterişli törenleri, ihtişamlı ve ciddi törensellikleri, litürjisi, imgeleri, formleri, kutsal tören (sakrament) ritüelleri, dayatmacı hiyerarşisiyle Hristiyan anarşisini ehlileştirmeye ve otantik Hristiyan-

lığa Yahudi zehrine bağışıklık kazandırmaya yarayan bir şifa büyüdür. Vialatoux’a göre, *Action Française*’in milliyetçiliği, zamanımızın *dinî tarihinin* bir bölümünden başka bir şey değildir. (Bu anlamda, Vatikan tarafından kontrol edilmeyen her siyasi hareket, dinî tarihin bir bölümüdür, esasen tarihin tamamı din tarihidir. Her halükârda, Maurras’ın Protestanlık kokan ve Anglo-Germen kökenli her şeye –Romantizm, Fransız Devrimi, kapitalizm vb. dâhil– karşı nefretini de eklemek gerekir, bu nefret erken Hristiyanlığa yönelik nefretinin tezahüründen başka bir şey değildir. Aristotelesçilik ve Thomasçılığın kitabı yeniden doğuşundan bağımsız bir şey olmayan Katolikliğe yönelik bu genel tutumun kökenlerini Auguste Comte’ta aramak gerekir.)³⁴

Dipnotlar

- 1 Gramsci Fransız siyasi tarihini bir siyaset laboratuvarı olarak ele alır. Bu çözümleme Gramsci’nin tarih temelli siyaset bilimini örnekler. Ayrıca, Gramsci bunu yaparken hem Batı Avrupa sağının egemen biçimlerinden biri olan *Action Française* hareketini çözümler hem de metnin önceki bölümlerindeki ekonomizm ve sendikalizm akımlarına yönelik açıklamasını sürdürür: “Maurras’ın kavrayışında ... belli başlı ekonomizm ve sendikalizm teorilerinin ana hatlarına benzeyen pek çok yan mevcuttur.”
- 2 Fransız Eylem Hareketi: Fransa’da 19. yüzyılın sonunda kurulan ve 20. yüzyılın ilk yarısında çok etkili olan milliyetçi, muhafazakâr, monarşi yanlısı, antisemitist siyasi hareket.
- 3 1791 Le Chapelier Yasası: Loncaları, işçi birliklerini, grevleri yasaklayan ve “özgür girişim”in yolunu açan, Fransız Devrimi’nin ilk dönemlerindeki büyük burjuvazinin çıkarlarını yansıtan yasalastırma faaliyetinin en önemli parçalarından biri. Bu yasama faaliyetine yol açan nedenler bugün toplumsal tarihçiler tarafından hararetle tartışılmaktadır. Bir yoruma göre, yasa, esasında karşıdevrimci birliklere yönelikken, bir başka yorum emek hareketine karşı olduğunu ileri sürer. Her ne olursa olsun yasanın “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler”in (yani Gramsci’nin metinde daha önce “liberism” olarak ifade ettiği ekonomik ya da klasik liberalizmin) zaferi olduğu söylenebilir (William H. Sewell, Jr., *Work and Revolution in France: The Language of Labor from the Old Regime to 1848*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 91 vd).
- 4 Maksimum Yasası: Devrim sonrasında (1793) çıkarılan, başkente gıda akışını sağlama almak, bu nedenle ürünlerin değerinden pahalıya satılmasını önlemek üzere fiyat düzenlemeleri, kontrolleri ve sınırlamaları getiren yasa. Özellikle 1793 yılında Paris pazarlarında temel besin maddelerinin fiyatlarının yükselmesinden ve arzının azalmasından dolayı bir dizi gıda isyanı yaşanmıştı.

- 5 Bazı ülkelerde demokratik rejimler oluşturulmuş gibi görünmesine rağmen aslında onlar sadece resmî bir biçimde, mücadele etmeden, anayasal teyitleri olmadan kurulmuş demokratik rejimlerdi ve adli-ahlaki destekleri olmadığından yazılı yasayı eski haline getirerek ya da yazılı yasaya gerici sağcı yorumlar ile yaklaşarak neredeyse hiçbir mücadeleye girmeden kolayca dağıtılmışlardı. (Gramsci'nin notu)
- 6 "l'apparato egemonico": "Hegemonik aygıt" Gramsci'nin somut durumların somut tahlili olarak geliştirdiği hegemonya kuramının ayrılmaz parçasıdır: Hegemonya somut hegemonik aygıtlarla uygulanır. Hegemonik aygıtlar çatladığıdaysa hegemonya kurmak zorlaşır. Dolayısıyla hegemonik aygıt, bir sınıfın hegemonyasının gerçekleştiği, sivil toplumun mikro boyutlarıyla politik toplumun makro boyutlarını diyalektik olarak bağlayan, kurumlar, kişiler, ideolojiler, uygulamalar ya da tek kelimeyle "yaşam evreni"dir: "Bir sınıfın hegemonik aygıtı, gerçek anlamda onun *yaşam evreninin* (Lebenswelt), içinde bu sınıfın sınıf projesinin olgunlaştırılacağı ve hasımlarını sorgulayıp bunları kendisine dâhil etmeye çabalayacağı ufkı meydana getirmektedir" (Thomas, *Gramsci Çağı*, s. 313). Hegemonik aygıtlar, Gramsci'ye göre, "bir sınıfın ideolojik yapısının tam olarak nasıl organize edildiği"ni gösteren "toplum içindeki aracı güçler" ve "kamuoyunu doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen ya da etkileyebilecek her şey"dir: Basın, yayınevleri, bilimsel, edebî, filolojik, popüler, dinî yayınlar da dâhil olmak üzere farklı dergiler, kütüphaneler, okullar, farklı oluşumlar ve gruplar, kamusal mimari, kilise vd. Gramsci hegemonik aygıtlara yönelik kuramsal çözümlemeyi "kompleks ideoloji çalışması" olarak tanımlar (HD, 3, 49). "Hegemonik aygıt" aynı zamanda Louis Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" kavramının kaynağıdır. Althusser buradan hareketle devletin baskı aygıtları ile ideolojik aygıtları arasında bir ayrım yapar: "(Gramsci) Devletin, Devletin Baskı Aygıtına indirgenmediğini, fakat dediği gibi, 'sivil toplumun' belirli sayıda kurumunu da kapsadığı fikrine sahipti: Kilise, okullar, sendikalar vb." (*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp-Mahmut Özışık, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 32). Marksist devlet kuramının yeniden düşünülmesine yaptığı katkıyla tanınan Nicos Poulantzas da "hegemonik aygıt"ın özgünlüğüne ve devletin baskı aygıtı olarak görülmesinin ötesinde bir kuramsal yol açtığına dikkat çeker ("Devlet Aygıtı ve İdeolojik Aygıtlara İlişkin Ön Açıklamalar", *Faşizm ve Diktatörlük* içinde, çev. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 350).
- 7 Stenterello: Machiavelli'nin kenti Floransa'da festivallerde kullanılan geleneksel bir maske karakter. Stenterello aynı zamanda Floransalı sanatçı Luigi Del Buono (1751-1832) tarafından kaleme alınan öykülerle geniş bir kamusal tanınırlığa ulaşmış, muzipliği, hazırcevaplığı ve alaycılığıyla bilinen popüler bir figürdür. Gramsci burada Machiavelli ile Stenterello'yu koşut olarak ele alan bir yorum geleneğine atıf yapar. Ayrıca Gramsci *Avanti!*'deki 1917 tarihli bir yazısında Stenterello'yu "İtalyan burjuvazisinin prototipi" olarak tanımlamıştır (Buttigieg'in notu: HD, 1. Cilt, s. 518). Dolayısıyla Machiavelli'nin Stenterello'ya dönüşmesi –ana metinde bunun hemen öncesinde izah edilen– krizin ve yozlaşmanın alegorisi olarak düşünülebilir.

- 8 Arditi (Cesurlar ya da Cüretkârlar): Birinci Dünya Savaşı'nda İtalyan ordu-suna bağlı özel bir askerî kuvvet. İtalyanca "ardire" ("cesaret etmek, cüret etmek") sözcüğünden gelir. 1910'ların sonlarında faşist askerî birliklerle de birleşebilmiştir. Kelime sonradan "arditismo" olarak yerleşmiş, askerî-siyasi bir taktiği ifade eden bir anlam edinmiştir. Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde bunun bazı özel koşullarda faşist şiddete karşı işçi sınıfının direniş gücünü mey-dana getirecek bir askerî-siyasi taktik olarak görülüp görülemeyeceğini tartışır (Alvaro Bianchi, *Gramsci's Laboratory: Philosophy, History and Politics*, çev. Sean Purdy, Leiden: Brill, 2020, s. 176; HD, 1, 134). Ayrıca "arditismo" Gramsci'nin gündemine "mevzi savaşı" ve "manevra savaşı" tartışmaları bağ-lamında girer (HD, 8, 52).
- 9 Charles Maurras (1868-1952): Monarşist, aşırı milliyetçi, anti-parlamentarist, antidemokrat, antikomünist ve karşıdevrimci *Action Française* hareketiyle "Maurrasçılık" olarak anılan siyasal akımın önderi. Bu hareketin bazı üyeleri 1930'lu yıllarda faşizme yönelmiştir. Maurras çalışmalarıyla İtalya'da da ta-nınmış, faşist çevrelerde etkili olup önemli bir saygınlığa ulaşmıştı (Buttigieg'in notu: HD, 1. Cilt, s. 442).
- 10 Gramsci Maurras'ın merkezîyetçiliğini "ters Jakobenzizm" olarak tanımlar (HD, 1, 48).
- 11 Léon Daudet (1867-1942): Fransız yazar, gazeteci, Académie Goncourt üyesi ve etkili bir monarşi yanlısı. Charles Maurras ile birlikte *Action Française* ku-rucu kadrosunda yer almıştır.
- 12 Henri Vaugeois (1864-1916): *Action Française* kurucularından biri. Başlan-gıçta cumhuriyetçi bir liberal iken, hatta gençlik döneminde Marksizme yakın durmuşken Dreyfus Olayı sonrasında Fransız sağını toplayan Dreyfus karşıtı cepheye geçti. 1898'de Maurice Pujo ve diğer birkaç milliyetçi-muhafazakârla birlikte Fransız Eylem Topluluğu'nu (*Comité d'action française*) kurdu. Bu top-luluk sonradan *Action Française* hareketinin 1899'daki kuruluş konferansında bir temel oluşturdu. Bu toplantıda hareketin ilkeleri açısından "antisemitik, antimasonik, anti-parlamentar, antidemokratik" bir milliyetçiliği ileri sürdü. Hareket içinde antisemitizmin en bağnaz sesi haline geldi. Maurice Pujo (1872-1955): Gazeteci ve *Action Française* kurucularından. 1898'de Dreyfus karşıtı sağ cepheye geçti. "L'Action française" (Fransız Eylem) teriminin ilk kez kullanıldığı makaleyi yazarak Dreyfus Olayının Fransa'nın hayati çıkarlarına zarar verdiğini ileri sürdü ve milliyetçi-muhafazakâr bir kök-süzlük söylemiyle vatanın geleneklerinin sürdürülmesi vurgusu yaptı. Hareke-tin gençlik organizasyonlarından biri olan ve İkinci Dünya Savaşı dönemindeki sağcı gösterileri ve ajitasyon eylemleriyle tanınan *Camelots du Roi* örgütünün liderliğini yaptı.
- 13 Bu yasa anlayışı ve pozitivizmi, Maurras'ın Maistre ve Bonald gibi reaksiyo-ner muhafazakârların ya da Fransız muhafazakâr geleneğinin bir mirasçısı olmasına karşın onu yenilediği biçiminde yorumlanmıştır (Philippe Bénéton, *Muhafazakârlık*, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 58).
- 14 "Nazionalisti integrali.": İntegrizm (intégrisme), genel olarak dinî köktencililiği, özel olaraksa Katolik ilkelerin sivil toplumun ve kamu hukukunun temeli haline getirilmesini savunan bir akım. En baskın biçimlerinden biri Katolik bü-

- tünleştirmeciliğidir (integrizm). Din ve devletin bütünleşik (entegre olmuş) bir biçimde (yeniden) düzenlenmesini anlatan bu terim, dar anlamıyla Fransa'daki *Action Française* hareketinin monarşi yanlısı milliyetçiliğini ifade etmektedir.
- 15 1919 Seçimleri: Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı milliyetçilik dalgası, Almanya karşıtlığı, yükselen grevlerin sağ kanatta oluşturduğu antikomünist tepki ve Sovyet Devrimi sonrası Bolşevizm korkusunun gölgesinde geçen bu seçimlerde Léon Daudet milletvekili olmuştur. Bu aynı zamanda İtalya ve Almanya'da faşist parti ya da oluşumların kurulduğu dönemdir.
- 16 Hareket, Katolikliği bir devlet dini olarak kabul etmesine ve üyelerinin çoğu Katolik olmasına rağmen bazı Katolikler tarafından güvensiz bulunuyordu. Hareketin önder isminin (Charles Maurras) aslında agnostik ya da ateist olmasına karşın Katolikliği toplumsal düzen, istikrar ve Fransa tarihindeki başat rolü nedeniyle savunuyor olması da bu güvensizliği artırmıştı. 1926'da Papa Pius XI hareketi mahkûm etti. Bir tür aforoz anlamına geliyordu bu. Hareketin önderinin yazıları ve yayın organları Katolik Kilisesi'nin yasaklı kitaplar listesine alındı. 1927'de hareket üyelerinin Katoliklik açısından özel önem taşıyan dinsel mekânlara girişi yasaklandı. Bu gelişmeler hareketin pek çok üyesini kaybetmesine ve bir çöküş sürecine girmesine yol açtı.
- 17 Azione Cattolica (Katolik Hareket): İtalya'da yaygın bir Katolik birliği.
- 18 Noël Édouard, vicomte de Curières de Castelnau (1851-1944): I. Dünya Savaşı'nda Fransız ordusunda generallik yapmış, 1919 seçimlerinde Katolik sağdan milletvekili seçilmiş, 1920'li ve 30'lu yıllar Fransa'sında etkin olan ve laiklikle sekülerizme karşı kiliseyi savunan Ulusal Katolik Federasyonu'nun (Fédération Nationale Catholique) yöneticilerinden biri olmuştur.
- 19 Machiavelli ve Marx'tan faydalanarak geliştirdiği fiilî gerçeklik ve somut-pratik (somut durumların somut çözümlemesi) yaklaşımı Gramsci'nin din konusunu soyutlamalarla değil, somut bir biçimde çözümlemesini de açıklar. Gramsci bu yaklaşımdan yola çıkarak, İtalyan "dindarlığı"nı yakından gözlemleme fırsatı bulmuş bir Güneyli olarak, İtalyan ulusuna dair soyut ve basmakalıp sağcı iddiaları ("İtalya Katoliktir", "İtalyanlar –özellikle Güneyliler– sofu olur" vb.) sorguluyor. Bu aynı zamanda Croce'nin temsil ettiği ve kitlelerin dini ve entelektüellerin felsefesi (din-felsefe ve halk-entelektüeller) biçiminde katılmış hegemonik ayrımları sorgulamasının yolunu da açar.
- 20 Édouard Herriot (1872-1957): Radikal Parti'nin önderlerinden, 1924-1932 arasında üç defa başbakanlık yapmış Fransız siyasetçi. Savaş sonrasında, "Ulusal Blok" olarak örgütlenen, *Action Française* gibi aşırı sağ oluşumların da desteğini alan sağ koalisyonun karşısında yer alıyordu. Hobereau: Aristokratlığı ya da "centilmenlik"i ifade eden bir kelime.
- 21 Alfred Hugenberg (1865-1951): 1928'de yaşadığı genel seçim yenilgisinin ardından Alman Ulusal Halk Partisi'nin kürsü başkanı olmuştur.
- 22 Joseph Caillaux (1863-1944): 1911-1912'deki Fransa Başbakanı.
- 23 A priori: Aklın önsel, deneyim öncesi ilkelerine dayanan. Buradaki "a priori tavır" Gramsci'nin eleştirdiği, fiilî hakikatten uzak soyutlamacılığın bir biçimidir.
- 24 "Astensionismo": Gramsci "Ekonomizmin bazı pratik ve teorik yönleri" başlıklı 18. bölümde bu siyasi biçimin sendikalizmle ilişkisini tartışıyordu: "Seçimlerde oylamaya katılmama biçimlerinin hepsi ekonomizme aittir."

- 25 Gramsci, toplumsal dünyaya egemen olan doğal ilkeler ve toplumu açıklayacak doğa yasası anlayışına (pozitivizme) karşı çıkar. Dolayısıyla burada büyük olasılıkla Fransız toplumunun ortak duyusunu ya da bir tür ikinci doğaya benzediği söylenen toplum yaşayışı veya halk kültürünü kastediyor. Katı rasyonalist siyasetin kavrayamadığı şey bu olmalı.
- 26 Gramsci Maurrasçılıkla bağlantılı pozitivist düşünce biçimi için şöyle yazar: “Mekanığın ve matematiğin yasaları entelektüel bir motor olarak işlev görür; metafor tarihsel düşüncenin yerini alır” (HD, 1, 49).
- 27 Jacques Bainville (1879-1936): *Action Française* hareketinin önde gelen figürlerinden, Fransız tarihçi ve gazeteci. Hareketin konferanslarının düzenlendiği *Institut d’Action Française* organının önemli bir üyesiydi.
- 28 “Sociologismo.”: Gramsci’ye göre, sosyolojizm toplumsal-siyasal olguları tarihsel ve coğrafi koşullardan yalıtın soyut bir yaklaşımdır. Gramsci’nin tarihselciligi ve anti-pozitivizmi bir sosyolojizm eleştirisi olarak gelişir. 19. yüzyılın ikinci yarısında evrimci ve pozitivist sosyolojilerin başarısıyla birlikte sosyolojinin yükselişi siyaset bilimi tasavvurunun çöküşüne yol açmış, siyaset kişisel klikler ya da parlamentoyla sınırlı bir alana hapsedilmiştir (PN, s. 243-244). Buna ek olarak, Gramsci’nin eleştirisi iki açıdan düşünülebilir. Birincisi, *Hapishane Defterleri*’nin başından sonuna boy gösteren ve Lorianizm olarak adlandırılan İtalyan pozitivist sosyal bilimciler kuşağının eleştirisi. İkincisi, Marksizm içindeki egemen pozitivist anlayışların eleştirisi. Gramsci Marksizmi diyalektikten mekanik nedensel düşünüşe indirgeyen, somut durumların tahlilini gerçekleştirecek tarihi bir kenara bırakan, soyut doğabilimleri perspektifinden türetilmiş pozitivist sosyolojiye dayanan Marksist anlayışlara karşı son derece eleştireldir (HD, 8, 197. Gramsci’nin yöntemi hakkında kısa ve faydalı bir giriş için bkz. Buttigieg, “Giriş”, HD, 1. Cilt, s. 68-90).
- 29 III. Napolyon (Charles Louis Napoléon Bonaparte): 1848’de oyların büyük çoğunluğunu alarak cumhurbaşkanı olduktan sonra bir darbeye cumhuriyeti yıkarak imparatorluğunu ilan etti. Marx ve Gramsci’nin çözümlediği Bonapartçılığı (Bonapartizm) bir siyasal ideolojiye dönüştürmeye çalışan III. Napolyon, dört yılını tamamlayan bir cumhurbaşkanının yeniden seçilmesini önleyen anayasayı değiştirebilecek çoğunluğu kazanamayacağını anlayınca, cumhuriyetçilerin yenilgiye uğradığı bir ortamda meclisi dağıttı, genel oy hakkını kabul eden yeni bir anayasa yaptı, yeni bir anayasa için referandumun ardından imparator ilan edildi (1852).
- 30 1871 Paris Komünü: Marksist kuramın –özellikle siyasal yorumlarında– büyük bir tarihsel-ideolojik deneyim olarak sıklıkla tartışılmıştır. Marx, *Fransa’da İç Savaş* kitabında bu konuyu ele alır.
- 31 Joseph Vialatoux (1880-1970): Fransız Katolik filozof, Katolik sosyal hareket *Chronique Sociale*’in öncülerinden. Fransız Katolik filozof Maurice Blondel’den (1861-1949) etkilenen Vialatoux, *Action Française* hareketinin eleştirilenlerinden biriydi. Charles Maurras’ın pozitivistizminin Hristiyanlıkla uzlaşmaz olduğunu ileri sürüyordu. Gramsci büyük olasılıkla bu *Action Française* eleştirilerinin yayımlandığı *Chronique sociale de France* 35 (1926) yayını ya da Maurras hakkındaki *La Doctrine catholique et l’école de Maurras: Étude critique* (1927) çalışmasını kastediyor. Gramsci Maurras üzerine yorumlarında pozitivistizme yönelik bir eleştiri hattına da atıf yapar.

- 32 Jacques Maritain (1882-1973): Thomas Aquinas'ın (1225-1274) düşüncelerinin canlanmasında etkili olmuş Katolik Fransız filozof. Gramsci tarafından atıf yapılan iki çalışmanın yayımlanması da (Vialatoux ve Maritain) *Action Française* hareketinin papa tarafından mahkûm edildiği döneme denk gelmektedir. Bu dönemde hareketin Fransa'daki Katolik filozoflar tarafından tartışılmasının nedenlerinden biri de Maurras'ın "önce politika" düsturunun Katolik ruhun önceliği ilkesiyle uzlaşıp uzlaşmadığı sorusudur.
- 33 Bu paganizm konusunda, pagan göndermeler ve metaforlarla dolu edebî kisveyle Comte'tan ve dolaylı olarak Saint-Simonizmden alınan temel öz olan natüralist pozitivizm arasında bir ayırım yapmak ve sadece jargon ve dinî terminoloji yoluyla paganizm olan şeyi netleştirmek lazım gelir. (*Gramsci'nin notu*).
- 34 Auguste Comte (1798-1857): Pozitivizmin ve pozitivist sosyolojinin kurucusu olarak anılan sosyolog. Pozitivizm "düzen ve ilerleme" ilkelerine dayandığından bir yandan ilerleme için eski dinsel bağlardan kurtulmaya, diğer yandansa düzen açısından teist olmayan bir din anlayışına yönelir. Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*'nda "zihinsel anarşi" olarak tanımladığı çağının "kriz"ine "pozitif felsefe" aracılığıyla gerçekleşecek bir toplumsal yenilenme ve bilimsel siyaset önerir (Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, çev. Erkan Ataçay, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2001, s. 55). Maurras, siyaseti bilimselleştirmek ve toplumun "statik yasaları"nı ortaya çıkarmak açısından olduğu gibi devrimlerin yarattığı "fikirî anarşi"ye son vermek ve dinin toplumsal düzen açısından rolünü vurgulamak açısından da –muhafazakâr düşünceden etkilenmiş olan– Comte'un izindedir (Bénéton, *Muhafazakârlık*, s. 60).

Maurras ve “organik merkezîyetçilik”. “Organik merkezîyetçilik” denen şey, bir siyasi grubun (uzun vadede anlık olaylar yanlış olduklarını kanıtlar gibi görünse de) tarihsel evrimin şaşmaz doğa yasalarını bulan “hakikatin yanılmaz taşıyıcısı”, “akılla aydınlanmış” bir lider etrafında “atama” yoluyla başa getirilmesi ilkesine dayanır. Mekanik ve matematiksel yasaların sosyal olaylara uygulanması, metaforik değer taşıyan bir durum olmanın ötesine geçmemesi gereken bir şeyken yegâne ve aldatıcı (boş) bir entelektüel itici güç haline gelir. Organik merkezîyetçilikle Maurras’ın öğretileri arasındaki bağ apaçaktır.¹

Jutland Muharebesi. Winston Churchill’in savaş anılarında yaptığı Jutland Muharebesi betimlemesini gözden geçirmek gerekir. Betimlemeden anlaşıldığı kadarıyla, İngiliz ve Alman komuta merkezlerinin uyguladığı muharebe planı ve strateji yönetimi iki karakterin geleneksel temsiliyle tezat oluşturuyor. İngiliz komuta merkezi, amiral gemisindeki planın uygulanmasını “organik olarak” merkezîleştirmişti: Filo birimleri peyderpey “emirleri beklemek” zorundaydılar. Alman komuta merkezi ise, genel stratejik planı tüm alt komuta birimlerine açıklamıştı ve her bir birime koşulların gerektirebileceği belli bir manevra özgürlüğü bırakmıştı. Alman filosu çok iyi bir iş çıkardı. Öte yandan, İngiliz filosu zor durumda kaldı, birçok risk aldı, ciddi kayıplar verdi ve üstünlüğüne rağmen, olumlu stratejik hedefle-

re ulaşamadı: Bir noktada, amiral, savaşan birimlerle iletişimini kaybetti ve bu birimler de hata üstüne hata yaptılar. (Epicarmo Corbino Jutland Muharebesi'ne dair bir kitap yazdı.)

Dipnotlar

- 1 “Maurras ve “organik merkezîyetçilik”, Gramsci’nin düşüncesinde “organik” teriminin olumsuz kullanıldığı nadir yerlerden biridir. Organik merkezîyetçilik, entelektüelleri “bir kasta ya da ruhban sınıfına” dönüştüren, entelektüeller ile halk arasındaki ilişkiyi “salt bürokratik, resmî ilişkiler”e indirgeyen, entelektüeller-halk ayrımını körükleyen bir eğilimdir (*HD*, 4, 33). Bununla birlikte, Gramsci’nin “organik merkezîyetçilik teorileri arasında bir ayrım yapmak gerektiği”ni ileri sürdüğünü de biliyoruz. Gramsci merkezîyetçilik konusunda bir başka organik yaklaşımı demokratik merkezîyetçilik olarak olumlu biçimde anar ve Maurrasçı merkezîyetçilikten ayırt eder. Dolayısıyla Gramsci düşüncesinde “organiklik”in sağ ve sol biçimlerinin birbirinden ayırt edildiğini, ilkinin olumsuz, ikincisinin olumlu bir içerik taşıdığını söyleyebiliriz.

Italo Chittaro'nun, *La capacità di comando* (Komuta Yeteneği, De Alberti Yayınevi, Roma) adlı kitabıyla ilgili V. Varanini'nin 4 Kasım 1928 tarihli *Fiera Letteraria* dergisindeki kitap tanıtımından anlaşıldığı kadarıyla Chittaro bu çalışmasında siyaset bilimi için de çok ilginç fikirler verebilecek konuları ele almış. Subayların mesleki hazırlığında tarihsel araştırmalar zorunludur. Komuta etmek için sadece sağduyulu olmanın yetmediği, sağduyunun, eğer böyle bir şey varsa, derin bilginin ve uzun hazırlıkların meyvesi olduğu belirtilmiş. Komuta etme yeteneği piyade sınıfı için özellikle önemlidir: Diğer silahlı kuvvetlerde özel görevlerde uzmanlaşma söz konusuysa, piyade sınıfında da komuta etmekle uzmanlaşılır, yani görev bir bütüne aittir, bu nedenle üst rütbelere ulaşacak subayların piyade sınıfına komuta etmesi bir zorunluluktur (çünkü “işleri” düzene sokma yetisine ulaşmadan önce insanları düzene sokup yönlendirme yetisine ulaşmak gerekir). Chitarro, son olarak, askerî birlikler arasında popüler, sayıca kalabalık ve geçerli bir Genelkurmay oluşturma zorunluluğunu göz önüne alır.

G. Gentile ve siyaset felsefesi. G. Gentile¹ tarafından 3 Kasım 1928 tarihli *Spectator* dergisinde yayımlanan ve *Educazione fascista* dergisinde yeniden basılan makaleye bakın: “Felsefe düşünülen (!?) şey değil, yapılan şeydir, bu yüzden formüllerle değil, eylemle dile getirilir ve onaylanır.” İnsan var olduğundan beri daima “yapmıştır”, “eylem” her zaman var olmuştur, bu felsefe her zaman var olmuştur, bu nedenle Nitti ve Giolitti’nin²... felsefesi vardı. Her devletin “iki felsefesi” vardır: Biri formüllerle ifade edilir ve basit bir yönetim sanatıdır, diğeri eylemle onaylanır ve gerçek felsefe, yani tarihtir. Sorun, bu iki felsefenin ne ölçüde çakıştığını, ne ölçüde farklı ve birbirine zıt olduğunu ve içten içe birbirleriyle bağdaşık olup olmadıklarının görmektir. Gentile’nin “formülü” gerçekte “oportünizm” ve ampirizm adıyla bilinen “siyasi felsefenin” sofistike bir biçimde maskelenmesinden başka bir şey değildir.³ Eğer Bouvard ile Pécuchet⁴ Gentile’yi tanımış olsalardı, kendi yenilikçi ve (sözcüğün bozulmamış anlamıyla) devrimci faaliyetlerinin doğru yorumunu onun felsefesinde bulurlardı.

Dipnotlar

- 1 Giovanni Gentile (1875-1944): “Faşizmin filozofu” olarak bilinir. Gramsci, Gentile’nin “aktüel idealizmi”nin “Kuzey’in kültür hareketi” olan fütürizme yakın olduğunu düşünür (HD, 1, 43). Gramsci’ye göre, eylemi kutsayan faşist felsefe “Amerikanizm”le de karşılaştırılmalıdır. Bu noktada Gramsci’nin Amerikanizm üzerine hararetle düşünmesinin nedenlerinden biri daha açıklığa kavuşuyor: “Amerikancılığın Gentile’nin ‘formüllerde ifade edilmeyen fakat eylemlerde doğrulanan felsefe’ye ilişkin küçük formülüne uygulanması için hiçbir girişimde bulunulmamış olması tuhaftır... bu gelenek (Amerikanizm) neden ‘felsefenin eylemde onaylandığı’ bu hareketlerin ifade edilen formüle dayalı felsefesi olarak alınmaz?” (HD, 1, 92). Gentile’nin “aktüel idealizm” olarak tanımladığı, teori ile pratiğin ayrımsız mutlak birlikte bütünleştirilmesini temsil eden felsefesi ile Gramsci’nin metin boyunca eleştirdiği “kendiliğindenci” akımlar arasında bir koşutluk olduğu düşünülebilir. Bu durumda, kendiliğindencilik sorunu, son tahlilde, Marksizm içi bir tartışmadan, faşizmin kuramsal çözümlemesine doğru bir yön kazanmaktadır. Mussolini, söz konusu akımların en etkili temsilcilerinden biri olan Sorel’e takdirlerini sunar: “Faşizmin büyük nehrinde Sorel’den... İtalyan Sendikalist gruplardan kaynak alan ırmaklar bulacaksınız” (“Faşizm”, çev. Pars Esin, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, Cilt 3, der. Mete Tunçay, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s. 254).
- 2 Nitti ve Giolitti: Savaş sonrası İtalya’da başbakanlık yapmış iki ünlü siyasetçi.
- 3 Gramsci’ye göre, “oportünizm ruhuna tapma” İtalyan faşizminin Duçe’si Mussolini’yi de tanımlar (HD, 1, 28). Mussolini, faşizmi bir öğreti olmaktan çok eylem olarak izah eder (Mussolini, “Faşizm”, s. 249).
- 4 Gustave Flaubert’in (1821-1880) Tahsin Yücel’in *Bilirbilmezler* adıyla çevirdiği *Bouvard ile Pécuchet* (İş Kültür Yayınları, çev. Volkan Yalçıntoklu, İstanbul: 2021) romanındaki iki karakter. Don Kişot nasıl bir roman kahramanı olmanın ötesinde gerçeklere direnmek ya da hayalperestlikle özdeşleşmişse, Bouvard ile Pécuchet de, her konuyu, sözde uzmanlıkla ve budalaca özgüvenle tartışan bir toplumsal tipin temsilcisi haline gelmiştir.

Antonio Gramsci (1891-1937) İtalyan Komünist Partisi'nin kurucu üyelerindendir. 1926'da Mussolini ve faşizm eleştirilerinden ötürü hapse atılır ve kalan ömrünü hapiste geçirir. Faşist iktidarın sansür ve baskı koşullarında yazmayı sürdüren Gramsci hapisteyken, aralarında Modern Prensi'nde bulunduğu çığır açıcı notlar kaleme alır. Bu notlarda Gramsci siyaset felsefesi kadar sosyal bilimlerin de yıllardır tartıştığı netameli bir ismi ve onun en hararetli eserlerinden birini eleştirel düşüncenin kadrajına alıyor: Machiavelli ve Prens. Tarihsel, felsefi ve siyasal kanallardan beslenen bu parlak eleştiri Machiavelli'nin tartıştığı Prens figürünü bir tür yeniden yorumlama işlemine tabi tutar ve buradan da Modern Prens figürüne varır: Gramsci'nin Machiavelli'den ilhamla ete kemiğe büründürdüğü bu Modern Prens kimdir? Tıpkı Machiavelli'nin Prensi gibi Gramsci'nin Modern Prensi de lanetlenecek, ahlâken mahkûm edilecek bir kötülük timsali midir? Hukuki ve siyasi bir imge mi yoksa somut ve tarihsel bir kişilik midir? Modern Prens kapitalist dünyanın kaidelerini dönüştürecek bir fail, kolektif bir irade ya da bir özne midir?

Betül Parlak: Lisans ve lisansüstü eğitimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde tamamladı. Aynı üniversitenin Çeviribilim Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalıştı. Emekli olduğu 2017 yılından bu yana bazı özel üniversitelerde dersler veriyor ve kitap çevirisi yapıyor. Çevirileri arasında Umberto Eco, Giorgio Agamben, Antonio Tabucchi, Salvatore Bono, Pierdomenico Baccalario gibi yazarların yapıtlarından bazıları bulunuyor.

9 786254 298851